

سخن نخست

غلامرضا عزیزی

ضرورت حفظ اسناد و مدارک به عنوان سوابق اداری و دانش تولیدشده در بدنه حاکمیت از دیرباز (برای مثال بر اساس شواهد باستان‌شناختی و گواهی‌های تاریخی از دوران هخامنشیان به صورت نظام‌مند اسناد نگهداری می‌شده است) مورد توجه بوده و همواره این اسناد مورد استفاده نسل‌های بعد قرار گرفته است.

به نظر می‌رسد علی‌رغم تحولات پدیدآمده در قرن بیستم و به کارگیری اسناد و مدارک تولید شده در سامانه‌های اتوماسیون اداری و یا منتقل شده (مثلاً از طریق اسکن) به آن و سرعت تبادل اطلاعات و دسترسی آسان به اسناد و مدارک، متأسفانه هنوز آنچنان که شایسته و بایسته است آسیب‌های بالقوه این سامانه‌های نوین کم‌اهمیت انگاشته شده و در برخی موارد حتی دیده نمی‌شود.

شاید بهترین برهان برای این سخن، عدم حضور سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (به عنوان تنها مسئول امحای قانونی اوراق مؤسسات و سازمان‌های دولتی و وابسته به دولت، و متولی قانونی نگهداری اسناد راکد واجد ارزش نگهداری دائم) در جلسات مربوط دولت الکترونیکی -از آغاز کار- بوده است.

اسنادی که نهایتاً پس از گذشتن زمان قانونی به سازمان یادشده تحویل داده می‌شود، به عنوان حافظه اداری باید به نسل‌های آتی منتقل شود به گونه‌ای که اسناد کم نشوند؛ گم نشوند؛ از بین نروند؛ و از سوی دیگر نحوه تولید، نگهداری و انتقالشان به گونه‌ای نباشد که محققان آینده را در برابر کوهی از اسناد با فراداده‌های ناقص و ابتر و غیر قابل بازیابی علمی قرار دهد.

برای این منظور در اغلب کشورهای توسعه یافته و حتی در برخی کشورهای در حال توسعه آرشیوهای ملی از ابتدای کار دولت الکترونیکی، در سطوح گوناگون مشارکت داشته‌اند تا با تدوین و به‌کارگیری استانداردهای ضروری، ضریب از دست رفتن اطلاعات را به کمترین حد قابل تصور کاهش دهند.

در بررسی‌های انجام گرفته این حقیقت آشکار شده که در سطح کشور، دستورالعمل یکپارچه، فراگیر و منطبق با استانداردهای آرشیوی در مورد به‌کارگیری فراداده‌ها از تولید تا تعیین تکلیف اسناد الکترونیکی وجود ندارد و هر چند شرکت‌های نرم‌افزاری از پروتکل‌هایی که برای نظارت و تعامل سامانه‌های دبیرخانه تدوین شده است استفاده می‌کنند؛ اما هنوز عدم برداشت حفاظت بلندمدت رقمی به منظور تدوین آرشیو ملی رقمی در آن‌ها به‌وضوح دیده می‌شود. از سوی دیگر در برنامه‌های اسکن اسناد که در مقیاس بسیار عظیم در حال انجام است، این عدم تناسب و یکدستی به‌وضوح مشخص است؛ برای مثال شنیده شده بزرگترین پروژه اسکن در کشور که در یکی از قوا انجام شد، فاقد شیوه‌نامه علمی مدون بود.

برای انجام این مهم رعایت استانداردهایی برای مراحل تولید اسناد، گردش مکاتبات و اطلاعات و حفاظت و نگهداری از اسناد و مدارک اداری ضروری است. برای انجام این مهم سازمان اسناد و کتابخانه ملی استانداردهای زیر را تدوین کرده است:

استاندارد فراداده‌های ضروری برای تولید، حفظ و نگهداری و تعیین تکلیف اسناد و سوابق اداری؛

استاندارد ملی اسکن.

با عنایت به موارد فوق و با توجه به اینکه خوشبختانه فراداده‌های ضروری مذکور در بند یک به‌طور کامل تدوین شده است، پیشنهاد می‌شود مقدماتی فراهم شود تا در هیئت محترم دولت الزام رعایت این فراداده‌ها به تصویب برسد. کافی است هیئت محترم دولت همه دستگاه‌های تابعه را در یک بازه زمانی مشخص موظف کند که از نرم‌افزارهای اتوماسیون اداری استفاده کنند که این الزامات فراداده‌ای را رعایت کرده باشند. بالتبع سازمان اسناد و کتابخانه ملی هم می‌تواند مرجع تأییدکننده باشد. این کار نه تنها هیچ هزینه‌ای را به دولت تحمیل نمی‌کند بلکه ارزش افزوده بسیار زیادی را در حفظ و پردازش آتی اطلاعات به بار خواهد آورد.

استخراج، ادغام و تقویت موجودیت برای حفظ و نگهداری محتوای وب اجتماعی

صورت جلسه دومین کارگاه بین‌المللی آرشیوهای رقمی معنایی (SAD ۲۰۱۲)

نویسندگان: استفان دیتز، دیانا می‌نارد، الن دمی‌دوا، توماس ریس، ویم پیترز، کاترین دوکا، یانیس استاوراکاس | مترجم: اعظم‌السادات حسینی

■ چکیده

با افزایش سرعت تحولات محتوای وب، به‌ویژه رسانه اجتماعی، حفظ و نگهداری وب و تحولات آن در طول زمان به چالش بسیار مهمی تبدیل شده است. تحلیل معنایی محتوای وب، مناسب دیدگاه موجودیت است و برای تنظیم و سازمان‌دهی منابع وب بر اساس اشیاء اطلاعاتی مرتبط با آن‌ها به کار می‌آید. بنابراین چالش اساسی استخراج، شناسایی و برقراری ارتباط میان تعداد کثیری از منابع گوناگون و نامتجانس وب است که در آن‌ها ماهیت و کیفیت محتوا بسیار متنوع است. بااینکه در این فرایند از منبع غنی ابزارهای استخراج اطلاعات استفاده شده است، یکپارچه‌سازی، ادغام و تقویت داده‌هایی که به‌طور خودکار استخراج شده نیز برای تضمین کیفیت و عدم ابهام داده‌های تولیدی، لازم است. در این مقاله رویکردی بر اساس چرخه تعاملی بهره‌برداری از داده‌های وب در موارد زیر ارائه می‌شود:

- ۱- آرشیو هدفمند اشیاء وب؛ ۲- استخراج و شناسایی موجودیت؛ ۳- برقراری ارتباط میان موجودیت‌ها.
- هدف طولانی‌مدت این کار، حفظ و نگهداری محتوای وب در طول زمان و امکان رهیابی و تحلیل آن بر اساس داده‌های دارای ساختار مناسب آر. دی. اف. درباره موجودیت‌هاست.

کلیدواژه‌ها

استخراج دانش، داده مرتبط / پیوندی، ادغام و تقویت داده‌ها، غنی‌سازی داده‌ها، آرشیو کردن وب، شناسایی موجودیت.

استخراج، ادغام و تقویت موجودیت برای حفظ و نگهداری محتوای وب اجتماعی

صورت جلسه دومین کارگاه بین‌المللی آرشیوهای رقمی معنایی
(SAD ۲۰۱۲)^۱

استفان دیتز، دیانا می‌نارد، الن دمی‌دو، توماس ریس، ویم پیتز، کاترین دوکا، یانیس استاوراکاس

مترجم: اعظم‌السادات حسینی^۲

۱- مقدمه

با توجه به سرعت فزاینده تحول محتوای وب، آرشیو مناسب و حفظ و نگهداری وب یکی از ضرورت‌های فرهنگی به‌شمار می‌آید. در کنار چالش‌های معمولی و رایج در حفظ و نگهداری رقمی مثل زوال حامل یا واسطه، کهنگی و از رواج افتادن فناوری، اعتبارسنجی و مسئله تمامیت و یکپارچگی (داده)، برای حفظ و نگهداری وب باید مسائلی مثل اندازه واقعی و رشد فزاینده محتوای وب را نیز مدنظر قرار داد. این مورد به‌ویژه در خصوص محتوای تولیدشده توسط کاربر و رسانه اجتماعی که شاخصه آن تنوع فراوان، کیفیت متغیر و عدم تجانس و گوناگونی است، بیشتر به‌کار می‌آید. سازمان‌های آرشیوی به‌جای پیروی از راهبرد جمع‌آوری همه موارد، می‌کوشند تا آرشیوهای متمرکزی را با یک موضوع خاص به‌وجود آورند که تنوع و گوناگونی اطلاعات موردعلاقه عمومی را نشان دهد. بنابراین آرشیوهای متمرکز بیشتر درباره موجودیت‌های معرف یک موضوع یا علاقه عمومی مثل اشخاص، سازمان‌ها و مکان‌ها هستند. بنابراین استخراج موجودیت‌ها^۳ از میان محتوای آرشیوشده وب در رسانه‌های خاص اجتماعی، ازجمله چالش‌های اساسی است که برای انجام جستجو و رهیابی معنایی در آرشیوهای وب و ارزیابی ارتباط دسته اشیاء وب برای یک خزش^۴ متمرکز مطرح است.

باینکه برای استخراج اطلاعات از متون رسمی ابزارهای زیادی وجود دارد، رسانه اجتماعی چالش‌های خاصی را برای کسب دانش ایجاد می‌کند. این چالش‌ها در بخش سوم

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Entity extraction and consolidation for social web content preservation. (Proceedings of the 2nd International Workshop on Semantic Digital Archives- SDA 2010)

۲. مترجم اداره کل اطلاع‌رسانی و ارتباطات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

۳. Entities

۴. Crawl

به‌طور ویژه و با جزئیات مطرح شده است. این امر نیازمند مجموعه‌ای از راهبردها و فنون خاص برای تقویت، ادغام، غنی‌سازی، رفع ابهام و پیوند دادن داده‌های استخراجی است. با بهره‌گیری از دانش موجود مثل داده باز/ آزاد مرتبط^۱ [۱] می‌توان اطلاعات منسوخ و تجزیه‌شده^۲ را اصلاح، جبران و رفع ابهام کرد. با اینکه روش‌های ادغام و تقویت داده^۳ به‌طور سنتی از شناسایی موجودیت‌های نامدار^۴ مستقل است، تمامیت و یکپارچگی هماهنگ آن‌ها با جریان‌های کاری هم پیوند^۵ بسیار اهمیت دارد. به‌این ترتیب، منبع داده‌ای که به‌طور خودکار استخراج شده غنی‌تر خواهد شد. هم‌چنین ضرورت افزایش تنوع استخراج دانش در دسترس عموم و مناسب کاربر نهایی و ابزارهای شناسایی موجودیت‌های نامدار مثل: Open، GATE^۶، DBpedia Spotlight^۷، Calais^۸، Zemanta^۹ بر اهمیت این امر می‌افزاید.

در این مقاله، رویکرد یکپارچه استخراج و ادغام دانش ساختاری درباره موجودیت‌ها برای محتوای آرشیو شده وب را معرفی می‌کنیم. این دانش در آینده برای تسهیل جستجوی معنایی آرشیوهای وب و راهنمایی بیشتر خزش به‌کار می‌رود. این کار در پروژه یکپارچه‌سازی آرکوم^{۱۰} که تحت حمایت مالی جامعه اروپاست، توسعه یافت. توجه داشته باشید، با اینکه جنبه‌های موقت مربوط به تحول دانش و اصطلاحات برای حفظ و نگهداری وب ضروری است، اما همچنان در دست بررسی است [۲۴] و در این مقاله ذکر می‌شود که این کار به میان نیامده است.

۲- کارهای مرتبط

شناسایی موجودیت یکی از کارهای اصلی در استخراج اطلاعات است و شناسایی موجودیت‌های نامدار و استخراج اصطلاحات را نیز در برمی‌گیرد. شناسایی موجودیت ممکن است شامل سامانه‌های قانون‌محور [۱۳] یا روش‌های فراگیری ماشینی [۱۴] باشد. استخراج اصطلاح مستلزم شناسایی و پالایش (فیلتر) اصطلاحات منتخب به‌منظور شناسایی اصطلاحات یا موجودیت‌های مربوط به این حوزه است.

هدف اصلی در شناسایی اصطلاحات خودکار، تعیین اصطلاح بودن یک واژه یا چند واژه است که حوزه و هدف نهایی را مشخص می‌کند. بسیاری از روش‌های استخراج اصطلاح، ترکیبی از پالایش زبان‌شناسی (مثل توالی احتمالی برجسب‌های مقولات دستوری) و اقدامات آماری (مثل tf.idf) را به‌کار می‌گیرند [۱۵] [۱۶] تا اهمیت هر اصطلاح منتخب برای هر سند در مجموعه مشخص شود [۲۳].

تقویت و ادغام داده باید محدوده‌های متفاوتی را از غنی‌سازی^{۱۱} گرفته تا شفاف‌سازی موجودیت/ هویت برای رفع ابهام تا خوشه‌بندی^{۱۲} و ایجاد ارتباط به‌منظور ادغام و تقویت داده‌های متفاوت و ناهم‌خوان، پوشش دهد. به‌علاوه، پیش‌بینی و کشف پیوند برای انجام

1. Linked Open Data
2. Degraded
3. Consolidation
4. Named Entity Recognition (NER)
5. Unified Workflows
6. <http://spotlight.dbpedia.org>
7. <http://gate.ac.uk/>
8. <http://www.openclais.com/>
9. <http://www.zemanta.com/>
10. Arcomem; <http://www.arcomem.eu>
11. Enrichment
12. Clustering

خوشه‌بندی و برقراری ارتباط منابع غنی‌شده داده، لازم است. روش‌های مختلفی برای شفاف‌سازی موجودیت پیشنهاد شده است که در آن‌ها از روابط میان موجودیت‌ها [۷]، نگارش زنجیره شباهت‌ها [۶] و دگرگونی‌ها و تغییرات [۹] استفاده شده است. بازنگری بیشتر کارهای مهم در این زمینه در [۸] یافت می‌شود. برخلاف روش‌های برقراری ارتباط میان موجودیت‌ها در این مقاله، خوشه‌بندی متون مستندات از بُردارهای شاخص برای نمایش و ارائه مستندات بر اساس اصطلاحات موجود استفاده کرده است [۱۰] [۱۱] [۱۲].

الگوریتم‌های خوشه‌بندی، شباهت میان مستندات را سنجیده و هر مستند را بر اساس این شباهت به خوشه مناسب تخصیص می‌دهد. همچنین رویکردهای بُردارمحور برای جانمایی هستی‌شناسی (آن‌تولوژی) ^۲ و دسته‌های داده مورد استفاده قرار می‌گیرد [۲] [۳]. خوشه‌بندی و برقراری ارتباط میان موجودیت‌ها برخلاف خوشه‌بندی متن از دانش زمینه‌ای و پیشینه دسته‌های داده مرتبط برای برقراری ارتباط میان موجودیت‌هایی که قبلاً استخراج شده‌اند، بهره می‌گیرد. بنابراین، کشف پیوند، موضوع اساسی دیگری است که باید مورد توجه قرار گیرد. خلاصه‌سازی ترسیم‌ها، پیوندهایی را در ترسیم‌های حاشیه‌نویسی آر. دی. اف. ^۵ پیش‌بینی می‌کند. تحقیق دقیق درباره روش‌های پیش‌بینی پیوند در شبکه‌های پیچیده (ترکیبی) و اجتماعی در [۴] و [۵] ارائه شده است.

۳- چالش‌ها و رویکرد کلی

ARCOMEM از رویکرد موردی پیروی می‌کند که اساس آن بر ایجاد آرشیوهای متمرکز وب است. ما از مخزن مستند محتوای وب خزش‌شده و پایگاه دانش ساختاری آر. دی. اف. را جایگذاری کرده‌ایم که حاوی فراداده موجودیت‌های کشف و شناسایی‌شده در محتوای آرشیوی است. آرشیوداران می‌توانند مشخصات خزش (اساساً شامل دسته‌های منتخب از موضوعات و موجودیت‌های مربوط) را تعیین یا اصلاح کنند. خزشگر ^۳ هوشمند قادر است درباره اهداف خزش بیاموزد و راهبرد خزش را در شرایط شتاب بهسازی کند. این امر به‌ویژه برای خزش‌های طولانی‌مدت با موضوعات وسیع‌تر مثل انتخابات یا بحران مالی، مهم است که در آن‌ها موجودیت‌ها به‌دفعات تغییر می‌کنند و در نتیجه هماهنگ‌سازی منظم ویژگی‌های خزش لازم است. برنامه‌های کاربردی کاربر نهایی با بهره‌گیری از فراداده‌ای که درباره موجودیت‌ها و موضوعات به‌صورت خودکار استخراج شده، امکان جستجو و مرور آرشیوها را برای کاربران فراهم می‌کند.

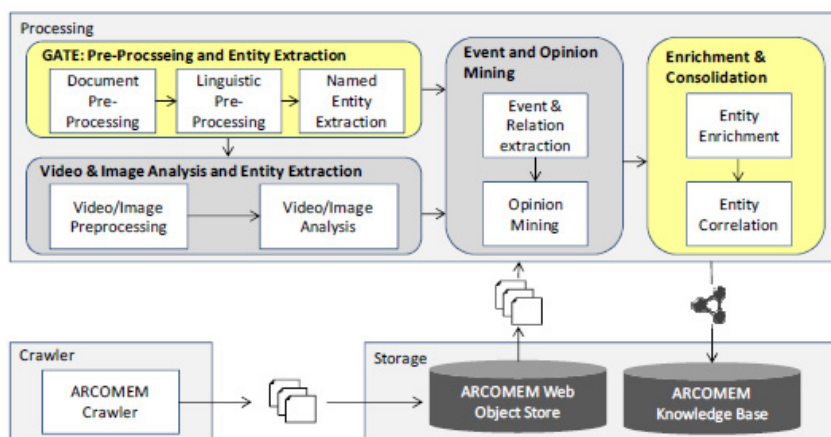
استخراج صحیح و کارآمد موجودیت‌ها از محتوای آرشیوی وب برای پالایش راهبرد خزش و رهیابی ^۴ و هدایت آرشیو وب بسیار اهمیت دارد. رسانه‌های اجتماعی به‌دلیل ماهیت

1. String similarity metrics
2. Ontology
3. Crawler
4. Navigation
5. RDF

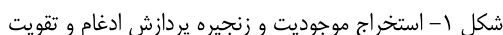
زوال‌پذیر متن، به‌ویژه در خصوص پرسامد (توثیت)، با چالش‌های متعددی برای ابزارهای تحلیل زبانی مواجه‌اند. در یک تحقیق، Stanford NER tagger (برچسب‌زن نام موجودیت‌های استنفورد) هنگام کاربرد برای مجموعه توثیت‌ها^۱ از $F1\ 90/8\%$ به $45/88\%$ کاهش یافت [۱۷].

در این تحقیق [۱۹] هم‌چنین برخی از مشکلات کاربرد برچسب‌زنی سنتی POS، chunking، و روش‌های شناسایی موجودیت‌های نامدار در خصوص توثیت‌ها ارائه شده است، درحالی‌که ابزارهای شناسایی زبان نوعاً برای جملات کوتاه کارآمد نیستند. مشکلات در اثر تلفظ، املاء و دستور زبان نادرست، واژه‌های ساختگی، برچسب‌های درهم‌وبرهم و تکراری (hashtag)، @ و emoticonها، بزرگ‌سازی حروف و املاهای واژه‌ها به شیوه غیرمعمول (تکرار حروف در یک واژه برای تأکید یا گفتار متن). از آنجایی که نمونه‌نمایی^۲، برچسب‌زنی POS و مقابله با فهرست نام‌های جغرافیایی^۳ کلیدهای شناسایی موجودیت‌های نامدار هستند، حل مشکلات زیر از اهمیت زیادی برخوردار است: گزینش روش‌هایی مثل انطباق نمونه‌نماها^۴، کاربرد فنون عادی‌سازی SMS، بازآموزی شناسایی‌کنندگان زبان^۵، کاربرد تقابل غیر موردی^۶ برای موارد خاص، به‌کارگیری فنون سطحی به‌جای تقطیع و تجزیه کامل^۷ و کاربرد اشکال انعطاف‌پذیرتر مقابله^۸. استخراج و غنی‌سازی موجودیت تحت پوشش دسته‌ای از اجزاء اختصاصی است که ضمیمه زنجیره پردازش اختصاصی می‌باشد (شکل ۱) که شناسایی موجودیت‌های نامدار و «ادغام تقویت» را (غنی‌سازی، خوشه‌بندی، رفع ابهام) به‌عنوان بخشی از جریان کاری هماهنگ، مدیریت و جابه‌جا می‌کند.

1. Tweet
2. Tokenisation
3. Gazetter
4. Tokeniser
5. Language identifiers
6. Case – in sensitive matching
7. Full parsing
8. Matching

1. <http://www.w3.org/RDF/>
2. Paradigm
3. Apache Foundation,
The Apache H Base
Project: [http://hbase.
apache.org/](http://hbase.apache.org/)
4. [http://www.gate.ac.uk/
ns/ontologies/acromem-
datamodel.rdf](http://www.gate.ac.uk/ns/ontologies/acromem-datamodel.rdf)

اجرای مرجع مشترک برای موجودیت‌های غیر هم‌زمان در مستندات چندگانه را ندارند. مثلاً در یک چرخه خاص، اجزاء تحلیل متن ممکن است موجودیتی را از اصطلاح «ایرلند» کشف کند، درحالی‌که در چرخه‌های بعدی موجودیت‌های برگرفته از اصطلاح «جمهوری ایرلند» یا اصطلاح آلمانی «ایرلند» ممکن است همراه با موجودیت «دوبلین» استخراج شود. همه این‌ها به‌عنوان موجودیت‌های «جانمایی» رده‌بندی و در محل ذخیره‌سازی داده به‌عنوان موجودیت‌های جداگانه بر اساس الگوی داده ذخیره می‌شوند؛ بنابراین غنی‌سازی و ادغام و تقویت (شکل ۱) سه هدف را دنبال می‌کند: الف) غنی‌سازی موجودیت‌ها با دانش عمومی موجود و مربوط؛ ب) رفع ابهام؛ پ) شناسایی هم‌بستگی داده مثل آنچه در بالا نشان داده شد. دستیابی به این اهداف در سایه بازنمایی/نگاشت موجودیت‌های منفرد در مفاهیم داخل دادگان‌های مرجع (غنی‌سازی) و بهره‌برداری از ترسیم‌های مرتبط برای کشف هم‌بستگی‌ها انجام‌پذیر است؛ بنابراین، داده در دسترس عموم را از ابرداده باز/آزاد مرتبط^۱ برداشت می‌کنیم. این ابر مقدار زیادی داده دارای دامنه خاص و داده مستقل از دامنه‌ها و حوزه‌ها را ارائه می‌کند (انتشار ۳۱ بیلین ترپیل^۲ یعنی بیانیه‌های آر. دی. اف.^۳).

۴- اجرا و به‌کارگیری

برای شناسایی موجودیت از نسخه اصلاح‌شده ANNIE [۱۸] استفاده می‌کنیم تا اشاره‌های مربوط به شخص، مکان، سازمان، تاریخ، زمان، پول و درصد را پیدا کنیم. در این راه از زیرگروه‌های سازمان مثل گروه و حزب سیاسی نیز استفاده کردیم و اصلاحات متعددی را برای برطرف کردن مشکلات خاص رسانه اجتماعی مثل انگلیسی نادرست انجام دادیم (برای جزئیات بیشتر به منبع [۲۱] مراجعه کنید). چارچوب استخراج موجودیت به اجزاء زیر تقسیم می‌شود (اجزاء GATE در شکل ۱ ارائه شده است) که به‌صورت متوالی در مجموعه مستندات اجرا می‌شود:

پیش‌پردازش مستند (تحلیل قطع و قالب مستند، شناسایی و کشف محتوا)

پیش‌پردازش زبان‌شناسی (شناسایی زبان، نمونه‌نمایی، برچسب‌زنی POS و...)

استخراج موجودیت نامدار: استخراج اصطلاح (ایجاد فهرست رتبه‌بندی اصطلاحات و آستانه‌ها) و شناسایی موجودیت‌های نامدار (فهرست نام‌های جغرافیایی، دستور زبان اصلی و هم‌مرجع‌ها/مرجع مشترک)

ما برای استخراج اصطلاح، از نسخه سازگار شده Term Raider^۴ استفاده کردیم. این نسخه عبارات اسمی^۵ را به‌عنوان اصطلاحات منتخب در نظر گرفته است (همان‌طور که در پیش‌پردازش زبان‌شناسی مشخص شد) و آن‌ها را با نظمی بر اساس سه کارکرد مختلف

1. Linked Open Data Cloud
2. Triples
3. <http://lod-cloud.net/state>
4. <http://gate.ac.uk/projects/arcomem/TermRaider.html>
5. NPS

امتیازی رتبه‌بندی کرده است: ۱- Tf.idf اصلی، ۲- Tf.idf افزایشی که امتیاز tf.idf همه زیرنام‌های^۱ اصطلاح منتخب را مدنظر قرار دهد، ۳- امتیاز Kyoto بر اساس [۲۲] که تعداد زیرنام‌های اصطلاح منتخب موجود در متن را مورد توجه قرار می‌دهد. این کارکردها برای عرضه و نمایش مقادیر میان ۰ تا ۱۰۰ قاعده‌مند شده‌اند. به‌منظور جلوگیری از تکثیر و تکرار، اصطلاح مناسب و منتخب اگر با موجودیت‌های نامدار فعلی هماهنگ باشد یا ازجمله آن‌ها باشد موجودیت در نظر گرفته نمی‌شود. هم‌چنین، ما امتیاز آستانه را مقرر می‌کنیم و اصطلاح مناسب بالاتر از آن را ارزشمند می‌دانیم. این آستانه، مؤلفه‌ای است که به‌صورت دستی در هر زمانی قابل تغییر است- درحال حاضر ارزش افزایشی معادل ۴۵ دارد یعنی فقط اصطلاحاتی با امتیاز ۴۵ یا بیشتر در فرآیندهای بعدی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

استخراج موجودیت، داده آر. دی. اف. را به‌وجود می‌آورد که NES و اصطلاحات مطابق با الگوی داده ACROMEM را توصیف می‌کند. این اطلاعات به پایگاه دانش منتقل شده و مستقیماً توسط اجزاء و عوامل غنی‌سازی و ادغام و تقویت خلاصه و جذب می‌شود (شکل ۱). آخرین مرحله الف) برچسب موجودیت و ب) نوع موجودیت را مورد استفاده قرار می‌دهد تا داده استخراجی را گسترش دهد، رفع ابهام کند و هم‌بسته سازد. توجه داشته باشید که برچسب رویداد/ موجودیت ممکن است مستقیماً به برچسب یک شاخه^۲ منحصر به فرد در دسته داده ساختاری مربوط باشد (چنانکه درباره موجودیت نوع شخص برچسب زده شد «Angela Markel») و درعین حال ممکن است به بیش از یک شاخه/ مفهوم مرتبط باشد چنانکه بیشتر رویدادهای دسته داده ما این گونه است. مثلاً رویدادی با برچسب «جین کلاودتریچت در نشست ECB نطق اصلی را ایراد می‌کند»^۳ احتمالاً با پیوندهایی به مفاهیم نشان‌دهنده ECB و جین کلاودتریچت غنی‌سازی می‌شود. مراحل زیر اساس رویکرد ما را تشکیل می‌دهد (در شکل ۱ نشان داده شده است):

مرحله ۱- غنی‌سازی موجودیت

مرحله اول- الف) ترجمه: ما زبان برچسب موجودیت را تعیین می‌کنیم و در صورت لزوم، آن را با استفاده از خدمات ترجمه برخط به انگلیسی برمی‌گردانیم.
مرحله اول- ب) غنی‌سازی: هم‌مرجع‌سازی (ایجاد مرجع مشترک) با موجودیت‌های درون دسته‌های داده مرجع.

مرحله ۲- هم‌بستگی (برقراری ارتباط) با موجودیت و خوشه‌بندی.

1. Hyponyms

2. Node

3. Jean Claude Trichet gives Keynote at ECB summit.

4. <http://dbpedia.org/>

5. <http://www.freebase.com/>

به‌منظور غنی‌سازی این موجودیت‌ها، جستارهایی بر روی پایگاه‌های دانش خارجی (بیرونی) انجام دادیم. رویکرد غنی‌سازی فعلی ما از DBPedia^۴ و Freebase^۵ به‌عنوان دسته‌های داده مرجع استفاده می‌کند، اگرچه پیش‌بینی می‌شود این رویکرد با دسته‌های داده بیشتر و

دارای حوزه خاص گسترش باید مثلاً انواع مربوط به رویداد خاص. DBpedia و Freebase به دلیل اندازه بزرگ، دستیابی به فنون رفع ابهام (که برای برچسب‌های متعدد چندزبانه در هر دو دسته داده برای داده‌های منفرد سودمند هستند) و سطح اتصال و ارتباط هر دو دسته داده (که بازیابی گنجینه اطلاعات مرتبط با اقلام خاص را ممکن می‌سازد) بسیار مناسب هستند. در مورد DBpedia ما از خدمات DBpedia Spotlight استفاده می‌کنیم که هماهنگی تقریبی با سطح اطمینان مناسب را در فاصله ۰ و ۱ میسر می‌سازد. در بخش ۶ ما به عنوان بخشی از ارزیابی مان، به طور تجربی سطح اطمینان ۰/۶ را انتخاب کردیم که بهترین سطح دقت و تعادل و فراخوانی را ارائه می‌کند. توجه داشته باشید که Spotlight، قابلیت‌های شناسایی موجودیت‌های نامدار را در تکمیل GATE عرضه می‌کند. با این حال، همه این موارد فقط در مواردی کارآمد و مفید هستند که موجودیت‌ها/ رویدادها در شکل اتمی نباشند، چنانکه در خصوص رویدادهای متشکل از توصیفات متنی آزاد مطرح است.

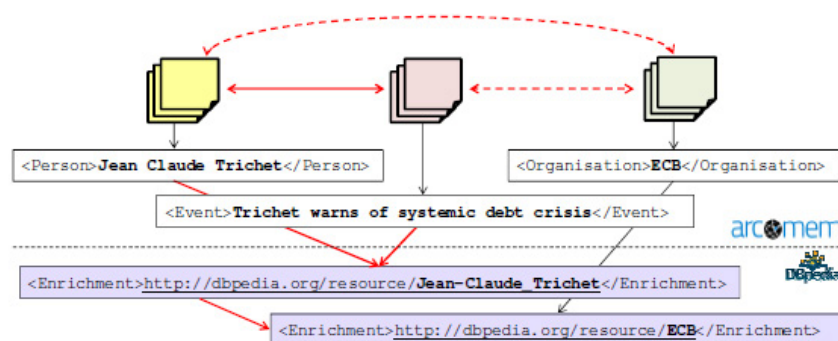
Freebase حاوی حدود ۲۲ میلیون موجودیت و بیش از ۳۵۰ میلیون حقیقت (نکته/ داده) در ۱۰۰ حوزه و دامنه است. جستارهای کلیدواژه‌ای در Freebase به دلیل اندازه و ساختار دسته داده مبهم هستند. ما برای کاهش ابهام جستارها، از Freebase API و انواع محدودشده موجودیت‌هایی استفاده کردیم که با استفاده از نگاشت‌ها و بازآفرینی‌های تعریف‌شده ACROMEM با انواع^۱ موجودیت‌های Freebase هماهنگ شود. مثلاً ما به جای نوع تعریف‌شده «people/ person» در Freebase از نوع تعریف‌شده «person» در ACROMEM استفاده کردیم و به جای انواع «location/ continent»، «location/ location» و «location/ country» در Freebase، نوع «location» در ACROMEM را به کار بردیم. مثلاً موجودیت ACROMEM برای نوع «person» با برچسب «Angela Markel» در جستار Freebase MQL طوری نگاشته می‌شود که یک موجودیت Freebase منحصر به فرد را با متوسط «m/0jl0g/» بازیابی کند. در خصوص هم‌بستگی داده، با دو نوع ارتباط مستقیم و غیرمستقیم مواجه هستیم. لطفاً توجه داشته باشید که «هم‌بستگی و ارتباط» به معنی تساوی یا معادل بودن نیست (برای مثال: شبیه جعد: مانند) بلکه صرفاً به معنای داشتن سطحی از ارتباط است.

شکل ۲ هر دو مورد ارتباط مستقیم و غیرمستقیم را نشان می‌دهد. ارتباط و هم‌بستگی مستقیم به وسیله غنی‌سازی مشترک و مساوی مشخص می‌شود یعنی همه موجودیت‌ها یا رویدادهایی که غنی‌سازی مشابه و مشترک داشته باشند، هم‌بسته و مرتبط هستند و بنابراین خوشه‌بندی می‌شوند. ارتباط مستقیم در میان موجودیت نوع «person» با برچسب «JeanClaude Trichet» و رویداد «تریچت درباره بحران سیستمی/ سازگانی وام/ بدهی

1. Type

هشدار می‌دهد» کاملاً واضح و قابل مشاهده است. به علاوه، غنی سازی‌های بازایی شده، موجودیت‌های ARCOMEM و اشیاء هم‌بسته وب را با دانش هم‌بسته می‌سازد یعنی ترسیم داده، در دسته داده مرجع هم‌بسته موجود است.

شکل ۲- غنی سازی و مثال ارتباط هم‌بستگی: اشیاء وب ARCOMEM، موجودیت‌ها/رویدادها، غنی سازی‌های DBpedia هم‌بسته و ارتباطات شناسایی شده

برای مثال، منبع DBpedia بانک مرکزی اروپا^۱ حقایق بیشتری را (مثلاً، رده‌بندی به عنوان سازمان، اعضای آن یا رؤسای سابق) در شکل ساختاری و در نتیجه قابل پردازش با ماشین ارائه می‌کند. بهره‌برداری از ترسیمات دسته‌های داده مرجع، امکان شناسایی ارتباط و هم‌بستگی مستقیم بیشتری را فراهم می‌کند. با اینکه رویکردهای زبان‌شناسی یا نحوی در کشف و شناسایی رابطه میان دو غنی سازی بالا (ECB و Trichet) و در نتیجه موجودیت‌ها و اشیاء وب مرتبط موفق نیست، اما تحلیل ترسیم DBpedia به ما کمک می‌کند تا رابطه نزدیک میان این دو را آشکار کنیم (تریچت رئیس سابق ECB). بنابراین با بررسی رایانه‌ای ارتباط غنی سازی‌ها ما می‌توانیم ارتباطات غیرمستقیم را برای ایجاد رابطه (خط dash) میان رویدادها/موجودیت‌های خیلی مرتبط استفاده کنیم، (به غیر از تساوی و معادل بودن).

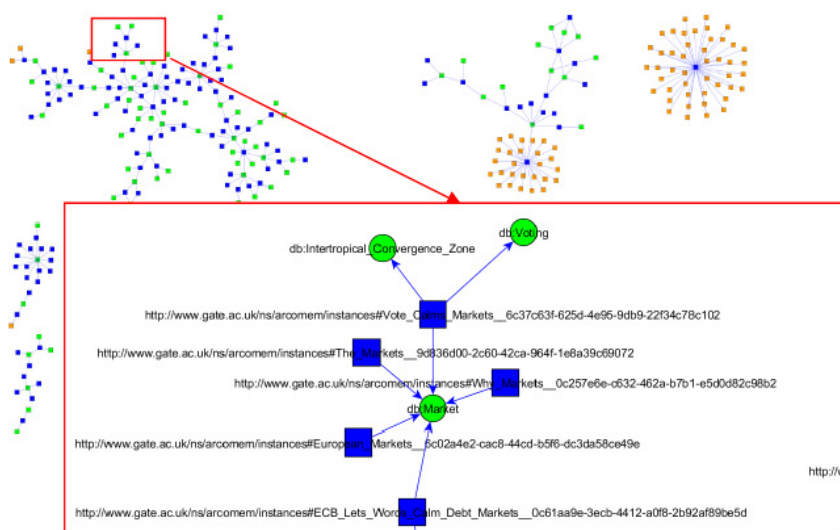
اقدام فعلی ما به شناسایی ارتباطات مستقیم محدود می‌شود، درحالی که تجربه بعدی ما بر سازوکارهای تحلیل ترسیم استوار است و هدف از آن محاسبه خودکار روابط معنایی موجودیت‌ها در دسته‌های داده مرجع به منظور کشف روابط غیرمستقیم است. با اینکه در یک تریمرگ همه مفاهیم به نوعی باهم مرتبط هستند، بررسی رهیابی و هدایت ترسیم صحیح و روش‌های تحلیل برای کشف روابط غیرمستقیم اما معنی‌دار در میان منابع موجود در دسته‌های داده مرجع و به تبع آن موجودیت‌های ARCOMEM و اشیاء وب، چالش اساسی در پژوهش است.

1. European Central Bank: <http://DBpedia.org/resource/ECB>

۵- نتایج و ارزیابی

ما در تجربه خود دسته داده متشکل از اشیاء آرشیوی آلمانی و انگلیسی را به کار گرفتیم و نمونه‌ای از خزش‌های مربوط به بحران مالی^۱ را ایجاد کردیم. محتوای انگلیسی، ۳۲ پست فیس‌بوک، ۴۱۰۰۰ توثیت و ۸۰۰ نظریه کاربر در شبکه بحران یونان (greekcrisis.net) را شامل می‌شد. محتوای آلمانی شامل داده آرشیوی مجلس اطریش^۲ حاوی ۳۲۶ مستند (بیشتر به صورت پی.دی.اف. و برخی به صورت اچ. تی. ام. ال.) بود.

حاصل تجربه استخراج و غنی‌سازی ما، ارزیابی دسته داده^۳ متشکل از ۹۹۵۶۹ موجودیت منفرد شامل انواع «رویداد»، «مکان»، «پول»، «سازمان»، «شخص» و «زمان» بود. با به کارگیری رویه‌های فوق‌الذکر، به غنی‌سازی ۱۳۵۸ موجودیت در دسته داده خود با استفاده از DBpedia (۴۸۴ موجودیت) و Freebase (۹۷۵ موجودیت) دست‌یافتیم: در مجموع، ۵۲۹۱ غنی‌سازی در Freebase و ۴۹۱ غنی‌سازی در DBpedia. این غنی‌سازی‌ها ۵۸۰۱ جفت غنی‌سازی موجودیت: ۵۰۳۹ با Freebase و ۴۹۲ با DBpedia را به وجود می‌آورد.

شکل ۳- خوشه‌ها و ترسیمات ایجادشده ARCOMEM

۱-۵ ارزیابی استخراج موجودیت

ما ارزیابی‌های مقدماتی را روی اجزاء مختلف و متعدد تحلیل متن انجام داده‌ایم. مجموعه کوچکی از ۲۰ Freebase را (به زبان انگلیسی) از دسته داده توصیف‌شده در بالا با موجودیت‌های نامدار به صورت دستی حاشیه‌نویسی کرده‌ایم تا مجموعه‌ای با استاندارد طلایی به وجود آوریم. این مجموعه

۱. بخشی از خزش‌های آرشیوی در

این نشانی موجود است: <http://collections.europarchive.org/arcomem/>

2. <http://www.parliament.gv.at/>

۳. پایانه SPARQL دسته داده ما

(موجودیت‌های استخراج‌شده و

غنی‌سازی‌ها) در نشانی زیر موجود

است:

<http://arcomem.13s.uni-hannover.de:9988/openrdf-sesame/repositories/arcomem-rdf?query.>

شامل ۹۳ نمونه از موجودیت‌های نامدار است. ما برای ارزیابی Term Raider از دسته بزرگ‌تری با ۸۰ مستند از دسته داده بحرانی مالی استفاده کردیم که Term Raider از آن ۱۰۰۳ اصطلاح مناسب و منتخب را ایجاد کرد (این اصطلاحات از ادغام نتایج سه سامانه امتیازدهی مختلف به‌دست آمد) سه شخص حاشیه‌نویس اصطلاحات ارزشمند را از این فهرست انتخاب کردند و ما توانستیم استاندارد طلایی ۳۱۵ را تولید کنیم. هر اصطلاح مناسب و منتخب در این استاندارد حداقل توسط دو حاشیه‌نویس انتخاب شده است (۲۲۱ اصطلاح توسط دو نفر و ۹۴ اصطلاح توسط هر سه نفر انتخاب شده است). با اینکه توافق درباره حاشیه‌نویسی‌ها، سطح پایین است اما برای استخراج اصطلاح که کاری موضوعی است، طبیعی می‌باشد. با این وجود، در آینده رهنمودها و دستورالعمل حاشیه‌نویسی را سخت‌تر می‌کنیم و برای دستیابی به توافق بیشتر حاشیه‌نویس‌ها را تحت آموزش قرار خواهیم داد.

ما برای ارزیابی تشخیص موجودیت‌های نامدار، حاشیه‌نویسی‌های سامانه را با استاندارد طلایی مقایسه کردیم. این سامانه به‌دقت ۸۰٪ و فراخوانی ۶۸٪ در کار کشف و شناسایی موجودیت‌های نامدار دست یافت (یعنی کشف وجود یا عدم وجود یک موجودیت صرف‌نظر از نوع آن). در امر تشخیص نوع (تشخیص «نوع» صحیح موجودیت مثل شخص، سازمان، مکان و...)، این سامانه با دقت ۹۸٪ و فراخوانی ۹۸٪ عمل می‌کند. درمجموع (برای ترکیب این دو کار) امتیاز تشخیص موجودیت نامدار به ۷۹٪ دقت و ۶۷٪ فراخوانی می‌رسد. با این وجود نتایج کمی پایین است زیرا این کار در واقع شامل کشف و شناسایی جمله نیز می‌شود. طبیعتاً کشف جمله از نظر درستی و دقت ۱۰۰٪ است (یا کافی است) اما در این مورد تحت تأثیر مسئله شناسایی زبان قرار می‌گیرد زیرا در این کار ما فقط کشف و شناسایی موجودیت را برای جملاتی انجام داده‌ایم که آن‌ها را مرتبط دانسته‌ایم (به زبان کار و به بخشی از مستند این کار و متن اصلی نامه‌های کاربران). ۲۶ حاشیه‌نویسی سامانه‌های مفقود، در این مستند خارج از جملات حاشیه‌نویسی شده قرار گرفته است. با خارج کردن این‌ها درصد فراخوانی از ۶۸٪ به ۸۳/۹٪ برای کشف موجودیت نامدار (در جدول به‌صورت کشف موجودیت نامدار تنظیم شده آمده است) و برای کل کار از ۶۷٪ به ۷۳/۵٪ افزایش یافته است (در جدول به‌صورت شناسایی کامل موجودیت نامدار (تنظیم شده) نشان داده شده است).

کار	دقت	فراخوانی	F ₁
کشف و شناسایی موجودیت نامدار	۸۰٪	۶۸٪	۷۴٪
کشف و شناسایی موجودیت نامدار (تنظیم شده)	۸۰٪	۸۳/۹٪	۸۱/۹٪
تعیین نوع	۹۸/۸٪	۹۸/۵٪	۹۸/۶٪
شناسایی کامل موجودیت نامدار	۷۹٪	۶۷٪	۷۲/۵٪
شناسایی کامل موجودیت نامدار (تنظیم شده)	۷۹٪	۸۲/۱٪	۸۰/۵٪

جدول ۱- نتایج ارزیابی شناسایی موجودیت‌های نامدار

ما برای شناسایی بیشتر، خروجی Term Raider برای هر سامانه امتیازدهی را در سطوح مختلف فهرست رتبه‌بندی با دسته اصطلاحات استاندارد طلایی مقایسه کردیم (شکل ۴). برای اصطلاحات بالاتر از آستانه به دقت ۳۱٪ و فراخوانی ۹۰٪ برای tf.idf، ۷۳٪ دقت و ۵۰٪ فراخوانی برای tf.idf افزایشی و ۶۳٪ دقت و ۱۷٪ فراخوانی برای امتیاز Kyoto دست‌یافتیم. ما برای سایر پردازش‌ها فقط از اصطلاحاتی استفاده می‌کنیم که از طریق tf.idf افزایشی امتیازی بالاتر از آستانه داشته باشند.

۲-۵ ارزیابی غنی‌سازی و هم‌بستگی ارتباط (ارتباط)

ما برای این کار دسته‌ای از موجودیت‌های غنی‌شده دوتایی را به‌صورت تصادفی انتخاب کردیم. ارزیابی به‌صورت دستی و توسط ۶ داور شامل دانشجویان و پژوهشگران فارغ‌التحصیل علوم رایانه‌ای انجام شد. داوران به هر جفت از موجودیت‌های غنی‌شده امتیازی دادند: صفر برای «نادرست» و ۱ برای درست. آن غنی‌سازی درست تلقی می‌شد که تا حدودی ابعاد خاص یک موجودیت/رویداد را معرفی کند؛ یعنی غنی‌سازی لازم نیست کاملاً با موجودیت منطبق باشد. مثلاً غنی‌سازی‌های مربوط به (http://dbpedia.org/resource/Doctor_title) و http://dbpedia.org/page/Angela_Markel و غنی‌سازی موجودیت نوع «شخص» با برچسب «Dr. Angela Markel» هر دو به‌عنوان «درست» رتبه‌بندی می‌شوند. این به‌خاطر موجودیت‌ها و رویدادهایی است که به غنی‌سازی چندگانه مربوط هستند و هر کدام وجه خاصی از رویداد/موجودیت منبع را غنی‌سازی می‌کنند. هر جفت موجودیت غنی‌سازی‌شده، حداقل به ۳ داور نشان داده شد و برای کاهش خطا و انحراف متوسط امتیازات آن‌ها در نظر گرفته شد. اگر برچسب یک موجودیت برای یکی از داوران مفهوم نداشت، فرض را بر این گذاشتیم که در مرحله استخراج اشتباهی رخ داده است. در این خصوص ما از داوران خواستیم موجودیت مذکور را فاقد ارزش اعلام کنند و آن را از برنامه ارزیابی خارج کنند. ما متوسط امتیازات مربوط به جفت‌های غنی‌سازی موجودیت را محاسبه کردیم و متوسط امتیاز هر «نوع» موجودیت را نیز به‌دست آوردیم. جدول ۴ امتیاز متوسط جفت‌های غنی‌سازی شده موجودیت‌ها را با استفاده از DBpedia و Freebase برای انواع مختلف موجودیت ACROMEM ارائه می‌کند.

نوع موجودیت	امتیاز متوسط DBpedia	امتیاز متوسط Freebase	مجموع امتیاز متوسط
مکان	۰/۹۴	۰/۹۴	۰/۹۴
پول	۰/۶۳	-	۰/۶۳
سازمان	۰/۹۳	۱	۰/۹۷
شخص	۰/۷۲	۰/۸۹	۰/۸
زمان	۱	-	۱
جمع کل	۰/۸۴	۰/۹۴	۰/۸۹

جدول ۲- نتایج ارزیابی غنی‌سازی

رویکرد مقدماتی خوشه‌بندی به‌سادگی با رویدادها/ موجودیت‌های دارای غنی‌سازی مشترک مرتبط شد. در مجموع ما ۱۰۱۳ خوشه با متوسط ۲/۸۵ موجودیت یعنی حداقل ۲ و حداکثر ۱۱۲ موجودیت، ایجاد کردیم. غنی‌سازی‌های مبهم خوشه‌های زائد ایجاد می‌کردند و به رفع ابهام مجدد نیاز داشتند. مثلاً موجودیت مکان با برچسب «Berlin» (به‌درستی) با دو نشانی مربوط به مکان‌های مختلف برلین غنی‌سازی می‌شد اما برای رفع ابهام باید خوشه‌های زائد برطرف می‌شد. در پایان ما از روش‌های تحلیل ترسیم برای کشف و شناسایی تقریب غنی‌سازی‌های مربوط به یک شیء استفاده کردیم. مثلاً، سنجش ارتباط دو موجودیت مکانی «برلین» و «Angela Merkel» که برای حاشیه‌نویسی و توضیح شیء مشابه در وب به کار می‌رود. ما را برای رفع ابهام از غنی‌سازی‌ها کمک می‌کند.

۶ مباحثه و کارهای آتی

ما در این مقاله، راهبرد فعلی استخراج و غنی‌سازی موجودیت طبق پروژه ARCOMEM ارائه کرده‌ایم با این هدف که پایگاه دانش بزرگی را از دانش ساختاری مربوط به محتوای آرشیوی نامتجانس وب ایجاد کنیم. ما بر اساس زنجیره پردازش یکپارچه، کار غنی‌سازی و ادغام و تقویت موجودیت را به‌عنوان فعالیتی ضمنی در جریان کار استخراج اطلاعات انجام دادیم. نتایج استخراج موجودیت، امتیازات قابل‌توجهی را برای این نوع داده رسانه اجتماعی نشان داد که روش‌ها و فنون NLP برپایه آن عمل می‌کنند. با این حال، کار فعلی بر جابه‌جایی و مدیریت بهتر انگلیسی دون‌پایه و زوال‌یافته متمرکز است (نمونه‌نمایی، شناسایی زبان و ...) به‌ویژه توئیت‌ها که استخراج موجودیت را بهبود بخشیده‌اند. نتایج غنی‌سازی، غنی‌سازی‌هایی با کیفیت بالا را بیان می‌کند. نتایجی که از DBpedia Spotlight به‌دست آمد، فراخوانی پایین‌تری را ارائه کرد اما به‌دلیل شاخص رفع ابهام Spotlight، غنی‌سازی‌های واضح‌تر و بهتری را معرفی کرد. به‌عبارت‌دیگر، کلیدواژه‌هایی با سازگاری تقریبی دقت نتایج را کاهش می‌دهد. کار آتی ما، پیش‌بینی جهات مختلف بهبود کیفیت نتایج غنی‌سازی است. برای مثال، استفاده از جستارهای ساختاری DBpedia برای محدود کردن انواع موجودیت مشابه رویکرد مورد استفاده برای Freebase. ما هم‌چنین زیرنمونه‌های (زیرنوع‌های)^۱ موجودیت را برای افزایش سازگاری «نوع‌ها» معرفی کردیم. به‌علاوه، با اینکه حفظ و نگهداری محتوای وب در طول زمان جنبه‌ای موقت و گذرا دارد، تحول موجودیت‌ها و اصطلاحات و رفع ابهام (وابسته به زمان) زمینه‌های پژوهشی مهمی هستند که در حال حاضر در دست بررسی می‌باشند [۲۴]. با وجودی که رویکرد فعلی ادغام و تقویت داده فقط روابط مستقیم میان موجودیت‌های دارای یک غنی‌سازی را کشف و شناسایی می‌کند، تلاش اصلی ما به بررسی سازوکارهای تحلیل ترسیم اختصاص یافته

1. Subtype

است. بنابراین هدف ما بهره‌برداری از دانش رمزی‌شده در ترسیمات مرجع به‌منظور شناسایی خودکار روابط معنایی میان موجودیت‌های متفاوت استخراج‌شده از چرخه‌های پردازش مختلف است. با توجه به افزایش کاربرد ابزارهای شناسایی موجودیت‌های نامدار خودکار و دسته‌های داده مرجع مثل WordNet، DBpedia یا Freebase، نیاز به ادغام و تقویت اطلاعات وب که به‌طور خودکار استخراج می‌شود نیز بیشتر می‌شود و ما در کار خود تلاش می‌کنیم این امر را میسر سازیم.

منابع و مراجع:

- Bizer, C., Heath, Berners-Lee, T. (2009) Linked data – The Story So Far. Special Issue on Linked data, International Journal on Semantic Web and Information Systems.
- Dietze, S., and Domingue, J. (2008) Exploiting Conceptual Spaces for Ontology Integration, Workshop: Data Integration through Semantic Technology (DIST2008) Workshop at 3rd Asian Semantic Web Conference (ASWC) 08, Bangkok Thailand.
- Dietze, S., Gugliotta, A., and Domingue, J. (2009) Exploiting Metrics for Similarity – based Semantic Web Service Discovery, IEEE 7th International Conference on Web Services (ICWS2009), Los Angeles, CA, USA.
- Lu, L., Zhou, L.: Link prediction in complex networks: a survey, Physica A 390 (2011), 1150-1170.
- Hasan, M. A., Zaki, M. J.: A survey of link prediction in social network. In C. Aggrwal, editor, Social Network Data Analytics, pages 243-276. Springer.
- Cohen, W. W., Ravikumar, P. D., Fienberg, S.E. A comparison of string distance metrics for name-matching tasks. In IIWeb, 2003.
- Dong, X., Halevy, A., Madhavan, J., Reference reconciliation in complex information spaces. In SIGMOD, 2005.
- Elmagarmid, A. K., Ipeirotis, P. G., Verykios, V.S., Duplicate record detection: A survey. TKDE, 19(1), 2007.
- Tejada, S., Knoblock, C. A., Minton, S., Learning domain-independent string transformation weights for high accuracy object identification. In KDD, 2002.

Boley, D., Principal Direction Divisive Partitioning. *Data Mining and Knowledge Discovery*, 2(4), 1998.

Broder, A., Glassman, S., Manasse, M., Zweig, G., Syntactic Clustering of the Web. In *Proceedings of the 6th International World Wide Web Conference*, pages 1997.

Hotho, A., Maedche, A., Staab S., Ontology-based Text Clustering. In *Proceeding of the IJCAI Workshop on \Text Learning: Beyond Supervision*, 2001.

Maynard, D., Tablan, V., Ursu, C., Cunningham, H., Wilks, Y., Named Entity Recognition from Diverse Text Types. *Recent Advances in Natural Language Processing 2001 Conference*, Tzigov Chark, Bulgaria, 2001.

Li, Y., Bontcheva, K., Cunningham, H., Adapting SVM for Data Sparseness and Imbalance: A Case Study on Information Extraction. *Natural Language Engineering*, 15 (02), 241-271, 2009.

Buckley, C., G. Salton, G., Term-Weighting Approaches in automatic text retrieval. *Information Processing and Management*, 24(5):513-523, 1988.

Maynard, D., Li, Y., Peters, W., NLP techniques for term extraction and ontology population. In: Buitelaar, P. and Cimiano, P. (eds.), *Ontology Learning and Population: Bridging the Gap between Text and Knowledge*, pp. 171-199. IOS Press, Amsterdam (2008).

Lui, M., Baldwin, T., 2011. Cross-domain feature selection for language for language identification. In *Proceeding of 5th International Joint Conferences on Natural Language Processing*, pages 553-561, November.

Cunningham, H., Maynard, D., Bontcheva, K., Tablan, V., 2002. GATE: A Framework and Graphical Development Environment for Robust NLP Tools and Application. *Proceedings of the 40th Anniversary Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL02)*.

Ritter, A., Clark, S., Mausam, Etzioni, O., 2011. Named entity recognition in Twits: An experimental study. In *proc. Of Empirical Methods for Natural Language Processing (EMNLP)*, Edinburgh, UK

Risse, T., Dietze, S., Peters, W., Doka, K., Stavrakas, Y., Senellart, P., Exploiting the Social media. In Proceedings of @NLP can u tag #usergeneratedcontent?! Workshop at LREC 2012, May 2012, Istanbul, Turkey.

Maynard, D., Bontcheva, K., Rout, D., Challenges in developing opinion mining tools for social media. In Proceedings of @NLP can u tag #usergeneratedcontent?! Workshop at LREC 2012, May 2012, Istanbul, Turkey.

Bosma, W., Vossen, P., 2010 Bootstrapping languageneutral term extraction. In 7th Language Resources and Evaluation Conferences (LREC), Valleta, Malta.

Deane, P. A nonparametric method for extraction of candidate phrasal terms, In Proceedings of the 43rd Annual Meeting on Association for Computational Linguistics, 2005.

Tahmasebi, N., Risse, T., Dietze, S. (2011) Towards Automatic Language Evolution Tracking: A Study on Word Sense Tracking, Joint Workshop on Knowledge Evolution and Ontology Dynamics 2011 (EvoDin2011), at the 10th International Semantic Web Conferences (ISWC2011), Bonn, Germany.

Weiss, C., Karras, P., Bernstein, A., Hexastore: sextuple indexing for semantic web data management. Proceeding of the VLDB Endowment, 1(1): 1008-1019, 2008.

ضرورت ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد آرشیوی برای ایجاد یکپارچگی و هماهنگی در ذخیره‌سازی و دستیابی به اطلاعات

مینا کرمی

■ چکیده

امروز سازمان‌ها برای دستیابی به موفقیت، نیاز به مدیریت و ساماندهی دقیق، مناسب، با کیفیت و به‌هنگام اسناد و پرونده‌ها دارند به‌طوری‌که مبنای اصلی تصمیم‌گیری‌های مدیریتی در سطح راهبردی و اجرایی بر این اساس استوار شده است. هم‌زمان با بررسی اولیه برای ایجاد سامانه مدیریت اسناد، لازم است که تولید، استفاده و بازنگری اسناد اداری موردتوجه قرار گیرد. ساماندهی اسناد و پرونده‌ها موجب می‌شود اطلاعات به‌شکل صحیح و به‌روز، دسته‌بندی شده، برای انجام فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌ها در اختیار مدیران مربوط قرارگرفته و از بسیاری هزینه‌های مرتبط کاسته شود. تمامی این موارد به‌شرط فراهم‌شدن امکانات زیربنایی لازم، قابل‌حصول است. بدیهی است طراحی و ایجاد سامانه بایگانی الکترونیکی و نیز سامانه جامع اطلاعاتی و عملیات حقوقی در این خصوص نقش مهمی را ایفا می‌کند. توجه به نظام تولید اطلاعات در سازمان‌ها و ساماندهی وضعیت مدارک و پرونده‌ها، امری بدیهی و حیاتی است. چنانچه این کار به‌درستی ساماندهی شود بسیاری از مشکلات مدیریتی و برنامه‌ریزی مرتفع و از اتلاف وقت، انرژی و بودجه جلوگیری می‌شود.

کلیدواژه‌ها

آرشیو الکترونیکی؛ ساماندهی فیزیکی اسناد آرشیوی؛ ساماندهی الکترونیکی اسناد آرشیوی؛ سامانه‌های جامع آرشیو الکترونیکی.

ضرورت ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد آرشیوی برای ایجاد یکپارچگی و هماهنگی در ذخیره‌سازی و دستیابی به اطلاعات

مینا کرمی^۱

مقدمه:

در دهه اخیر، پیشرفت‌های قابل‌ملاحظه در فناوری رایانه‌ای و افزایش روزافزون استفاده و به‌کارگیری رایانه در انجام فعالیت‌های سازمانی و همچنین توان بالای رایانه در ذخیره و بازیابی حجم بالایی از اطلاعات موجب آن شده است که مدیریت بهینه اسناد تولیدشده، به یکی از دغدغه‌های اصلی در ساماندهی اسناد دولتی و غیردولتی تبدیل شود.

یکی از اساسی‌ترین چالش‌های بایگانی در سازمان‌ها، مسئله تهیه مکان لازم برای بایگانی و حفظ اسناد در هنگام استفاده از آن‌ها در سازمان و جلوگیری از عدم بازگشت آن‌ها به بایگانی است. همچنین با بالا رفتن میزان مراجعه به اسناد در بایگانی، مدیریت این مراجعات بسیار مشکل خواهد شد. از طرف دیگر، نگهداری مستندات کاغذی به دلیل حجم بسیار زیاد آن‌ها به یک مشکل اجرایی تبدیل شده است.

هیچ واحد بایگانی وجود ندارد که دارای ظرفیت نامحدود برای نگهداری اسناد باشد؛ بنابراین، طراحی دقیق و زمانبندی شده به منظور جلوگیری از انباشت انبوهی از اسناد و استفاده از روش‌هایی که حجم عظیم مدارک را سامان داده و آن‌ها را در قالب فناوری‌های روز جای دهند و امکان استفاده مؤثر را پدید آورند، بسیار ضروری است.

با توجه به سمت و سوی فعلی جهان در راستای الکترونیکی‌شدن سامانه‌های دستی و با در نظر گرفتن حجم مبادله و پردازش اطلاعات صورت‌گرفته، باید تمامی داده‌های موردنیاز در یک سازمان در حالت الکترونیکی مبادله شوند؛ لذا مشاهده می‌شود که با

۱. کارشناسی ارشد کتابداری، کارشناس پژوهشکده اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

mi_karami@yahoo.com

گسترش ساختارهای الکترونیکی، با پدیده‌ای به نام آرشیو الکترونیکی اسناد و مدارک نیز روبه‌رو هستیم (دیباچ، ۱۳۸۸).

فناوری الکترونیکی امکان تولید و نگهداری اسناد الکترونیکی را فراهم می‌آورد اما تغییرات ساختاری، پردازشی و ارتباطی سازمان‌ها، شکل‌دهنده هدف، محتوا، مبدأ و استفاده از اسناد الکترونیکی است.

امروزه آرشیوها با داشتن اسناد با ارزش ملی و محلی، نقش مهمی در یادگیری رسمی و غیررسمی دارند. آن‌ها با فراهم‌سازی زمینه مشارکت قوی مردم در ساختن جامعه، وظیفه خود را در ارتقاء سطح فکری عموم انجام می‌دهند که نهایتاً منجر به افزایش تحرک و پویایی اجتماعی و استفاده از دانش و اطلاعات در زندگی شخصی می‌شود (حسن‌آبادی، ۱۳۸۹). درحال حاضر، یکی از پیشرفته‌ترین روش‌های نگهداری و بازیابی اسناد و مدارک، سامانه‌های مدیریت اسناد و آرشیو الکترونیکی هستند که شامل پایگاه اطلاعاتی تمام تصاویر بوده و ضمن جستجو در اطلاعات ثبتی، امکان رؤیت تصویر اسناد را فراهم می‌آورند. از همین روی، تبدیل اسناد و مدارک کاغذی به تصاویر الکترونیکی یکی از مراحل آغازین اجرای سامانه مدیریت اسناد و آرشیو الکترونیکی است.

تعریف جامع از اسناد الکترونیکی و بیان برخی از ویژگی‌های آن‌ها و توضیحی اجمالی از مدیریت این نوع از اسناد و خصوصیت کلی روند مدیریتی حاکم بر آن‌ها موجب خواهد شد تا سامانه‌های اسناد دولتی و غیردولتی که در محیط‌های الکترونیکی تولید و ذخیره‌سازی می‌شوند، دورنمای بهتری بیابد و در این دورنما ضرورت ایجاد طرح نوین و یکپارچه که همه مراکز از آن کم‌وبیش پیروی کرده و استانداردهای آن را رعایت کنند، بیش از پیش بروز خواهد کرد (زرین‌کلکی، ۱۳۸۹).

یکپارچگی و هماهنگی در ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد آرشیوی

امروزه گسترش دانش به مفهوم به اشتراک گذاشتن اطلاعات جهت استفاده کاربران به عنوان قدرت تلقی می‌شود لذا بدون ایجاد یک نظام صحیح در زمینه گردآوری، فراهم‌سازی، ذخیره‌سازی، بازیابی منابع اطلاعات و نگهداری صحیح آن‌ها، نمی‌توان خود را با نیازهای روز و پیشرفت‌های فنی و اقتصادی تطبیق داده و یا در دنیای رقابتی امروز قدرت خود را تثبیت کنند. بدین منظور، احیای اسناد و مدارک فنی و استفاده از آن‌ها در مواقع نیاز انجام امر خودکارسازی اسناد فنی ضروری است.

از طرفی، اطلاعات همواره چرخه‌ای را در زمینه تولید و استفاده طی خواهد کرد؛ گروهی اطلاعات را خلق و گروه دیگری اطلاعات خلق شده را مصرف می‌کنند. در کنار تولیدکنندگان

اطلاعات، گروه دیگری به منظور استفاده از آن، به ساماندهی اطلاعات خواهند پرداخت. این ساماندهی به منظور اشاعه اطلاعات انجام خواهد شد. لذا اطلاعات ساماندهی شده باید به روش مناسبی حفظ شوند تا افراد دیگر از آن استفاده کنند و این امر موجب خلق اطلاعات بعدی و تکرار مداوم چرخه می شود.

از آنجایی که اطلاعات اسنادی و آرشیوی در هر سازمان در زمره اطلاعاتی هستند که حفظ و اشاعه آنها مهم به نظر می رسد، لذا اسناد آرشیوی در کنار اهمیت حفظ و نگهداری، دارای اهمیت ویژه ای در زمینه دسترسی پذیری هستند. ایجاد پایگاه های اطلاعاتی مناسب و یکپارچه و کاهش افزونگی و ناسازگاری در میان داده ها و اطلاعات موجود، فعالیت های مدیریتی هر مرکز آرشیوی را رونق می بخشد؛ بنابراین با توجه به لزوم تبدیل اسناد چاپی به اسناد الکترونیکی و حفظ و نگهداری، دسترسی پذیری و نیز اشاعه و مدیریت آنها، رعایت استانداردهای آرشیوی در این زمینه ضروری به نظر می رسد (ناخدا و همکاران، ۱۳۹۲).

ایجاد آرشیوهای رقمی و حفاظت از میراث الکترونیکی، به اندازه ای مهم است که سازمان یونسکو آن را جزو اولویتهای برنامه ها و سیاست ها در سطح ملی برای هر مؤسسه، نهاد خصوصی یا سازمان های ملی و جهانی می داند (ابراهیمی، ۱۳۸۹).

با افزایش حجم اسناد الکترونیکی، مسائل مربوط به ساماندهی، حفظ و نگهداری، پردازش، اطلاع رسانی و مدیریت آنها مطرح می شود (رضایی شریف آبادی، ۱۳۸۹).

از طرف دیگر، گسترش و توسعه فعالیت های سازمان و افزایش تبدلات سازمانی باعث می شود تا حجم زیادی از اسناد و پرونده ها برای سازمان ایجاد شود. این امر معضلاتی چون دشواری دسترسی به اسناد، کندی بازیابی آنها و از همه مهم تر، هزینه های سنگین نگهداری را بر دبر دارد. از جمله پیامدهای این مسائل می توان به صرف زمان زیاد کارکنان در نگهداری و بازیابی اسناد، اشغال حجم زیادی از فضای فیزیکی برای نگهداری از این اسناد، نگرانی های ناشی از حفظ و امنیت اسناد و هزینه های خرید و نگهداری تجهیزات مناسب برای بایگانی فیزیکی اسناد و ... اشاره کرد.

سازمان ها موظف اند جهت ساماندهی بهینه اسناد و سوابق خویش و عینی تر ساختن مفهوم مدیریت اسناد ظرفیت علمی خود را بالا ببرند. از طرفی، رشد و گسترش به کارگیری رایانه در تولید منابع اطلاعاتی، مشکلاتی فراروی مدیران اسناد قرار داده است (زرین کلکی، ۱۳۸۹).

بنابراین به منظور ایجاد سهولت در دسترسی و بالابردن عمر اسناد و مشخص شدن هر سند و حفظ و نگهداری از اسناد و مدارک و نیز جهت دستیابی به ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد، به طراحی و ایجاد یک سامانه جامع و یکپارچه اطلاعاتی و عملیاتی در سطح کل نیاز است. این سامانه یکپارچه باید در بخش های مختلف اسناد و پرونده ها با اهداف زیر ایجاد شود:

۱. حفظ و نگهداری اسناد و اطلاعات به عنوان دارایی‌های با ارزش سازمان‌ها در برابر حوادث طبیعی و غیرطبیعی؛
۲. ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد آرشیوی؛
۳. تهیه و تدوین استانداردهای لازم مدیریت اسناد؛
۴. سهولت در دسترسی به اسناد و اطلاعات با سرعت و دقت بالا؛
۵. گسترش و ترویج تجربیات کسب‌شده به سایر سازمان‌ها (زارع و همکاران، ۱۳۹۱).

هدف از سازماندهی منابع آرشیوی

باید دانست که یکی از اهداف آرشیوها، حفاظت از محتوای اسناد و گاه ارزش منبع فیزیکی آن سند است، اما مهم‌تر از همه، دسترسی آسان و کارآمد به اطلاعات از جمله اهداف آرشیو است (نعمتی‌انارکی و پورنقی، ۱۳۹۰).

حجم کارها و اهمیت اطلاعات در کلیه سازمان‌ها و شرکت‌ها با وجود استفاده از کارکنان متعدد شاهد رشدی روزافزون است. برنامه‌ریزی، ساماندهی، کنترل نظارت بر عملکرد فعالیت‌های درون سازمانی کاهش حجم بایگانی و امکان ذخیره‌سازی الکترونیکی اسناد با استفاده از آرشیو الکترونیکی، بالابردن ایمنی اسناد، از بین رفتن مخاطرات ناشی از جابه‌جایی اسناد، فراهم‌آوردن امکان انواع جستجو بر روی متن اسناد یا فیلدهای اطلاعات، دسترسی به اطلاعات با سرعت و سهولت از طریق بستر شبکه و یا در صورت تمایل از طریق سرویس‌دهنده وب با امکان تعریف سطوح مختلف امنیتی، امکان کنترل و نظارت مدیریت بر نحوه بایگانی و نحوه دسترسی کاربران مختلف به اسناد، امکان تبادل اسناد به صورت الکترونیکی، یکی از مهم‌ترین معیارها و پیش‌نیازها در توسعه و کاربرد فناوری اطلاعات در سازمان‌های امروزی محسوب می‌شوند.

با توجه به مطالب بالا می‌توان این اهداف را در محورهای زیر دسته‌بندی و بررسی کرد:

(۱) افزایش سرعت انتقال و دستیابی به اطلاعات شامل:

— افزایش سرعت بازیابی اطلاعات؛

— کاهش زمان پاسخگویی و خدمات‌رسانی؛

— عدم نیاز به گردش پرونده فیزیکی و ارباب‌رجوع در نظام اداری.

(۲) کاهش هزینه‌های سازمان

این موضوع از دو بعد نیروی انسانی و تجهیزات و امکانات قابل بررسی است. بهره‌برداری از بایگانی الکترونیکی، کاهش هزینه‌های نگهداری اوراق و اسناد در قالب کاهش وابستگی به کارکنان و نیز نیاز به امکاناتی از قبیل: قفسه، پوشه، کاغذ، لوازم التحریر، وسائل اداری،

تجهیزات امحاء اوراق، فضای موردنیاز و همچنین عملیات ایجاد، حذف و یا ترمیم اوراق و اسناد را در پی خواهد داشت (زارع و همکاران، ۱۳۹۱).

۳) چیدمان صحیح اطلاعات با امکان ایجاد کنترل روی آن‌ها شامل: — افزایش صحت و دقت در ذخیره و بازیابی اطلاعات بر اساس کنترل‌های تعریف‌شده در سامانه؛

— امکان تهیه، تنظیم و دریافت انواع گزارش‌های آماری، اداری، عملیاتی و عملکردی و یا مدیریتی بر اساس داده‌های طبقه‌بندی‌شده موجود در سامانه در کم‌ترین زمان ممکن؛ — امکان رهگیری گردش کار و عملیات انجام‌شده بر روی اوراق و پرونده‌ها (احسانی، ۱۳۹۰)؛

۴) افزایش ضریب امنیت اطلاعات.

یکی از مهم‌ترین فواید بهره‌گیری از سامانه‌های بایگانی الکترونیکی، برخورداری از امنیت مناسب برای اطلاعات است. در این صورت، ضمن حفاظت مطلوب از داده‌ها، در مواردی نظیر مفقودشدن، سرقت و یا تغییر اطلاعات و یا امحاء اوراق و اسناد در حوادث غیرمترقبه از قبیل آتش‌سوزی، از دسترسی‌های غیر مجاز نیز ممانعت شده و در صورت بروز هرگونه مشکل و یا تخلف در این زمینه امکان رهگیری و پیگیری وجود دارد. همچنین عدم وابستگی اطلاعات و سوابق به محفوظات ذهنی کارکنان قدیمی خود موجب ارتقاء سطح امنیت اطلاعات خواهد بود (صرافی‌زاده، ۱۳۸۰).

۵) بهینه‌سازی عملکرد و افزایش بهره‌وری سازمان.

با توجه به اهمیت محورهای چهارگانه مطرح‌شده، پیاده‌سازی این سامانه نتایج زیر را در برخواهد داشت:

- کاهش چشمگیر حضور فیزیکی ارباب‌رجوع در چرخه گردش کار سازمانی و دریافت اطلاعات مجاز؛
- ایجاد زمینه ارائه خدمات ۲۴ ساعته؛
- فراهم‌شدن امکان پاسخگویی از راه دور؛
- امکان کاهش کارکنان شاغل در سازمان؛
- تأمین شرایط مناسب جهت گسترش و توسعه سازمان در قالب «کار از راه دور» و یا «کار در فضای مجازی» (احسانی، ۱۳۹۰).

ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد آرشیوی

ساماندهی اسناد در دو بخش ساماندهی فیزیکی و ساماندهی الکترونیکی به صورت همزمان صورت می گیرد.

ساماندهی فیزیکی اسناد

۱. جمع آوری اسناد (ساماندهی فیزیکی پرونده): قبل از هرگونه اقدام جهت ساماندهی اسناد، باید تمامی پرونده به بایگانی مرکزی سازمان منتقل شود. این انتقال باید بر اساس فرم تحویل و دریافت اسناد با نظارت ناظر حراست سازمان انجام شود. نام و امضای تحویل دهنده، نام و امضای تحویل گیرنده و نام و امضای ناظر (مسئول حراست سازمان) به منزله تأیید این انتقال است. پس از آن، مدارک و مستندات در بایگانی مرکزی مورد بررسی قرار گرفته و تعداد آن برآورد می شود. سازمان مورد نظر باید در حد امکان نسبت به جمع آوری اسناد و مستندات خود که احتمال وجود آنها در بایگانی های مختلف وجود دارد، اقدام کنند.

۲. دسته بندی موضوعی اسناد (طبقه بندی و تفکیک اسناد): باید پرونده ها و اسناد بازبینی شوند و قبل از انجام مراحل بعدی نسبت به آماده سازی اسناد و مدارک دسته بندی شده اقدام شود که شامل باز کردن تاخوردگی اسناد و ترمیم پارگی در اسناد است.

۳. وجین اسناد: وجین مدارک شامل استخراج و جداسازی اسناد منسوخ، زائد و غیرضروری است. استخراج اوراقی که به اشتباه در زونکن اسناد دیگر قرار گرفته است و جایگذاری آن در محل صحیح خود در این مرحله انجام می شود. شناسایی و ادغام اسناد نیز در این مرحله انجام خواهد شد.

وجین مدارک شامل اسناد تکراری و اضافی، اسناد غیرقابل استفاده و مدارک غیرمرتبط است. این مرحله علاوه بر صرفه جویی در زمان ساماندهی، هزینه های اجرایی را نیز کاهش خواهد داد.

۴. کدگذاری (کدبندی اسناد): به منظور دستیابی به محل استقرار هر پرونده در آرشیو فیزیکی، کد ویژه و مناسبی برای بایگانی آن، لحاظ شود.

۵. آماده سازی: پس از اجرای مراحل فوق، اسناد و مدارک بر اساس طبقه بندی انجام شده در مجلد، زونکن و جعبه نقشه مناسب آرشیو شده و مشخصات اصلی مدارک به همراه کد محل پارک بر روی مجلدها الصاق می شود.

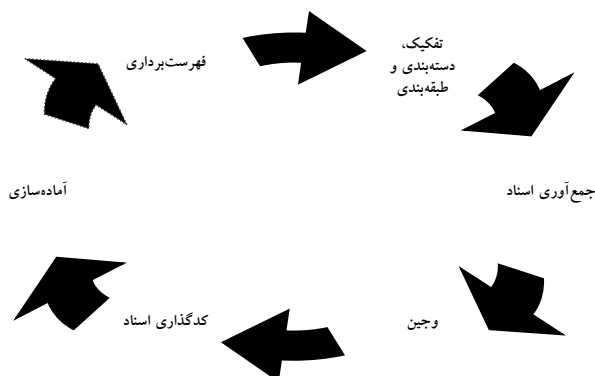
با اجرای مراحل ساماندهی فیزیکی، کلیه مدارک از طریق فهرست های تهیه شده قابل بازیابی خواهد بود. حجم و تعداد عناوین مدارک مشخص و شرایط برای اجرای بعدی تسهیل خواهد شد.

۶. فهرست برداری: پس از تفکیک، اطلاعات مدارک در فهرست هایی که فرم آن باید

از قبل، طراحی و آماده شود، ثبت خواهد شد. حداقل فیلدهای اطلاعات برای فهرست‌برداری شامل: عنوان، شماره سند و کد محل‌بازایی خواهد بود. سازمان‌ها باید بر اساس کدگذاری موجود بر روی نقشه‌ها و دستورالعمل‌ها نسبت به طبقه‌بندی و فهرست‌برداری از اسناد فنی موجود خود اقدام کنند.

نمودار زیر فرایندهای مربوط به مراحل ساماندهی فیزیکی اسناد را نشان می‌دهد.

ساماندهی الکترونیکی اسناد آرشیوی

۱. امور مقدماتی و ایجاد ساختار آرشیو الکترونیکی: همانند ایجاد آرشیو فیزیکی باید تمامی مدارک و مستندات کاغذی ابتدا به صورت الکترونیکی در آمده و سپس در آرشیو ویژه خود ذخیره‌سازی و نگهداری شوند. بدیهی است تجزیه و تحلیل اسناد و طراحی ساختار الکترونیکی، اولین گام در پیاده‌سازی آرشیو الکترونیکی بوده و طراحی مناسب آن تأثیر به‌سزائی در کارآیی و بهره‌برداری از آرشیو الکترونیکی خواهد داشت (نعمتی‌انارکی و پورنقی، ۱۳۹۰).

آنچه مسلم است در ساماندهی اسناد الکترونیکی، باید مبانی مدیریت نگهداری اسناد، در کنار سامانه‌های مدیریت اسناد در نظر گرفته شود (زرین‌کلکی، ۱۳۸۹).

شناسایی اسناد از لحاظ نوع کاغذ، اندازه، نحوه نگهداری و کیفیت اسناد، انتخاب تجهیزات مطلوب، شناخت کاربران سامانه و تعیین سطوح دسترسی، تعیین فیلدهای جستجو، حداقل نیازمندی‌های نرم‌افزار مدیریت اسناد نخستین مرحله ساماندهی الکترونیکی اسناد است (زارع، ۱۳۹۱).

با توجه به تجربیات کشورهای پیشرو در زمینه استفاده از فناوری اطلاعات در ساختارهای سازمانی، امکانات موجود و نوع اطلاعات و اسناد و نقش محوری آن‌ها در ایجاد خدمات الکترونیکی، ضرورت برنامه‌ریزی عملیاتی تبدیل ساختار سنتی نگهداری اطلاعات به

سامانه‌های پیشرفته بایگانی الکترونیکی احساس می‌شود (احسانی، ۱۳۹۰).
در طراحی ساختار آرشیو مراحل زیر باید در نظر گرفته شوند:
— تعیین کلیه کلیدواژه‌های دسترسی به اسناد؛
— تعیین فضای ذخیره‌سازی الکترونیکی و نحوه دسترسی کاربران به فضای آرشیو الکترونیکی؛

— چگونگی فهرست‌بندی یا طبقه‌بندی موضوعی اسناد؛

— تعیین روش حفاظت از اسناد.

۲. آماده‌سازی و پاک‌سازی اسناد: آماده‌سازی و پاک‌سازی اسناد شامل بازکردن تاخوردگی اسناد، ترمیم پارگی، جداکردن سوزن و منگنه و امثال آن است که انجام این مراحل باعث تسریع امر پوشش خواهد شد.
لازم به ذکر است مرحله آماده‌سازی بایگانی الکترونیکی به ترتیب چیدمان زونکن‌ها و فقط در مورد اسنادی انجام می‌شود که مقرر است عملیات پوشش بلافاصله روی آن صورت گیرد.

۳. پوشش اسناد (تصویربرداری): پوشش اسناد شامل تصویربرداری مطلوب از تمامی برگه‌های پرونده‌ها و نقشه‌ها با تجهیزات مناسب و کارا است. انتخاب این تجهیزات جهت انجام امور پوشش فقط زمانی میسر بوده که انواع مختلف پرونده‌های واحدهای ذی‌ربط سازمان موردشناسایی دقیق و کامل قرار گیرند تا مطابق با نوع و حجم اسناد و مدارک از پوششگر مناسب استفاده شود (زارع و همکاران، ۱۳۹۱).

در فرآیند پوشش اسناد توجه به نکات زیر ضروری است:

(۱) با توجه به اینکه برای مدیریت پرونده‌ها از نرم‌افزار آرشیو و مدیریت اسناد الکترونیکی استفاده خواهد شد، وضوح پرونده‌ها برای اسنادی که قرار است تبدیل به متن شوند (OCR شوند) 300dpi و برای اسنادی که قرار نیست OCR شوند 200dpi خواهد بود.

(۲) در بخش تصویربرداری، پوشش اسناد به ترتیب کد محل بایگانی انجام می‌شود. در این بخش بر روی تمامی اسناد هنگام تصویربرداری، عملیات تمیزکاری اولیه، ابتدا به صورت خودکار توسط نرم‌افزار اختصاصی پوششگرها و در صورت نیاز به تنظیم بیشتر، به صورت دستی به وسیله اپراتور انجام می‌گیرد تا کیفیت مطلوب به دست آید. باید توجه شود که وضوح پرونده‌ها برای کلیه اسناد در محدوده‌های مختلف dpi است.

(۳) با توجه به نوع اسناد، از نظر کیفیت و سایر مشخصات ظاهری، قالب پوشش ممکن است تغییر کند. می‌توان اسناد را به صورت سیاه‌وسفید پوشش کرد. در صورتی که در برخی از اسنادی که کیفیت ظاهری خوبی ندارند ریزش اطلاعات رخ دهد، پوشش باید به صورت

خاکستری اجرا شود. البته قالب خاکستری باعث افزایش قابل توجه حجم پرونده و زمان اجرای کار می‌شود، ولی برای حفظ اطلاعات ضروری است. همچنین در سازمان‌های مختلف با توجه به نیاز می‌توان اسناد را به صورت رنگی پویش کرد (زارع، ۱۳۹۱).
(۴) در صورتی که اسنادی از قبیل نقشه و یا دستورالعمل وجود دارند که بسیار فرسوده و ناخوانا هستند، باید ضمن فهرست‌برداری، برای احیاء آن‌ها در کارگروه‌های تخصصی تصمیم‌گیری شود.

(۵) به منظور تشخیص اوراق پویش شده از سایر اوراق، بر روی هر یک از اوراق پویش شده شماره و یا علامت مشخصی درج شود. این امر در بسیاری از موارد به صورت خودکار توسط پویشگرهای حرفه‌ای انجام می‌شود.

(۶) پس از انجام عملیات تصویربرداری، کلیه اقلام جدا شده در مرحله آماده‌سازی مجدداً به اسناد متصل و سپس سند مذکور با همان ترتیب اولیه، بایگانی می‌شود. بنابراین سازمان باید به صورت دوره‌ای فرایند تصویربرداری اسناد را مورد بررسی قرار دهد.

۴. اصلاح و ویرایش تصاویر و بهینه‌سازی پرونده‌ها: پس از پویش مدارک و مستندات کاغذی و تبدیل آن‌ها به پرونده‌های الکترونیکی مورد نظر، باید ابتدا این پرونده‌ها با اصل سند مورد مقایسه و تطبیق قرار گرفته و در صورت نیاز، مجدداً پویش شود. برای حصول کیفیت مطلوب پویش مورد نظر و جلوگیری از ریزش اطلاعات باید دستگاه‌های پویش به طور دقیق تنظیم شده و سپس برای بهینه‌سازی تصاویر الکترونیکی مراحل زیر اجرا شود:

(۱) اریب‌زدایی^۱: اریب‌زدایی در زمانی که تصویر به صورت کج قرار گرفته است.

(۲) برش حاشیه‌های اضافی اسناد^۲: بسیاری از اسناد و مدارک دارای حاشیه‌های اضافی بوده که این حاشیه‌ها باید حذف شود.

(۳) چرخش اسناد^۳: چرخاندن تصاویر به شکل صحیح. به منظور استفاده از قابلیت OCR باید اسناد و مدارک در حالت استاندارد خود قرار داشته باشند، لذا در صورت نیاز چرخش اسناد لازم و ضروری است.

(۴) پاکسازی اسناد^۴: حذف کردن بخشی از تصویر که بدون استفاده است. برای حصول کیفیت مطلوب اسناد، باید نقطه‌ها، لکه‌ها و خطوط اضافی موجود در آن‌ها پاکسازی و از بین برده شود. در صورتی که دست‌نوشته‌ها و یادداشت‌های توضیحی روی مدارک و اسناد پویش شده وجود داشته باشد، نباید آن‌ها را حذف کرد.

(۵) وسط‌چین کردن تصویر در مرکز^۵.

(۶) حذف یا افزودن کادر به تصاویر^۶.

تمامی مراحل بالا با دسترسی به پرونده‌هایی که در محل امن قرار دارند انجام خواهند

1. De-skew

2. Crop

3. Rotate

4. Erase

5. Centering

6. Border

شد و نتیجه تغییرات نیز در همان محل قرار می‌گیرد (زارع، ۱۳۹۱).

۵. ورود اطلاعات (ثبت اطلاعات در نرم‌افزار آرشیو): با هدف سهولت و تسریع بازیابی اطلاعات و دستیابی کاربران به اسناد مورد نیاز، باید اطلاعات مربوط به فیلدهای اطلاعاتی اسناد در نرم‌افزار مدیریت اسناد و آرشیو الکترونیکی وارد شود. چنانچه در مرحله ساماندهی فیزیکی فهرست اسناد آماده شده باشد، ورود اطلاعات باید بر اساس آن انجام شود.

در این مرحله از ساماندهی الکترونیکی باید جایگاه هر سند در طبقه‌بندی تعریف شده در نرم‌افزار مدیریت اسناد تعیین و همچنین سطوح دسترسی کاربران به هر سند مشخص شود. نکته قابل توجه اینجاست که سازمان باید رویکردی را برای ورود اطلاعات انتخاب کند تا با حداقل زمان، امکان ورود حداکثر اطلاعات وجود داشته باشد.

۶. اسناد OCR: تبدیل تصویر رقمی شده به پرونده‌ها قابل پردازش به صورت متن است. عملیات OCR امکان جستجوی تمام متن را فراهم می‌آورد.

۷. کنترل کیفی: چنانچه فعالیت‌های فوق توسط پیمانکاران بیرونی انجام می‌شود لازم است به منظور اطمینان از صحت ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی، کنترل‌های لازم صورت گیرد. برای این منظور تمام مراحل کاری ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی باید توسط دستگاه نظارت آن شرکت و ناظر پروژه بررسی و صحت آن تأیید شود.

۸. تهیه نسخه پشتیبان: بدون شک یکی از بزرگترین چالش‌های پیش‌روی اسناد الکترونیکی، نابودی اینگونه پیشینه‌ها به دلایل مختلف از جمله ویروسی شدن پرونده‌ها و یا خطای عمدی و سهوی انسانی است. بدیهی است با توجه به خطرات متعددی که اسناد الکترونیکی را تهدید می‌کند، چاره‌ای جز تهیه نسخه‌های ثانویه و یا پشتیبان نداریم. خوشبختانه با پیشرفت فناوری‌های رایانه‌ای، امروزه به سرعت مشکل فضای فیزیکی برای ذخیره‌سازی حجم انبوهی از داده‌های الکترونیکی در حال برطرف شدن است.

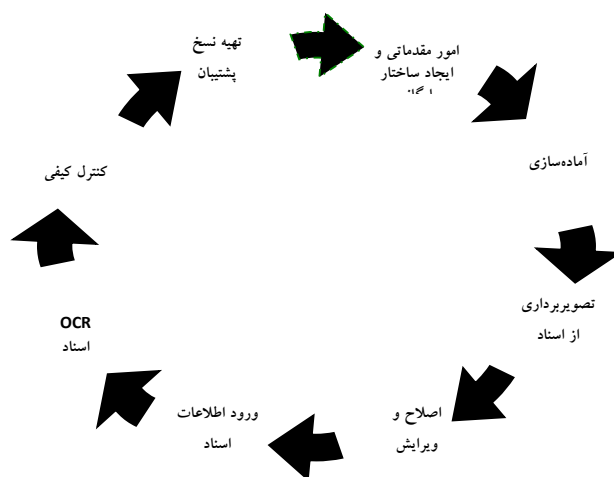
لذا به منظور حفظ و نگهداری از اطلاعات بایگانی الکترونیکی پس از اتمام ورود اطلاعات در نرم‌افزار مدیریت اسناد باید به صورت دوره‌ای از بانک اطلاعاتی بایگانی الکترونیکی، سه نسخه پشتیبان تهیه شود که یک نسخه باید به گروه مدیریت اسناد و دو نسخه دیگر در یک محل امن نگهداری شود. بهتر است هر روز از پرونده‌های اضافه شده یا تغییر داده شده نسخه پشتیبان تهیه شود زیرا در مرحله بعدی یعنی ویرایش پرونده‌ها، امکان از بین رفتن پرونده وجود دارد و بهتر است نسخه پشتیبانی از قبل تهیه شده باشد.

تهیه نسخه پشتیبان الکترونیکی، فقط محدود به اسنادی نمی‌شود که از ابتدا به صورت

الکترونیکی تولید شده‌اند. امروزه بسیاری از آرشیوهای ملی در جهان، اقدام به تهیه نسخه الکترونیکی از اسناد کاغذی خود کرده‌اند. نسخه‌های الکترونیکی، نه تنها با هدف حفاظت از اسناد تهیه می‌شوند، بلکه امکان ارائه خدمات بهتر به کاربران آرشیوها و همچنین اشاعه اطلاعات و اشتراک‌گذاری آن‌ها را در سطح جهانی فراهم می‌کند (رضایی شریف‌آبادی، ۱۳۸۹).

با توجه به طول عمر محدود اسناد کاغذی و الکترونیکی و آسیب‌پذیر بودن آن‌ها در برابر آسیب‌هایی از قبیل رطوبت، آتش‌سوزی، آفات و حشرات موذی و میدان‌های الکترومغناطیس، تهیه ریزفیلم از اسناد مذکور، امری لازم و ضروری است که مزایایی از قبیل حجم کم، طول عمر بالا، قابلیت تبدیل مجدد به پرونده الکترونیکی یا کاغذ را به همراه دارد. نمودار زیر مراحل ایجاد ساماندهی الکترونیکی اسناد را نشان می‌دهد.

ضرورت ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد آرشیوی

برای دستیابی به یک ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد آرشیوی نیازمند طراحی و ایجاد سامانه جامع و یکپارچه اطلاعاتی و عملیاتی است. ضرورت طراحی سامانه‌های جامع آرشیو الکترونیکی دستیابی به اهداف زیر است:

- ایجاد سهولت دسترسی به اسناد با سرعت و دقت بالا در آرشیو؛
- امکان ذخیره‌سازی الکترونیکی اسناد و کاهش حجم بایگانی؛
- بالا بردن سطح امنیتی اسناد از نظر دسترسی و نگهداری آن‌ها به صورت فیزیکی؛
- حذف عملیات تکراری و غیرضروری در آرشیو؛

- جلوگیری از بروز آسیب‌های فیزیکی احتمالی در پرونده‌ها و اسناد؛
- جلوگیری از جابه‌جایی و گم‌شدن اسناد؛
- فراهم‌آوردن امکان انواع جستجو بر روی متن اسناد، یا فیلدهای اطلاعاتی و ساختار طبقه‌بندی اسناد؛
- امکان کنترل و نظارت مدیریت بر نحوه بایگانی اسناد و نحوه دسترسی کاربران مختلف به اسناد و جلوگیری از دسترسی افراد غیرمجاز به اسناد با طبقه‌بندی‌های خاص؛
- امکان تبادل اسناد به صورت الکترونیکی جهت افزایش سرعت دسترسی، سهولت در تکثیر با حفظ ایمنی و رعایت حدود دسترسی و همچنین کاهش چشمگیر هزینه‌های ناشی از تکثیر اسناد کاغذی؛
- افزایش کارایی مدیران در بررسی گزارش‌ها و تصمیم‌گیری‌ها با افزایش سرعت دسترسی به اسناد کاملاً طبقه‌بندی‌شده و جلوگیری از اتلاف وقت مدیریت جهت جستجو به دنبال سندی خاص؛
- امکان جستجو بر روی اطلاعات و بازبینی اسناد از طریق اینترنت جهت کاربران با حفظ سطوح دسترسی و اعمال محدودیت‌های احتمالی.

برخی از مزیت‌های الکترونیکی‌شدن اسناد آرشیوی عبارتند از:

- توسعه ساز و کار نظارت بر حافظه سازمان؛
- دسترسی بیشتر به اطلاعات سازمانی؛
- خدمات عمومی باکیفیت؛
- مدیریت اطلاعات؛
- ارتقاء یادگیری و درک سازمانی؛
- کاهش هزینه‌ها؛
- پاسخگویی سریع‌تر به تغییرات (زوارقی، ۱۳۹۰).

اشاره به این نکته ضروری است که اسناد الکترونیکی به لحاظ محتوایی با سند کاغذی مشابه است، فقط با این تفاوت که بر روی محیط رقمی در دسترس است و به دو شکل پوش اسناد کاغذی و نیز به شکل رقمی از همان ابتدا، تولید می‌شود. به علاوه، برای ذخیره، بازیابی و نیز استفاده، نیازمند الزامات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است (انصاری، ۱۳۸۵).

به هنگام تبدیل اسناد فیزیکی به اسناد الکترونیکی در یک سازمان، باید توجه داشت که برای کدام اسناد ارزش حفظ دائمی فیزیکی مهم است و نباید به صرف تبدیل‌شدن

به صورت رقمی آن‌ها را امحا کرد. اگر چه به هنگام تبدیل اسناد فیزیکی به اسناد رقمی در مورد مجموعه‌های با ارزش تاریخی، شاید مخاطب بسیاری از ارزش‌ها نظیر تماس مستقیم با محمل ارائه‌دهنده محتوا را از دست بدهد، در مورد سازمان‌هایی نظیر مؤسسات پژوهشی و نیز دانشگاهی ارزش سند اغلب به ارزش محتوای آن مربوط است نه فیزیک سند (ناخدا و همکاران، ۱۳۹۲).

نتیجه‌گیری

با گسترش فناوری‌ها و امکان استفاده از نرم‌افزارهای آرشیو اسناد و مدارک نیاز به ساماندهی آن‌ها در دنیای مجازی با توجه به حجم عظیم مکاتبات و لزوم حفظ تاریخ و حافظه سازمان‌ها روز افزون شده است. آگاهی از استانداردهای ساماندهی اسناد و مدارک به منظور یکپارچه‌سازی ذخیره و بازیابی اطلاعات، امکان تعامل و برقراری ارتباطات گسترده در سطح ملی و بین‌المللی را فراهم می‌کند و به مدیران و کارکنان سازمان‌ها کمک می‌کند که مبتنی بر مستندات موجود روند مناسب‌تری را در پیش گیرند.

امروز سازمان‌ها برای دستیابی به موفقیت، نیاز به مدیریت و ساماندهی دقیق، مناسب، باکیفیت و به‌هنگام اسناد و پرونده‌ها دارند به طوری که مبنای اصلی تصمیم‌گیری‌های مدیریتی در سطح راهبردی و اجرایی بر این اساس استوار شده است. در این راستا استفاده از روش‌هایی که حجم عظیم مدارک را سامان داده و آن‌ها را در قالب فناوری‌های روز جای دهند و امکان استفاده مؤثر را پدید آورند، لازم و ضروری است.

لذا با توجه به نظام تولید اطلاعات در سازمان‌ها، ساماندهی وضعیت مدارک و پرونده‌ها، امری بدیهی و حیاتی است. چنانچه این کار به درستی سامان گیرد، بسیاری از مشکلات مدیریتی و برنامه‌ریزی مرتفع و از اتلاف وقت، انرژی و بودجه جلوگیری می‌شود. امید است در آینده با فعال شدن نقش مراکز آرشیوی این نگرانی‌ها کم‌رنگ شود. در سال‌های اخیر اشتیاق زیادی در استفاده از ذخیره‌سازی الکترونیکی اسناد و مدارک در سازمان‌ها و ادارات دولتی ایجاد شده است و درست یا نادرست، خوب یا بد، سازمان‌ها روز به روز، بیشتر و بیشتر به سمت استفاده از ذخیره‌سازی الکترونیکی می‌روند. با این وجود، فرایند تشکیل و ذخیره‌سازی اسناد به صورت کاغذی است، حتی اطلاعاتی که در رایانه ثبت می‌شود نیز در نهایت در قالب کاغذهای چاپی نگهداری می‌شود.

منابع:

۱. ابراهیمی، کمال (۱۳۸۹). آرشیو رقمی تاریخچه، مشکلات و راهکارها. مجموعه مقاله‌های نخستین همایش ملی آرشیوی (آرشیو برای همه). به کوشش غلامرضا عزیزی، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۲. احسانی، علی؛ احسانی، امیر (۱۳۹۰). طرح جامع تمام مکانیزه با رویکرد بایگانی الکترونیک، هفتمین کنفرانس نظام اداری.
۳. انصاری، معصومه (۱۳۸۵). بررسی استانداردهای جهانی اسناد الکترونیکی و تهیه پیش‌نویس استانداردهای اسناد الکترونیکی برای آرشیو ملی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
۴. حسن‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۹). مدیریت اسناد الکترونیکی یا مدیریت پیشینه‌های الکترونیکی، نشریه الکترونیکی شمس، سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز آستان قدس رضوی، شماره نهم.
۵. دستورالعمل ساماندهی فیزیکی و الکترونیکی اسناد (۱۳۸۹). معاونت تحقیقات و منابع انسانی مدیریت فناوری اطلاعات، شرکت توانیر.
۶. دیباج، سیدحسن (۱۳۸۸). یک صد سال تجربه آرشیو الکترونیکی، دومین کنفرانس بین‌المللی شهرداری الکترونیکی.
۷. زارعی، جواد؛ سقایان‌نژاد، سکینه؛ عجمی، سیما؛ سعیدبخش، سعید (۱۳۹۱). ذخیره‌سازی الکترونیکی گامی برای کاهش هزینه‌ها. فصلنامه حسابداری سلامت، سال اول، شماره‌های دوم و سوم.
۸. زارع، جواد (۱۳۹۱). مدیریت اسناد در نظام سلامت. انتشارات دانشگاه علوم پزشکی تهران. تندیس.
۹. رضایی‌شریف‌آبادی، سعید (۱۳۸۹). اسناد الکترونیکی و سازمان‌های دولتی، مجموعه مقالات دومین همایش آرشیو برای همه، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۱۰. زرین‌کلکی، بهناز (۱۳۸۹). اسناد الکترونیکی و مدیریت آن. فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۷۸.
۱۱. زوارقی، رسول (۱۳۹۰). مدیریت پیشینه‌های الکترونیکی بستری برای تحقق دولت الکترونیک در: مدیریت اسناد الکترونیکی. مجموعه مقاله‌های نخستین همایش ملی آرشیوی ایران، تهران، اردیبهشت ۱۳۸۸. تهران: کتابدار، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۱۲. صراف‌زاده، اصغر؛ پناهی، علی (۱۳۸۰). سیستم‌های اطلاعات مدیریت. تهران: انتشارات فروزش.
۱۳. ناخدا، مریم؛ فهیمی‌فر، سپیده؛ پورصالحی، نسترن (۱۳۹۲). مدیریت پرونده‌های الکترونیکی دانشجویان در دانشگاه‌ها. مجله تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی، دوره ۴۷، شماره ۲.
۱۴. نعمتی‌انارکی، لیلا؛ پورنقی، رویا (۱۳۹۰). رقمی‌سازی آرشیوها؛ ضرورت‌ها و چالش‌ها، مدیریت اسناد الکترونیکی. مجموعه مقاله‌های نخستین همایش ملی آرشیوی، به کوشش غلامرضا عزیزی، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

بندر شهسوار به روایت اسناد در عهد سپهسالار تنکابنی

دکتر محمد شورمیج

■ چکیده

تنکابن در طول تاریخ به لحاظ تحولات تاریخی و منطقه‌ای دچار فراز و نشیب‌هایی شد که یکی از آن‌ها بندر شهسوار بود. بندر شهسوار در تنکابن عصر سپهسالار تنکابنی (اواخر ناصری تا پایان احمدشاه قاجار) رشد و توسعه یافت و دارای اداره گمرک بود که بررسی آن، هدف اصلی این پژوهش است. در این پژوهش با استناد به اسناد و با روش توصیفی و تحلیلی علم تاریخ و از طریق جمع‌آوری داده‌ها با روش مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی، به موقعیت اداری و گمرکی بندر شهسوار در عهد سپهسالار تنکابنی پرداخته می‌شود. بندر شهسوار در منطقه تنکابن از اواخر عهد ناصری تا پایان احمدشاه قاجار رشد و توسعه یافت و در سواحل اطراف تنکابن لنگرگاه‌هایی برای بارگیری کشتی‌ها و داد و ستد تجاری برپا شد. این بندر، بیشتر در زمینه صدور برنج و مرکبات به بادکوبه (باکو) و روسیه فعال بود. تاحدی که بندر شهسوار از بنادر مهم دریای خزر در نیمه دوم عهد قاجاریه شد، ولی به علت بی‌توجهی مقامات دولت پهلوی از رونق افتاد و دیگر احیاء نشد.

کلیدواژه‌ها

تنکابن؛ بندر شهسوار؛ سپهسالار تنکابنی؛ ساخت اداری و گمرکی بندر شهسوار.

بندر شهسوار به روایت اسناد در عهد سپهسالار تنکابنی

دکتر محمد شومریج^۱

مقدمه:

تنکابن در طول تاریخ، دارای فراز و نشیب‌های زیادی بود. یکی از آن‌ها وجود بندری به نام شهسوار است. بندر شهسوار در تنکابن عصر قاجاریه، به‌ویژه دوره زمامداری سپهسالار تنکابنی (اواخر ناصری تا پایان احمدشاه قاجار)، از رشد و رونق خاصی در دریای خزر برخوردار بود اما امروزه دیگر شهر بندری نیست و متأسفانه آثاری از آن شهر بندری موجود نمی‌باشد.

در زمینه پیشینه تحقیق باید گفت که تاکنون یک کار علمی و پژوهشی مستقل در زمینه بندر شهسوار در عصر سپهسالار تنکابنی انجام نشده است. یکی از دلایل اصلی خلأ تحقیقی موجود در این زمینه، کمبود اطلاعات در مورد بندر شهسوار در منابع تاریخی عصر قاجار است. در این پژوهش برای تهیه مطالب تحقیق، از اسناد دولتی راجعه بندر شهسوار در مرکز اسناد ملی ایران به‌خصوص اسناد آرشیو اداره گمرک و مالیه استفاده شده است.

هدف اصلی این پژوهش، بررسی موقعیت تجاری و اداری بندر شهسوار از اواخر ناصری تا پایان احمدشاه قاجار است که امروزه به فراموشی سپرده شده است. مسائل اصلی این پژوهش عبارتند از:

۱- بندر شهسوار در تنکابن چگونه جایگاه بندری کسب کرد؟

۲- بندر شهسوار در عهد سپهسالار تنکابنی چگونه اداره می‌شد؟

۳- چرا به تدریج بندر شهسوار روبه‌افول رفت؟

در این تحقیق با استناد به اسناد رسمی و منابع تاریخی، مسائل مذکور مورد بررسی قرار می‌گیرد. روش تحقیق توصیفی، تحلیلی و تطبیقی از نوع اسنادی است.

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه پیام
نور. m.shoormeij@pnu.ac.ir و
shoormeij@yahoo.com

الف) پیشینه تاریخی بندر شهسوار در اوایل قاجاریه در منطقه تنکابن

تنکابن به روایتی از صفویه تا ۱۲۰۹ هجری، یعنی زمان آقا محمدخان قاجار، فیض نامیده می‌شد (افشار سیستانی، ۱۳۷۸، ص ۲۵۲)؛ اما این روایت بر پایه منابع موثق تاریخی نبوده و قابل‌پذیرش نیست. تنکابن از نام قلعه تاریخی «تنکا» گرفته شده است که به علت یورش امرای گیل و حوادث طبیعی مانند زلزله در قرن هشتم هجری قمری از بین رفت (رابینو، ۱۳۶۵، ص ۲۳۱). از زمان حکومت سلسله صفوی که به استقلال حکومت‌های محلی منطقه خاتمه داده شد، «تنکا» از حالت یک شهر یا دژ خارج شد و کانون مرکز سیاسی و اداری نقاط اطراف از سخت‌سر (رامسر) تا پایان نمک‌آبرود تبدیل شد. لذا «تنکا» به همراه مناطق اطراف به تنکابن نام‌گذاری شد (یوسفی‌نیا، ۱۳۷۳).

در تنکابن قصبه‌ای به نام شهسوار وجود داشت که ریشه آن به زمان مهاجرت کردها در دوره صفویه می‌رسد. سلاطین صفوی برای فتح گیلان، خاتمه‌دادن به خودسری‌های محلی، برقراری نظم و امنیت و تثبیت قدرت دولت مرکزی در منطقه، به کوچ اجباری قزلباش‌ها و اقوام کرد اقدام کردند. از جمله قبایل مهاجر به تنکابن، جنگجویان قبیله کرد روزکی (رودکی) است که در زمان شاه‌تیماسب اول صفوی از کرمانشاه به تنکابن کوچانده شدند تا مرزبان این نقطه مرزی از تهاجمات ملوک اطراف باشند.

این کردها به ریاست شرف‌الدین علی بدلیسی (شرف‌خان روزکی) در نقاط جلگه‌ای تنکابن و دو سوی شرق و غرب رودخانه مَرّ تنکابن اقامت کردند و سواران دلیر و شجاع بودند، به همین جهت به شهسواران کرد روزکی معروف شدند. محله کوچکی در غرب مصب رودخانه مَرّ محل سکونت سواران شهسوار (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۱۴۶۲۱) کرد روزکی بود. لذا به احتمال زیاد نام «شهسوار» که قصبه کوچکی در همین مکان بود، از نام شهسواران یا شاهسواران کرد روزکی (رودکی) گرفته شده است که محل سکونت آن‌ها بود و به مرور زمان در تنکابن به «شهسوار محل» معروف شد. اسکندربیک منشی از «شرف‌خان روزکی» به عنوان حاکم تنکابن گیلان در زمان شاه جنت مکان (تیماسب اول) یاد می‌کند (ترکمان منشی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۲۲۷؛ ترکمان منشی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۴۱).

از بین سفرنامه‌های خارجی عصر قاجار، «رابینو» کنسول انگلیس در گیلان، گزارش مفصلی درباره تنکابن دارد و در سفرنامه مازندران و استرآباد می‌نویسد: «شهسوار و خرم‌آباد از محلات توابع اند که بزرگترین بلوک تنکابن است» (رابینو، ۱۳۶۵، ص ۵۴).

ب) بندر شهسوار در عصر سپهسالار تنکابنی

شهسوار در ابتدای عصر قاجار قصبه‌ای بیش نبوده است؛ اما به خاطر قرارگرفتن در

مجاورت دریای خزر، دارا بودن سواحل طولی و پرعمرق، شرایط مناسبی برای تأسیس یک بندر گمرکی را داشت. در زمان آقا محمدخان قاجار، مهدی‌خان خلعتبری حکومت تنکابن را بر عهده داشت. از این زمان خاندان خلعتبری در تنکابن فرمانروایی داشتند و تا پایان عهد قاجاریه بر منطقه حکومت کردند (رابینو، ۱۳۶۵، ص ۵۱). هادی‌خان و فرزندش حبیب‌الله‌خان خلعتبری فرمانروای موروثی تنکابن، بعد از مهدی‌خان خلعتبری بودند. بهلر افسر فرانسوی که در زمان ناصرالدین شاه (حدود ۱۲۷۰ ه.ق) از تنکابن عبور کرده بود، در سفرنامه‌اش اشاره دارد که حاکم تنکابن حبیب‌الله‌خان است (بهلر، ۱۳۵۶، ص ۲۹)؛ اما وی در گزارش خود اشاره‌ای به موقعیت بندری محله شهنسوار تنکابن ندارد (بهلر، ۱۳۵۶، صص ۲۹-۳۰).

لذا از زمان ناصرالدین شاه، شهنسوار به تدریج رشد کرد و در کنار دریای خزر و نزدیک محله شهنسوار محل، چند انبار کالا احداث شد و کرجی‌ها برای تبادل کالا در رفت و آمد بودند. تاجرانی که با مردمان آن سوی دریای خزر مانند آذربایجان، ترکمنستان، ارمنستان و روسیه معاملات فصلی داشتند، انبار کالاهای مذکور را موقتاً اجاره می‌کردند و پس از اتمام معامله به زادگاه خود در اطراف شهنسوار و گیلان بر می‌گشتند. در نتیجه «شهنسوار محل» در حکم بندری برای مرکز تنکابن یعنی خرم‌آباد شد. در تأیید مطالب فوق می‌توان به نوشته مکنزی که چند سال بعد از بهلر به شمال آمد (حدود ۱۲۷۶ ه.ق)، استناد کرد که می‌نویسد: «... به نهر طیروم رسیدیم در آنجا یکی از کرجی‌ها لنگر انداخته و نفت ترکمن‌ها را می‌فروخت و برنج می‌خرید» (مکنزی، ۱۳۵۹، ص ۵۰). نهر طیروم (تیروم) از رودهای تنکابن است که در نهایت به دریای خزر می‌ریزد.

فرمانروایی تنکابن بعد از حبیب‌الله‌خان خلعتبری در عهد قاجاریه، به پسرش محمدولی‌خان خلعتبری مشهور به سپهسالار اعظم تنکابنی رسید. سپس ساعدالدوله و امیر اسعد پسران سپهسالار از سوی پدر به حکومت تنکابن منصوب شدند. از زمان فرمانروایی سپهسالار تنکابنی و پسرانش، یعنی اواخر ناصری تا پایان احمدشاه قاجار که به عصر سپهسالار تنکابنی تعبیر شد، تنکابن توسعه بیشتری کرد و شهر شهنسوار تنکابن حالت بندری پیدا کرد.

با رونق بندر شهنسوار در تنکابن، تجار و پیشه‌وران آن منطقه با مردمان آن سوی دریای خزر مانند آذربایجان، ترکمنستان و ارمنستان ارتباط تجاری برقرار کردند. مثلاً در سند شماره ۱۱۲ مورخ ۱۳۱۶ قمری، از مجموعه اسناد خاندان خلعتبری، چنین آمده است: «کربلایی ولی بلدهای مساحت هشت قدیم زمین را از آقای منتصرالسلطنه امیر تومان برای یکسال زراعت شلتوک به مال‌الاجاره موازی پنج خروار شلتوک تراشیده، به کیل معمولی تجار بادکوبه در لب دریا تسلیم تحویل دار نماید» (ستوده، ۱۳۸۸، ص ۵۲). این سند بیانگر ارتباط تجاری و صدور برنج از طریق تنکابن به بادکوبه است.

همچنین در یادداشت‌های سپهسالار تنکابنی مورخ محرم ۱۳۲۷ ه.ق، در زمان اعزامش به رشت برای همراهی با مجاهدین مشروطه، اینگونه آمده است: «در این روز سپهدار بر روی دریا از تنکابن عازم انزلی بود ... عصر ۱۵ محرم با چند نفر از تنکابن با کشتی به قصد انزلی حرکت کرده بود» (یادداشت‌های سپهسالار تنکابنی، ۱۳۶۲، صص ۶۸-۶۹). این گزارش نیز بیانگر فعال بودن مسیر کشتیرانی از تنکابن به انزلی است.

از لحاظ اداری و گمرکی بندر شهسوار، با توجه به مرکزیت گمرک انزلی، زیر نظر آن اداره می‌شد (ساکما، نمره ۳۱۰۸ و وزارت مالیه، نمره ۳۸۳۹۴ و اداره گمرکات، ضمیمه ۱ نمره ۳۸۳۹۴). همچنین با توجه به اینکه در این زمان، امور گمرکات در دست بلژیکی‌ها بود، عده‌ای از مأمورین بلژیکی در گمرک تنکابن فعالیت داشتند. اسناد موجود در آرشیو اسناد ملی بیانگر تأیید این موضوع است (ساکما، نمره ۸۲۹۷۴).

بندر شهسوار با استناد به اسناد اداره گمرک بیشتر در زمینه صدور برنج به بادکوبه (باکو) و روسیه فعال بود. معمولاً مسافر و کالا از شهسوار به انزلی و بعد از انزلی به وسیله کشتی به آستارا و از آنجا به بادکوبه همان باکوی کنونی، منتقل می‌شدند. از بادکوبه نیز با راه‌آهن به خاک روسیه و دیگر نقاط اروپا حمل می‌شدند (فراهانی، ۱۳۶۲، صص ۵۸-۶۰).

در ازای صدور کالای منطقه تنکابن به روسیه، کالاهای مال‌التجار آن سوی خزر به شهسوار صادر می‌شد (ساکما، مورخه ۱۴ ج ۱۳۳۷/۱ ق شماره سند ۲۴۰۰۳۳۶۱). در سند مورخه ۱۴ ج ۱۳۳۷/۱ ق. به‌خاطر عدم صدور کالا، شکوایه‌ای از سوی اداره گمرک مبنی بر اشتباه کاری افراد گمرک بندر شهسوار (عضو هیئت اتحاد جنگل بودند) آمده است که باعث عدم صدور برنج به روسیه و عدم ورود مال‌التجاره روسیه به آنجا شد (ساکما، مورخه ۱۴ ج ۱۳۳۷/۱ ق شماره سند ۲۴۰۰۳۳۶۱). این سند بیانگر این است که در قبل از سال ۱۳۳۷ قمری، حمل و نقل کالا از بندر شهسوار به روسیه و مناطق هم‌جوار دریای خزر و بالعکس صورت می‌گرفت ولی با آشفتگی سیاسی در سال مذکور و فعالیت اعضای نهضت جنگل، حمل و نقل تجاری کم‌رنگ شد.

نکته قابل‌توجه، نگاه امنیتی و سیاسی به راه‌های ارتباطی انزلی از سوی شاهان قاجار چون ناصرالدین شاه بود؛ زیرا ترس آن‌ها این بود که راه مرزی می‌تواند باعث سیطره سیاسی و نظامی روسیه بر ایران شود. لذا با این دیدگاه، رونق بندر تجاری شهسوار و ارتباط آن با انزلی و بادکوبه می‌توانست باعث نفوذ روس‌ها در منطقه شود؛ اما باهمه ملاحظه‌کاری‌ها، بندر شهسوار در عهد سپهسالار تنکابنی (اواخر ناصری تا پایان احمدشاه) رونق یافت و زیر نظر اداره گمرک انزلی بود.

از مسائل مهم در اداره امور گمرک بندر شهسوار، دخالت افراد سرشناس منطقه در امور

آن است. محمولی‌خان تنکابنی (سپهسالار اعظم) از سران معروف منطقه، با توجه به موقعیت و جایگاه قدرت سیاسی‌اش، به‌ویژه بعد از مقام وزارت، در امور گمرک تنکابن دخالت می‌کرد. او در تجارت با تجار روسیه از پرداخت عوارض گمرکی خودداری و قوانین گمرکی را نقض می‌کرد تا از این طریق سود بیشتری کسب کند. دو سند از سال ۱۳۳۷ ه.ق در دست است که نشان می‌دهد، سپهسالار تنکابنی مرتکب تخلفات بسیاری در امور گمرک بندر شهسوار می‌شد؛ اما مدیرکل گمرکات به نمایندگی‌اش در تنکابن دستور می‌دهد که در مقابل زیاده‌روی‌های او به‌جز اعتراض اقدام دیگری نکند. در یکی از دو سند آمده است: «... بطوریکه کراراً به عرض رسیده معظم‌له می‌خواهند رئیس گمرک تنکابن کاملاً مطیع اوامر ایشان بوده تا به این وسیله بتوانند برخلاف احکام ممنوعیت و بدون پرداخت حقوق خروجی یا بعد از تأدیه ما ... مختصری بطور دلخواه برنج صادر نمایند...» (ساکما، نمره ۸۲۹۷۴).

همچنین در سند دیگری آمده است که افراد سپهسالار اعظم در امر گمرک تخطی می‌کنند و راساً اقدام به صدور برنج می‌کنند (ساکما، اداره گمرکات، ضمیمه ۱، نمره ۳۸۳۹۴). ساعدالدوله پسر سپهسالار تنکابنی نیز رویه پدر را ادامه داد. او به‌عنوان نماینده پدر و حاکم تنکابن سعی می‌کند مانند پدرش، گمرک بندر شهسوار را به‌دلخواه خود و بدون دخالت ریاست ایالتی اداره کند. در تأیید این موضوع، در یکی از اسناد چنین آمده است: «... ساعدالدوله پسر سپهسالار اعظم گمرک تنکابن را تصرف و علی‌الظاهر اجزاء را مجبور به توقف کرده است، مشروط بر اینکه ابداً با ریاست ایالتی مرابطه و مکاتبه نداشته باشند...» (ساکما، نمره ۳۱۰۸).

با توسعه بندر شهسوار، در سواحل اطراف تنکابن لنگرگاه‌هایی برای بارگیری کشتی‌ها احداث شد. در همین راستا در منطقه شیروود تنکابن نزدیک ساختمان نیروی انتظامی فعلی (پاسگاه سابق) و همچنین کنار پل دوم چالکروود تنکابن، دو لنگرگاه دایر شد که محل توقف و لنگراندازی کرجی و کشتی‌های کوچک بادبانی بود (شورمیج، ۱۳۸۳، ص ۱۸۴). صدور و ورود کالاهای مناطق همجوار از این طریق انجام می‌شد و در رونق اقتصادی تنکابن مؤثر بود.

کالاهایی که از بندر شهسوار به روسیه صادر می‌شد عبارتند از: برنج، مرکبات، روغن حیوانی، پوست گاو و گوسفند، تخم‌مرغ، چوب صنعتی مانند شمشاد؛ اما کالاهایی که از روسیه به بندر شهسوار وارد می‌شد عبارتند از: قند، شکر، سماور، چینی، آرد سفید، کاغذ، صابون (شورمیج، ۱۳۸۳، صص ۵-۱۸۴).

در زمان فعالیت نهضت جنگل در منطقه تنکابن و گیلان، بندر شهسوار ناامن شد و اوضاع مناسبی نداشت؛ زیرا طبق یکی از اسناد تهیه‌شده تا مدتی فعالیت چندانی نداشت. در سطر سوم، چهارم و پنجم سند ۱۴ جمادی‌اول ۱۳۳۷ قمری اسناد ملی چنین آمده است: «... فعلاً حمل برنج از تنکابن قدغن است مال‌التجاره روسیه هم که از آنجاها حمل نمی‌شود

و اگر هم وجود داشته باشد آلات نقاله بحری موجود نیست و چیزی از بادکوبه و روسیه بآنجا ورود نمینماید اجناس داخله هم بواسطه نبودن کشتی و کرجی و پراخود بهیچوجه از آنجاها حمل نمیشود و محمولاتی نیست...» (ساکما، شماره سند ۳۳۶۱-۲۴۰۰). از محتوای این سند می‌توان چند نکته استنباط کرد: اول اینکه، کشتی‌های دریایی بندر شهسوار «کرجی» و «پراخود» روسی بودند. دوم اینکه کالا از شهسوار به بادکوبه (باکو) و بعد روسیه صادر می‌شد. سوم اینکه، اداره گمرک به کارکنان بومی و گیلانی اطمینان نداشته و آن‌ها را گزارشگر و جاسوس هیئت اتحاد جنگل که در آن زمان فعال بودند، می‌دانستند. به‌همین خاطر، اداره گمرک بندر شهسوار در این سال‌ها توسط کارمندان غیر بومی و ارسالی از مرکز اداره می‌شد. مسئله دیگر اینکه، به‌خاطر فعالیت افراد نهضت جنگل، امنیت بندر تهدید شد و به‌دنبال آن فعالیت تجاری بندر شهسوار و حمل و نقل کالا به روسیه کم شد، این امر یکی از عوامل افت فعالیت تجاری بندر شهسوار بود.

ج) افول بندر شهسوار

از اواخر دوره احمدشاه قاجار و هم‌زمان با قدرت‌گیری رضاخان و مشکلات سیاسی داخلی کشور و به‌خصوص فعالیت افراد نهضت جنگل در شمال، امنیت بندر شهسوار تهدید شد و به‌دنبال آن فعالیت تجاری بندر شهسوار و حمل و نقل کالا به روسیه کم شد. بعد از این سال‌ها، بندر شهسوار هرگز توسعه نیافت و دولت نیز درگیر مشکلات سیاسی داخلی و جابه‌جایی قدرت بود. لذا تمام این عوامل به همراه مسائل سیاسی داخلی روسیه منجر به افول بندر شهسوار شد.

در زمان رضاشاه پهلوی، بندر شهسوار به فعالیت خود ادامه داد و اسنادی مبنی بر فعالیت بندری و حضور کشتی‌های شوروی سابق در آب‌های ساحلی شهسوار موجود است (ساکما، نمره ۷۳۶؛ ساکما، نمره ۲۱۴۷). در سطر اول سند ۱۰ مهر سال ۱۳۱۲ شمسی آرشیو اسناد ملی چنین آمده است: «... یک فروند کشتی (روسی) در دریای شهسوار دیده شد ...». در سطر ششم و هفتم همین سند آمده است: «... کشتی‌ها ... از مقابل گمرک (تنکابن) عبور و مرور نمود بدون اینکه خود را بگمرک معرفی و اظهارنامه تسلیم نماید ...» (ساکما، نمره ۷۳۶). گزارش رئیس گمرک تنکابن در سند مذکور بیانگر کاهش اهمیت بندر تنکابن در زمان رضاشاه است. به‌تدریج با گذشت زمان و توسعه بنادر کناره خزر مانند بابلسر (مشهدسر) و نوشهر (حبیب‌آباد) و توجه زیاد رضاشاه به بندر نوشهر در مقابل شهسوار و توسعه فضای مسکونی در سواحل شهر شهسوار به‌خاطر سیاست توسعه فضای شهری دوره رضاشاه، این منطقه از حالت بندری خارج شد. همچنین لنگرگاه‌های تنکابن نیز به‌خاطر بی‌توجهی دولت پهلوی متروکه

باقی ماند تاحدی که در دوره پهلوی دوم، این شهر کاملاً از حالت بندری خارج شد و امروزه نیز اثری از بندری بودن شهبسوار نیست.

فرجام سخن اینکه، یکی از راه‌های رشد و رونق اقتصاد تنکابن، احیاء بندر قدیمی شهبسوار است که باعث اشتغال‌زایی، رونق اقتصاد کشاورزی، تجاری و جهانگردی منطقه می‌شود.

نتیجه‌گیری:

تفکر پادشاهی چون ناصرالدین شاه بر این فرض بود که ارتباطات را در نقاطی گسترش دهد که از نظر تهدیدات داخلی و خارجی بتواند امتیازی برای دشمنانش باشد. لذا همواره نگاه امنیتی و سیاسی به راه ارتباطی (زمینی یا دریایی) مرزی از جمله انزلی داشتند؛ زیرا ترس آن‌ها از این بود که این راه می‌تواند باعث سیطره سیاسی و نظامی روسیه بر ایران شود. با این دیدگاه، رونق بندر تجاری شهبسوار و ارتباط آن با انزلی و بادکوبه می‌توانست باعث نفوذ روس‌ها در منطقه شود؛ اما با همه این ملاحظه‌کاری‌ها، بندر شهبسوار در منطقه تنکابن و زمان سپهسالار تنکابنی (اواخر ناصری تا پایان احمدشاه) رونق یافت و دارای سیستم بندری مجزا شد. این بندر زیر نظر اداره گمرک انزلی بود و با بنادر دریای خزر در ایران و خارج از آن یعنی باکو ارتباط داشته است. گمرک بندر شهبسوار مستقل از حاکم تنکابن اداره می‌شد و زیر نظر گمرک انزلی و در نهایت تحت اداره کل گمرک کشور بود. در زمان حاکمیت محمودولی خان خلعتبری و پسرانش، بندر شهبسوار در اوج شکوفایی خود در زمینه واردات و صادرات کالا به آن سوی دریای خزر بود.

نکته قابل‌توجه نفوذ سیاسی سپهسالار تنکابنی در نیمه دوم عهد قاجاریه است که در توسعه گمرک بندر شهبسوار مؤثر بوده است.

فهرست منابع

الف) کتب تاریخی

۱. افشارسیستانی، ایرج (۱۳۷۸). پژوهشی در نام شهرهای ایران. تهران: روزنه.
۲. بهلر (۱۳۵۶). سفرنامه بهلر (جغرافیای رشت و مازندران). (به کوشش علی‌اکبر خداپرست). تهران: توس.
۳. ترکمان‌منشی، اسکندربیگ (۱۳۷۷). عالم‌آرای عباسی، (ج ۲). (مصحح محمد اسماعیل رضوانی)، تهران: دنیای کتاب.
۴. ترکمان‌منشی، اسکندربیگ (۱۳۸۷). تاریخ عالم‌آرای عباسی، (به اهتمام ایرج افشار). (ج ۱).

چاپ چهارم. تهران: امیرکبیر.

۵. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا، زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، جلد دهم، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
۶. رایینو، ه. ل. (۱۳۶۵). مازندران و استرآباد (ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی). تهران: علمی و فرهنگی.
۷. شورمیج، مهتاب (۱۳۸۳). تاریخ و جغرافیای تاریخی شیروود و آبادی‌های پانزده‌گانه. تهران: رنگین قلم.
۸. فراهانی، میرزا محمد حسین (۱۳۶۲). سفرنامه (به کوشش مسعود گلزاری). تهران: فردوسی.
۹. مکنزی، چارلز فرانسیس (۱۳۵۹). سفرنامه شمال (مترجم منصوره اتحادیه). تهران: نشر گستره.
۱۰. یوسفی‌نیا، علی‌اصغر (۱۳۷۳). تنکابن یا شهسوار، مجله تنکا، به کوشش علی خلخالی و عزیزالله رسولی، کتاب دوم، تنکابن، دانشگاه آزاد اسلامی.

ب) اسناد تاریخی

۱۱. ساکما (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران). وزارت مالیه، اداره گمرکات نمره ۸۲۹۷۴، شماره سند در آرشیو ۲۴۰۰۰۳۳۶۱.
۱۲. ساکما. وزارت مالیه، اداره گمرکات ۶ فوریه ۱۹۱۹، ضمیمه ۱ نمره ۳۸۳۹۴، شماره سند در آرشیو ۲۴۰۰۰۳۳۶۱.
۱۳. ساکما. اداره گمرکات، سواد تلگراف انزلی ۲ فوریه ۱۹۱۹، نمره ۳۱۰۸، شماره سند در آرشیو ۲۴۰۰۰۳۳۶۱.
۱۴. ساکما. مورخه ۱۴ ج ۱۳۳۷/۱ ق، سواد مرقومه جوابیه آقای سپهسالار، شماره سند در آرشیو ۲۴۰۰۰۳۳۶۱.
۱۵. ساکما. وزارت مالیه، سال ۱۳۳۷ ق، نمره ۳۸۳۹۴، شماره سند در آرشیو ۲۴۰۰۰۳۳۶۱.
۱۶. ساکما. وزارت مالیه، اداره گمرکات، نمره ۷۳۶، ۱۰ مهر ۱۳۱۲ ش.
۱۷. ساکما. سواد راپرت گمرک مشهدسر، نمره ۲۱۴۷، مورخه ۱۳۱۲/۷/۱۸ ش.
۱۸. خلعتبری، امیرعبدالصمد (گردآورنده). (۱۳۶۲). یادداشت‌های سپهسالار تنکابنی. (محمود تفضلی اهتمام). چاپ اول، تهران: نوین.
۱۹. ستوده، منوچهر (به کوشش). (۱۳۸۸). اسناد خاندان خلعتبری. چاپ اول. قم: نشر مجمع ذخائر اسلامی.

پیوست: اسناد مقاله

پیوست: اسناد مقاله

تورخه ماه ۱۳۱۱

وزارت مالیه

اداره گمرکات

شهرسوار مورخه دهم مهرماه ۱۳۱۲
نمبره ۷۳۶

نمبره

ضمیمه

ریاست محترم گمرکات مازندران و تنکابن

راپورت مینماید :

- ۱ - در صبح نهم مهرماه ۱۳۱۲ يك فروند کشتی (چنانچه از دور مشاهده میشد، بارکاس بنظر مي آمد) در ساعت ۶ صبح در دریای شهرسوار دیده شد که تا ساعت ۴ بعد از ظهر از شیرود الي عباس آباد مشغول گردش و ایاب و ذهاب بود، از قرار معلوم به نقشه برداری و تعیین کردن عمق آب اشتغال داشته است
- ۲ - کشتیهای مزبور شناخته نشده و لي چهار مرتبه از مقابل ثمرک عبور و مرور نمود بدون اینکه خود را بگمرک معرفي و اظهارنامه تسليم نماید.

- ۳ - ممکن است کشتی مزبور همان سیکستان موضوع مرقومه نمبره $\frac{۱۶۰۸}{۱۲/۶/۵}$ باشد و لي راجع بفار و تعمیرات آن اقدامي نداشته است

رئیس گمرکات تنکابن

سیدعلی

سواء مطابق با مرام است

مورخه ماه ۱۳۱

وزارت مالیه

اداره گمرکات

سواد راپرت گمرک مشہد سر نمبر ۲۱۴۷
۱۲/۷/۱۸

نمبره

ضمیمه

بعد العنوان

۱۰۰
۱۱
۱۲
۱۳
۱۴
۱۵
۱۶
۱۷
۱۸
۱۹
۲۰
۲۱
۲۲
۲۳
۲۴
۲۵
۲۶
۲۷
۲۸
۲۹
۳۰
۳۱
۳۲
۳۳
۳۴
۳۵
۳۶
۳۷
۳۸
۳۹
۴۰
۴۱
۴۲
۴۳
۴۴
۴۵
۴۶
۴۷
۴۸
۴۹
۵۰
۵۱
۵۲
۵۳
۵۴
۵۵
۵۶
۵۷
۵۸
۵۹
۶۰
۶۱
۶۲
۶۳
۶۴
۶۵
۶۶
۶۷
۶۸
۶۹
۷۰
۷۱
۷۲
۷۳
۷۴
۷۵
۷۶
۷۷
۷۸
۷۹
۸۰
۸۱
۸۲
۸۳
۸۴
۸۵
۸۶
۸۷
۸۸
۸۹
۹۰
۹۱
۹۲
۹۳
۹۴
۹۵
۹۶
۹۷
۹۸
۹۹
۱۰۰

یک جہاز شوروی اخیراً وارد و در اطراف شیرود و شاہسوار
و عباس آباد مشغول گرد شہ است ولی بساحل نزدیک نی شود
گرچہ چندی قبل شعبہ ہیروپرس اطلاع دادہ بود کہ قریباً
یک جہاز بخار شوروی موسوم بہ "سیکستان" برای
تعمیرات اساسی فانوسہای بحری بنادر خزر وارد خواہد شد
ولی تصور نی کتم جہازی کہ وارد شدہ همان باشد کہ در
راپرت شاہسوار ذکر شدہ است متعنی است معلیم نمایند
در آتیہ درین قبیل موارد تکلیف چیست .

رئیس گمرک مشہد سر

امضاء کاوش

سواد مطابق اصل است

ADMINISTRATION DES DOUANES

اداره گمرکات

مورد گمرکات زلزله ۲ فروردیه ۱۹۱۹

ممنوع طرآن

۳۱۰۸ - تصدیق ۲۹۷۲ خود س عدالدوله سرمد در علم

گمرک تاجران در تصدیق و معانی اهرافوز در مجرب به توفیق خوده آ

سرمد بر اینک که بر آریات ایات می مابطه و مکاتبه نمائند با شسته

سته می است بر آریات بر با طبع دولت در نه و لدی الله قضا معکات

لدنم را گمرکات شماره فرماید هرمن

Mole 110

ADMINISTRATION DES DOUANES

اداره گمرکات

وزارت صیقلیه

۱۳۳۷

۴ فوریه ۱۹۱۹ = ۱۷ دیر

کا ۴۹۷

ضمیمه ۱

در تعقیب شروح سابقه اینک سرور دکتور فیکه زرش ادائی گمرکات ازین
 رسید نقایع تم دستگیری است در تعقیب بدیهه نسبت بقوانین و نظام
 در ظرف کس که گاهی بهما در عظم بخشه نمود رسید است خطای این دودره
 مستین فرمید این اقدام تحقیق بر موط بهی گندی است که در ظرف
 در قبول تعاضد ای شری دیه در رج بعد در پنج ایث ی بر ر فرود

Mod le 110

[Handwritten signature]
 به دلو

بعضی

در وقت وزارت

۲۰ دیر ۱۳۳۷

۴۸۴۹۴

رشته دارد

[Handwritten notes in Persian/Arabic script]
 سوله بانک زرد
 و سوله در وقت وزارت
 سوله در وقت وزارت
 سوله در وقت وزارت

۳/۱

د یاست و وزرا

سواد مرقوم خبریه کار رساله علم

مورخه ۱۳۰۷/۱۷

نمبره

مقام رفیع معظم ریاست دوز ما عظام دست خطه

رقیه کریمه بصیغه برادریات نامه اداره لمرک دایرینه کار اجرا لمرک بند و شواړ شکان
غرضه بنده و انچه از نظر شاست امور لمرک شکان مفهوم گردید در مجموع خواسته نه بنده سابق احد
غرض بنده زیر اخلاص هر یو از شکان غرض است مال الجاره روسیه هم که از بنده احد غرضه و دار
هم و جهه داشته شیخ آلات نقاله بخیر و سعادت و جیره از بنده کوبه و روسیه بانجا در ده بنده بنده بنده
و جهه هم بواسطه نبودن کشتی و کرمی و بر بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده
و هیت دارد بنده در این مرسه سال بعضی بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده
آمر لمرک که همه را بر بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده
طلب مقدر بهان غیر بنده و آورده بهان نظریات است بهر بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده
برای بنده
مال الجاره هر لمرک که آن را در یافت بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده بنده
دایریت نکار بنده

سواد مرقوم به است

۳۱

[illegible]

نظمیه تهران در عصر ناصری (به ریاست کنت دمونت فورث)

علی کریمیان

■ چکیده

برقراری نظم و تأمین امنیت در هر برهه‌ای از تاریخ یکی از وظایف دولت‌های عصر بوده است و برای تحقق آن تشکیلات اجرایی و به تبع آن مناصب و ساختاری را برنامه‌ریزی و به اجرا گذارده‌اند. حکومت قاجار نیز در دوره زمامداری خود در حوزه تأمین امنیت با چالش‌های عدیده مواجه بودند و با شیوه‌های گوناگون امنیت حوزه حکومتی خود را تأمین می‌کردند و از عوامل اجرای چون: نسقچی، فراشباشی، ده‌باشی، پنجاه‌باشی، یوزباشی، میرغضب، گزمه، میرشب، شبگرد، داروغه و کلانتر جهت برقراری امنیت اجتماعی بهره می‌گرفتند، ولی با توجه به گذر از ساختار سنتی این دوره و ایام سلف تا به وجود آمدن مؤسسات تمدنی جدید، شکنندگی در عرصه امنیت روی داد که تا قبل از آن اغلب اوقات کیان آنان را با تهدید و مخاطره مواجه می‌کرد؛ از این روی ناصرالدین شاه در سفر دوم خود به اروپا و مشاهده قوای پلیس و نظم و انضباطی که در شهرهای اروپا برقرار کرده بود تصمیم گرفت در ایران نیز چنین تشکیلاتی را به وجود آورد. از این رو، از دولت اتریش برای بنیان نهادن اداره پلیس تهران، به شکل نوین و اروپایی درخواست کمک کرد. این مقاله به چگونگی حضور این مستشار خارجی و کوشش برای تأمین امنیت شهر تهران و تأسیس «اداره جلیله پلیس دارالخلافه و احتسابیه» و تبدیل آن به «وزارت نظمیه» و اسامی و تشکیلات ساختاری نظمیه در هر یک از چهار محله تهران به انضمام اجزاء نظمیه می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها

نظمیه؛ کنت دمونت فورث؛ امنیت؛ قاجاریه؛ امنیت اجتماعی؛ نیروهای امنیتی؛ اداره پلیس دارالخلافه؛ نظم الممالک؛ نظامنامه؛ کتابچه قانون کنت.

نظمیه تهران در عصر ناصری (به ریاست کُنت دمونت فُورت)

علی کریمی‌ان^۱

ناصرالدین شاه در سفر به اروپا به سال ۱۲۹۵ ه.ق از امپراطور روس خواست چند نفر افسر قزاق در اختیار او قرار دهند تا گروهی را برای گارد شخصی او تربیت کنند. انگلیسی‌ها که از نفوذ نظامی روس‌ها در ایران بیم داشتند به تکاپو افتادند و چون در کنگره برلن، اطریشی‌ها سعی کرده بودند انگلیس و روس را به هم نزدیک کنند، لذا لرد سالزبوری با کنت اندراسی صدراعظم و وزیر امور خارجه اطریش درباره اقدام روس‌ها مذاکره کرده و قرار شد یک گروه افسر اطریشی برای تربیت قسمتی از قشون به ایران فرستاده شوند (کمیته‌ای از افسران شهربانی، ۲۵۳۵، ص ۵۴). وقتی ناصرالدین شاه وارد وین شد، استقبال شایانی از او به عمل آوردند و شهر را چراغانی کردند، آنگاه در مذاکراتی که به عمل آمد، ناصرالدین شاه تحت تأثیر سیاستمداران اطریشی، گروهی صاحب‌منصب اطریشی را برای تربیت سربازان استخدام کرد (افتخارزاده، ۱۳۷۷، ص ۱۵). بعضی معتقدند که کنت دمونت فورت^۲ افسر ایتالیایی که در اطریش خدمت می‌کرد جزو این گروه بوده، برخی دیگر می‌نویسند پس از استخدام افسرانی برای قشون، ناصرالدین شاه که نظم و ترتیب پلیس وین را پسندیده بود، از فرانسوا ژرف امپراطور، افسری را برای ایجاد سازمان پلیس خواست و او هم «کنت دمونت فورت ایتالیایی» را که در وین مشغول خدمت بود، معرفی کرد (کمیته‌ای از افسران شهربانی، ۲۵۳۵، ص ۵۴).

۱. کارشناس مدیریت، کارشناس ارشد
اسناد، مشاور معاونت اسناد.

ali_karimiyan_2011@
yahoo.com

2. Cont de mont fort

کنت دمونت فورت رئیس نظمیه دوره ناصری

کنت دمونت فورت در سال ۱۸۳۹ میلادی (۱۲۵۵ هجری) در شهر ناپل ایتالیا تولد یافت؛

نشریه رسمی شرف در مورد نسب و زندگینامه وی می‌نویسد: «کنت دمونت فورت (نظم‌الملک) رئیس اداره پلیس دارالخلافه از قرار شرحی که در روزنامه اسپرت زیتون ملاحظه شد، اصلاً از یکی از خانواده‌های نجیب فرانسه است که در سال هزار دویست و سی و پنج مسیحی یک شعبه از آن طایفه در موقع قتل عام سیسیل به عزم جنگ از مملکت فرانسه به ایتالیا آمده در سیسیل متوطن شدند. معزی‌الیه در سال هزار و هشتصد و سی و نه متولد و بعد از فراغت از تحصیل علوم به سمت صاحب‌منصبی داخل گارد رویال پادشاه ناپل و سیسیل گردیده در سنه هزار و هشتصد و شصت با پادشاه خود بر ضد کاریبالدی جنگ کرده مجروح و به نشان جنگی ممتاز شد و پس از اندک زمانی به وساطت پادشاه ناپل داخل خدمت امپراطوری اطریش و در قشون آن دولت صاحب‌منصب گردیده در محاربات اطریش با دانمارک و پرس کمال رشادت را بروز داده، به نشان جنگی ممتاز شد. در سال هزار و هشتصد و شصت و نه از خدمات نظامی استعفا نموده تا چند سال قبل که به ایران آمد و به شرف چاکری آستان همایون نایل شد.» (روزنامه شرف، صفرالمظفر ۱۳۰۳ ق، ص ۲).

بدین‌منظور سه ماه بعد کنت (شیخ‌رضائی، آذری، ۱۳۷۷، ص ۱۱) همراه خانم اطریشی خود و دو پسر و دخترش راهی ایران شد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۳ ق، ص ۱۲۰). اعتمادالسلطنه

در المآثر و الآثار در این‌باره می‌نویسد: «... موکب صاحب قران از سفر فرنگ ثانی مراجعت گزید، کنت دمونت فورت را که مستخدم گردیده بود بفرمود تا این اداره را در نهایت اهتمام مشتمل بر کثرت و ازدحام تشکیل داده و با اسلحه خاص و ملبوس طبقات تابین^۱ بر آئین اروپا برآراست و اینک شغل شحنگی شهر و پاس بیوتات و اسواق دارالخلافه با این گروه می‌باشد...» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۳ ق، ص ۱۲۰).

کنت در بدو ورود به طهران در خانه‌های واقع در سرتخت بربری‌ها پشت پارک ظل‌السلطان^۲ ساکن شد؛ اما پس از مدتی چون شاه را بیش از

۱. تابین: فر نظامی فاقد درجه؛

پائین‌ترین مرتبه نظامی (مدرسی، سامعی و صفوی میرهن، ۱۳۸۰، ص ۱۲۲).

۲. در سایر منابع خیابان چراغ‌گاز نوشته‌اند.

آنچه توقع و امید داشت به خود مهربان دید بر آن شد که تا پایان عمر در ایران بماند و چون آن خانه را فراخور حال و مقام خویش ندید، زمین نسبتاً وسیعی در شمال خیابان لاله‌زار جایی که امروز جزئی از آن به نام و یاد او چهارراه کنت نامیده می‌شود از حاج ابراهیم‌خان ظهیرالدوله خرید؛ باغ بزرگ و زیبایی آراست و پس از اینکه عمارت باشکوهی در میان آن ساخت و با زن و دو پسر و دخترش بدان جا نقل مکان کرد (یغمائی، ۱۳۵۱، ص ۳۴۷).

کنت پس از ورود به ایران، نخست دو معاون به نام‌های عبدالحسین‌خان و غلامحسین‌خان و مترجمی به نام عباسقلی برای خود انتخاب کرد و پس از تدارک مقدمات کار در ۱۶ ذی‌قعدة ۱۲۹۵ تابلوی «اداره جلیله پلیس دارالخلافه و احتسابیه» را در ابتدای خیابان الماسیه (باب‌همایون) نصب (شیخ‌رضائی، آذری، ۱۳۷۷، ص ۱۱) و از آن روز مردم با واژه «پلیس» آشنا شدند و این اداره با حضور ناصرالدین شاه افتتاح و از آن پس اداره پلیس و احتسابیه به ریاست کنت و تحت اختیار کامران‌میرزا (امیرکبیر، نایب‌السلطنه که سمت حکمران تهران داشت) رسمیت یافته و شروع به کار کرد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷، ج ۳، ص ۱۱۹۳). سپس کنت به یاری مترجم و معاونان خود به مطالعه شهر پرداخت. سپس گزارشی به شاه داد و متعهد شد که با چهارصد پلیس پیاده و ۶۰ نفر سوار امنیت شهر تهران را تأمین کند (کمیته‌ای از افسران شهربانی، ۲۵۳۵، ص ۵۴).

لباس مأموران پلیس

گویا لباس پلیس ایران شبیه لباس نیروی پلیس وین بوده است (ورهرام، ۱۳۶۸، ص ۳۳۵). یونیفرم پلیس‌ها در دوره کنت نیم‌تنه سورمه‌ای سیر و یقه بلند و بسته، با دکمه برنجی شیر و خورشید، شلوار آبی کم‌رنگ و کلاهی از پوست، با نشان شیر و خورشید بود (تهرانی، ۱۳۸۸، ص ۹۷). جرج ناتانیل کرزن (در پائیز سال ۱۸۸۹ م.) به‌عنوان خبرنگار روزنامه تایمز به ایران آمد. او در مورد وضعیت، تشکیلات و وظایف پلیس در این دوره می‌نویسد: «... این نفرات پلیس پیوسته در پاسدارخانه که در سراسر شهر پراکنده است دیده می‌شود و اینفرم سیاه با یقه و سردست مغزی‌دار مخملی بنفش بدون شک بسیار جالب و زیبا است.» (کرزن، ۱۳۷۳، ص ۴۳۹).

کتابچه قانون کنت

کنت در سال ۱۲۹۶ ه.ق برای آنکه اداره پلیس قانونی داشته باشد و افراد پلیس از وظایف اداره جدید آگاه باشند و حدود اختیارات پلیس معلوم گردد، در همان سال نظامنامه‌ای تنظیم کرد و به شاه تقدیم داشت، ناصرالدین شاه نظامنامه کنت را توشیح کرد و ضمن فرمانی به کامران‌میرزا نایب‌السلطنه^۱ که حکمران تهران بود، دستور اجرای آن را صادر کرد که

۱. کامران‌میرزا ملقب به امیرکبیر و نایب‌السلطنه پسر سوم ناصرالدین‌شاه از منیرالسلطنه در نوزدهم ذی‌قعدة ۱۲۷۲ هجری قمری متولد شد. پس از رسیدن به سن رشد با سرورالسلطنه- دختر سلطان مراد میرزا حسام‌السلطنه فاتح هرات- ازدواج کرد و پس از مراسم عروسی حکومت تهران به وی تفویض شد. وی دارای سمت‌های وزیر جنگ، رئیس کل قشون، حکومت تهران و چند حکومت و ایالت دیگر بوده است. وزیر جنگ از سال ۱۲۹۷ قمری پس از عزل میرزا حسن‌خان سپهسالار تا سال ۱۳۱۲ حدود شانزده سال به عهده وی بوده است. مدتی نیز وزارت تجارت را عهده‌دار بود. در سفر اول ناصرالدین‌شاه به فرنگ به نیابت سلطنت با پیشکاری فرهادمیرزا معتمدالدوله به او واگذار شد. در سفر دوم با مشارکت و مشاورت میرزایوسف مستوفی‌الممالک نیابت سلطنت به وی محول گردید.

ناصرالدین شاه در سفر سوم خود به فرنگ کامران‌میرزا را مستقلاً نایب‌السلطنه خود قرار داد. کامران‌میرزا پس از ده سال برگزینی از مشاغل دولتی در سال ۱۳۲۴ دوبار به وزارت جنگ منصوب شد و در سال ۱۳۳۵ ق. والی خراسان گردید، پس از یک سال و اندی معزول و به تهران بازگشت. در اواخر عزیزالسلطان که بعدها لقب سردار محترم گرفت بعد از جدایی از دختر ناصرالدین‌شاه با دختر کامران‌میرزا ازدواج کرد. نایب‌السلطنه در سال ۱۳۰۷ شمسی در سن هفتاد سالگی در گذشت.

این نظامنامه بعدها به «کتابچه قانون کنت» معروف شد (افتخارزاده، ۱۳۷۷، صص ۱۵-۱۶). کتابچه کنت دارای یک مقدمه و ۵۸ ماده یا به قول نویسنده فصل داشت که در مقدمه آن وظایف پلیس و قوانین در باب توطئه علیه خانواده سلطنتی، اعمال منافی عفت، جنحه، جنایت برضد دولت و مذهب، سرقت و توهین به مأمورین دولت و همچنین وظایف مستخدمین و نوکرها نسبت به آقای خود^۱ درج شده بود (سیفی فمی تفرشی، ۱۳۶۲، ص ۷۱).

هواستعان

صورت کتابچه اول قانونیت که رئیس کل داد

جلید نظمیه و امنیه و مضافات بلدیة اطوان کنت نوشت

فرت نوشته و بنده کان اینحضرت قوشوکت

شاهشاهی روحانده قبول و مضافه موده آید بیا

شهرشوال ۱۲۹۶ هجری مطابق پالوشان نیل کی

نمونه‌ای از کتابچه قانون کنت دومونت فورت

کنت دومونت فورت که چهارده سال عهده‌دار تشکیلات نظمیه بود

۱. دستورالعملی مقرر گردیده

بود که: «مستخدمین منازل

باید کتابچه‌ای داشته باشند

که در آن مشخصات مستخدم

نوشته شده باشد.»

۲. کدخدایان محلات عبارت

بودند از: کدخدایان محله

عودلاجان، رئیس محله بازار،

رئیس چهارسوق و گشت

بازار، کدخدای محله دولت،

کدخدای محله چاله میدان و

کدخدای محله سنگلج.

در اینجا باید یادآور شد که نظمیه در آن زمان بسیاری از کارهای شهرداری و همچنین کار دادگاه‌های گرانفروشی و احتکار و غیره را هم برعهده داشت (کمیت‌های از افسران شهربانی، ۲۵۳۵، ص ۵۴).

کنت در اقدامی دیگر کدخدایان محلات^۲ را مأمور حفظ و نظم شهر کرد و عده‌ای از افراد خود را در اختیار کدخدایان گذاشت تا به وظایف تعیین شده در نظامنامه عمل نمایند و همچنین

قراولخانه‌ها^۱ را منحل کرد (کمیته‌ای از افسران شهربانی، ۲۵۳۵، ص ۵۴). او در اقدامی دیگر دستور داد طاق‌های کوچه‌های طهران را خراب کنند تا مجرمین نتوانند از روی آن‌ها از خانه‌ای به خانه دیگر بگریزند و تقلاي آن‌ها مشکل شود (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۳، ص ۵۳۰). پس از مدتی بر اثر کوشش در حراست شهر و نظم‌بخشیدن به امور و تنظیف بلد (شهر) مورد توجه خاص نایب‌السلطنه و شاه قرار گرفت و در ذیحجه ۱۲۹۷ به منصب سرتیپ دومی (روزنامه ایران، ش ۴۳۶، ۱۳ ذیحجه ۱۲۹۷ ق، ص ۱) و در روز شنبه پنجم رجب‌المرجب ۱۳۰۰ ق. موفق به اخذ یک قطعه نشان از درجه دویم شیر و خورشید مرصع به جواهر گردید (روزنامه ایران، ش ۵۱۶، ۵ رجب ۱۳۰۰ ق، ص ۲).

کنت همیشه مورد احترام و اعتماد ناصرالدین‌شاه بود؛ شاه او را «نظم‌الملک» لقب داد و به مناسبت و شایستگی و کفایتی که بارها از او دیده بود، این رباعی را در تحذیر تبعه ابلیس از یاسای اداره پلیس گفت و به وی فرستاد:

اندیشه کنند خیل رندان ز پلیس یک جو نرود به خریشان تلبیس

در کُنده کنت فرت خواهد فرسود در چرخ اگر خطا نماید برجیس

(یغمائی، ۱۳۵۱، صص ۳۴۷-۳۴۸).

سازمان اداری نظمیه

سازمان اداری پلیس در آن عصر از سازمان اداری پلیس وین تقلید شده بود و شامل اجزای ذیل بود:

وزارت نظمیه، دفتر محاکمات وزارت نظمیه، دایره محاکمات و دعاوی، دفتر ثبت اسم و مسروقات، مأمور ابلاغ احکام همایونی به نظمیه، رئیس گردش شهر و نظم و ترتیب، رئیس فوج مأمور نظمیه دارالخلافة، رئیس دارالانشاء، رئیس مجلس تحقیق و استنطاق، منشی روزنامجات، نایب اول مجلس استنطاق و محقق وزارت نظمیه و رئیس تدارکات و ملبوس (کمیته‌ای از افسران شهربانی، ۲۵۳۵، ص ۵۶).

در سال ۱۲۹۷ ق. یعنی دو سال پس از تصدی کنت، پلیس طهران تشکیلاتی به شرح

۱. قراولخانه: مغولی / قراولی، قراولی. مراقب، دیدبان مخفف قراغول به همان معنی می‌باشد. یعنی دیده‌بان و قراولخانه: جایی که قراول در آن به مراقبت و دیده‌بانی می‌پردازد. (شمیس شریک، امین، ۱۳۵۷، ص ۱۸۴).

زیر داشته است:

رئیس اداره جلیله پلیس: کنت دمونت فورت.
مستشار و صاحب منصب اول اداره پلیس: عبدالحسین خان.
مستشار اداره جلیله و رئیس محله سنگلج: میرزا سعید.
رئیس محله دولت: میرزا محمد حسن.^۱
رئیس محله چاله میدان و عودلاجان: میرزا محمد حسین خان.
رئیس محله بازار: میرزا سید احمد.
داروغه دارالخلافه: نایب حسین.

نایب کل اداره احتساب و مهندسی شهر دارالخلافه: میرزا علی اشرف خان سرهنگ.
با توسعه شهر تهران و ازدیاد جمعیت، کنت بر اداره‌ها و مناصب جدید سازمان پلیس طهران نیز افزود و در سال ۱۳۰۶ ق،، یعنی پس از یازده سال، ادارات ذیل به تشکیلات نظمیه اضافه شدند: نایب کل اداره پلیس، مستشار اول اداره، کلانتر و مستشار اداره، ناظم مأمورین اداره، داروغه بازار، منشی‌باشی اداره، رئیس گردش‌های شهر، رئیس مخزن اداره، منشی اطلاق جنایات، منشی راپورت‌های شهر، مأمور نظم میدان‌ها (اشراقی، ۱۳۶۸، ص ۳).

احصائیه ماموران نظمیه

در مورد تعداد افراد پلیس در دوره کنت تا به حال آمار و ارقام مستندی وجود نداشت و از سویی بنا به ضرورت شمار نیروهای پلیس متغیر بوده است.^۲
مطابق ارقامی که اعتمادالسلطنه (صنیع‌الدوله) ارائه کردند، در سال ۱۲۶۷ ق. ۱۸۵۱/م. ۳۹۴ نفر و در سال ۱۲۶۸ ق. ۱۸۵۲/م. ۴۰۲ نفر و در سال ۱۳۰۷ ق. ۱۸۸۹/م. نیز ۴۰۲ نفر بوده است (ورهرام، ۱۳۶۸، ص ۳۳۶).

از این رو در این مقاله طوماری از اسامی اجزای اداره نظمیه و امنیت دارالخلافه در توشقان‌نیل ۱۲۹۶ ق. تهیه گردیده و ممهور به مهر و امضای کنت دو مونت فورت است ارائه می‌گردد:

[مسوده سند]:

این طومار به خط عبدالحسین خان است که بدواً پیشکار کنت بود، در کمال صحت و اعتبار و پای طومار ممهور به مهر کنت است.

سنه توشقان‌نیل

صورت اسامی اجزای اداره جلیله نظمیه و امنیت شهر به تاریخ شهر رجب‌المرجب ۱۲۹۶ ق.

۱. محله دولت از حدود لاله‌زار، خیابان علاءالدوله (فردوس)، لختی یا سعدی، خیابان واگن‌خانه، (اکباتان)، خیابان عین‌الدوله، خیابان دوشان‌تپه، خیابان نظامیه (بهارستان)، دروازه شمیران و دروازه دولت.

۲. لرد کرزن که در سال ۱۸۸۹ م. به ایران سفر کرد، در خصوص شمار مأموران نظمیه می‌نویسد: «... شمار پلیس تهران به سیصد نفر می‌رسد که در تحت سرپرستی کنت دمونت فورت اداره می‌شود.» که به نظر با توجه به آمارهای ارائه‌شده در ذیل و طومار سال ۱۲۹۶ ق. درست نباشد. (کرزن، ۱۳۷۳، ص ۶۸).

۴۰۲ نفر

جناب آنطوان کنت دمونت فورت رئیس اداره جلیله نظمیه و امنیت شهر
مقرب الخاقان عباسقلی خان نایب کل [۲ نفر]

محله سنگلج^۱

کدخدا و صاحب منصب ۳ نفر

مقرب الحضرت الوالا آقامیرزا سیدیوسف - عالیجاه مجدت همراه میرزا سیدمحمد - عالیجاه
مجدت همراه آقارخان
کدخدا صاحب منصب اول صاحب منصب دویم

صاحب منصب جزء ۹ نفر

میرزا علیخان - حسن خان - محمدخان بیگ - محمدعلی میرزا - مشهدی محمدعلی -
فتح الله - هاشم خان - سهراب - شعبان.

سوار ۱۳ نفر

سید علی اکبر - جعفر آقا - مشهدی احمد - علی بیگ - آراز بیگ - محمدرضا بیگ - مشهدی
علی شیرازی - غلامحسین بیگ - حسین بیگ - شکرالله بیگ - بهرام بیگ - استپان مسیحی -
بیژن مسیحی.

پیاده ۶۸ نفر

سید روح الله - میرزا هاشم نجم آبادی - قاسم دماوندی - عباس رودباری - محمدباقر
همدانی - ابراهیم قزوینی - میرزا حسین قزوینی - بهرام بیگ رودباری - اسمعیل اشتهاودی -
جواد بیگ - حسین خمسه - حسین علی بیگ نجم - مشهدی عباس کرمانی - اسمعیل قزوینی -
صفر نجم آبادی - محمد حنفی - ابراهیم طهرانی - ابوالقاسم - حبیب الله طهرانی - علی آقا
طهرانی - مشهدی حسین - حسن طهرانی - مشهدی حسن علی - صفر علی پشندی - بهرام
پشندی - حیدر - اسدالله - حسین خان طهرانی - میرزا علی اصغر طهرانی - رضاقلی بومهنی - اروج
علی - محمدحسن - مشهدی محمد خراسانی - کربلایی حسن تفرشی - سیدحسین شیرازی -
کاظم سمنانی - رمضانعلی شهریاری - کرم کرد - علی اکبر تفرشی - نصرالله گروسی - حبیب
الله شهریاری - ولی خان خمسه - آقا - امامقلی زرنندی - علی اکبر تفرشی - خدامراد کنگاوری -
ملک محمد طهرانی - شاهوردی بیگ - غلامحسین بیگ طهرانی - کریم کرمانشاهی - سید

۱. محله سنگلج محدود به: خیابان
خیام تا انتها و از شمال تا میدان
حسن آباد و خیابان شیخ هادی و
پاستور و ضلع جنوبی امیریه و پل
امیربهادر و بازارچه قوام الدوله تا
خیابان خیام.

میرزا اصفهانی - صفر کرجی - کاظم طهرانی - رضا کاشانی - فرج کرد قزوینی - خان بابای کرد - طهماسب کرد قزوینی - رضاقلی اصفهانی - احد گروسی - صفرخان ایروانی - غلام شمیرانی - میرزا حسنعلی طهرانی - سید یوسف شیرازی - حاجی اسمعیل اصفهانی - مشهدی علی اشتهااردی - علی خان - غریب خان.

محله بیرون^۱

کدخدا و صاحب منصبان ۳ نفر

عالیجاه مجدت و نجدت همراه آقا میرزا حسن - عالیجاه مجدت همراه میرزا محمدحسین - عالیجاه میرزا فتحعلی خان صاحب منصب
کدخدا صاحب منصب اول صاحب منصب دویم

صاحب منصبان جزء ۹ نفر

نایب قاسم - میرزا ابراهیم - محمد نایب - ده باشی غلامحسین - طاطاوس مسیحی - میرزا ابوتراب خان - میرزا فتح الله خان - میرزا ابراهیم خان ایضا - میرزا قوام.

سوار ۱۳ نفر

قاسم آقا - محمدحسین بیگ - اسمعیل بیگ - اسمعیل بیگ - حسنعلی خان - عباس بیگ - محمدتقی بیگ - عباسقلی بیگ - تیمورخان - الله داد بیگ - بابامراد بیگ - لطفعلی خان - بیگ محمد بیگ.

پیاده ۶۹ نفر

کربلائی زمان - محمدخان - فرخ - محمدعلی - عسکرخان - غلامحسین - محمدرضا - محمدحسین - محمدحسن - حسین - سیدحسین - آزادخان - سیدمرتضی - محمدباقر - حسینقلی بیگ - آقاقلی - حیدر - یعقوب - رمضان - عبدالله - اسدبیگ - کریم بیگ - میرزا محمد رضا - محمود - صفر - رحیم - علی - حسن - باقر - غلامحسین - رضا - بیگ محمد - سید حسین - کاظم - رمضان - رحیم - علی - ابراهیم - حسینقلی - حسن - ابوالقاسم - محمد ابراهیم - حسین - میرزا علی اکبر - زین العابدین - مهدی - مشهدی حسین - خدا داد - اسدالله - شیرعلی - محمد - محمود - علی خان - اسمعیل - سید مجتبی - مراد - مشهدی محمد - عبدالله بیگ - عبدالحسین - میرزا حسن - علی قلی - نصرالله - تقی - عباسقلی - ابراهیم - حسن تبریزی - رشید - شعبان - هاشم.

۱. محله چاله میدان: محدود به جنوب بازار چهل تن و امامزاده سید اسمعیل و میدان مال فروشها و میدان امین السلطان و گمرک و خانی آباد و دروازه غار و پاقاپوق (میدان اعدام یا میدان محمدیه).

محله عودلاجان ۳۱ نفر

عالیجاه مجدث همراه میرزا زمان عبدالحسین خان میرزا محمدعلی
کدخدا صاحب منصب اول صاحب منصب دویم

صاحب منصبان جزء ۹ نفر

حاجی رضا بیگ - میرزا محمد - نایب حسن - جعفرقلیخان - نایب خالق - جهانبخش
بیگ - دهباشی باقر - دهباشی اکبر - میرزا حسین مانوکچی.

سواران ۱۳ نفر

رمضان بیگ - محمدحسین بیگ - محمدحسین بیگ - علی اکبر فراهانی - سید حسین -
آقا بابا - شکرالله بیگ - محمدعلی بیگ - مشهدی ابوالقاسم - غلامحسین - محمدحسین
بیگ - آقا خان بیگ - سلطانعلی.

پیاده ۶۹ نفر

اسمعیل - صادق - نوری - عیسی - تقی - عباس - حسین - اسدالله - حسن ولد مصطفی -
محمد - محمدتقی ولی - جعفر - قنبرعلی - اسدالله بیگ - حسن ولد آقا بیگ - محمدولد
ابوطالب - حسین ولد اسمعیل - کاظم - قنبربیگ - یوسف - رحمن - رحیم - ربیع - نصرالله -
حسن - رضا - علی آقا - اسمعیل - نوروز - سعدی - حسین - حسین ولد اصغر - حسین
بروجردی - جهانگیر - محمدعلی - علی - گدا علی - مشهدی حسن - رضاعلی - میرزا بابا
- کریم - عزیز - محمدعلی - حبیب - تقی - حسینعلی - باقر - اکبر - قاسم علی - ملک -
حسین - عباسقلی - رضا ولد ولی خان - مولاقلی - سلیمان - امیرخان - حاجی بلال - چراغعلی -
هاشم - غفار - مشهدی رحیم - رحیم پسر رفیع - رضا - ابراهیم - شیرمحمد - آقا حسین - اکبر
ولد حسین - حاجی قدیر - حسینقلی ولد آقا بزرگ.

محله بازار و بازار ۲

کدخدا و صاحب منصب ۳ نفر

عالیجاه مجدث و نجدت همراه آقا نایب حسن عالیجاه میرزا اسمعیل میرزا ابراهیم
کدخدا صاحب منصب صاحب منصب دویم

۱. محله عودلاجان: محدود به

خیابان خیام و کاخ گلستان و بیوتات

سلطنتی تا خیریه و مسجد جامع و

بازار عودلاجان، چراغ گاز و میدان

توپخانه.

۲. محله بازار: از انتهای خیابان

ناصریه در امتداد خیابان جیباخانه

(بوذرجمهری سابق) تا انتهای بازار

بزرگ (بازار بزازها) و بازار چهل تن

تا خیابان ماشین دودی یا گارماشین

(خیابان ری).

صاحب‌منصبان جزء ۹ نفر

میرزا عبدالحسین - میرزا تقی - نایب عبدل - نایب رجبعلی - نایب حسین - علی بخش - رحمن - بابا علی - ده باشی عباسقلی.

سوار ۱۲ نفر

محمدعلی بیگ - عباسقلی بیگ - جان علی بیگ - میرزا خان بیگ - آقا جان بیگ - محمد رضا بیگ - مهدی بیگ - آقا بیگ - صفرعلی بیگ - محمد جعفر بیگ - رضاقلیخان - صادق خان.

[پیاده] ۶۹ نفر

محمد صادق - میرزا ولی - اسمعیل - صفرعلی - کریم - غلامعلی - غلامرضا - حسین خان - ابراهیم طهرانی - حسن - حسین درداره - فتی خان - اسمعیل کرمانشاهی - علی حسین - محمد خراسانی - حسین علی اصفهانی - باقر - علی ویردی - شریف - آقا جان - اسفندیار بیگ - شعبان علی - محمدعلی اصفهانی - هاشم نفر - کرملی - نادعلی - کریم اصفهانی - حسن طهرانی - عباس چهل تن - علی مسجد جمعه - ابوالقاسم طهرانی - ابراهیم طهرانی - میرزا باقر - حسین اصفهانی - حسن طهرانی - محمد رشید - اکبر قزوینی - عبدل - قاسم طهرانی - حسن سه دهی - سید میرزا اصفهانی - کریم طهرانی - ماشا الله طهرانی - حسین قمی - عباسقلی بیگ - هاشم قمی - مشهدی حسین اصفهانی - حسین قزوینی - صادق کرمانشاهی - عزیزعلی نهانندی - طهماسب - حسین کاشی - عزیز ملایری - جان محمد توپسرکانی - فضل الله توپسرکانی - عبدالحسین اصفهانی - غلام نجف آبادی - اسمعیل شاهزاده عبد العظیمی - سهراب - نورعلی - ابوالقاسم - صادق قزوینی - شیرخان - بابا قربانعلی - عباس طهرانی - اسمعیل حسن - علی خان - کربلائی قلی - محمدتقی.

اجزایی که در اداره مشغول خدمت هستند.

سوار ۴ نفر

غلامحسین - حبیب الله بیگ - رستم بیگ - حاجی آقا بیگ

پیاده ۲۲ نفر

مشهدی علی - میرزا محمد - میرزا غفار - میرزا اسدالله - یوسف بزرگ - یوسف کوچک - میرزا لطف الله - سیدعلی - اسمعیل - محمد ابراهیم - رضا - علی - حسن بیگ - ژان مسیحی -

شاه مراد- حسین- میر محمدعلی- غلامحسین خان- محمدعلی شیپورچی- محمد خان- محمد رضا - فتح‌الله.

به‌علاوه میرزای دروازه‌های دارالخلافه دوازده نفرند که در ظرف این مدت اداره جلیله نظمیه موجب آن‌ها را از صندوق خود داده است. [امضاء]: آنتوان کنت دمونت فورت [مهر]: رئیس مستحفظین و امنیت طهران
[پشت صفحه]: طومار اسامی نفری پلیس اداره نظمیه (ساکما، شماره سند ۱۴۰۴).

ناصرالدین شاه پس از لغو انحصار تنباکو، در پی اعتراض مردم و علما و بنابر تعهدی که به پیشوایان دینی سپرده بود، ناچار شد خارجانی را که در رأس امور مهم قرار داشتند، معزول کند و کنت دمونت فورت از جمله این افراد بود (سپهر، ۱۳۶۸، ص ۱۳۰). او در روز سه‌شنبه ۳ رجب ۱۳۰۹ ق. از وزارت پلیس معزول شد (اعتمادالسلطنه، ۲۵۳۶، ص ۹۲). وزارت پلیس به وزارت نظمیه تبدیل نام داده و وزارت آن به عهده محمدابراهیم خان معاون الدوله سپرده شد (سپهر، ۱۳۶۸، ص ۱۳۰) و متعاقب آن ناصرالدین‌شاه، کنت را از شنبه ۷ رجب ۱۳۰۹ به فرمان ناصرالدین‌شاه به سمت جنرال آجودان و رئیس تشریفات منصوب کرد (اعتمادالسلطنه، ۲۵۳۶، ص ۷۹۲).

پس از استقرار مشروطیت دولت به‌منظور تعدیل درآمد و هزینه، به حذف یا کاهش حقوق و مقرری حاشیه‌نشینان و از کارافتادگان پرداخت. حقوق کنت مونت فورت نیز به نصف کاهش یافت و در معاشش خللی وارد آمد. به اولیای امور شکوه‌ها کرد. جوابش ندادند. ناچار دست به دامن سفیر اطریش زد. او ضمن نامه‌ای که به مشیرالدوله وزیر خارجه نوشت خدمات‌های طولانی و پر اثر کنت را یاد کرد و از وی خواست موجبات ترمیم حقوق کنت را با میزان اول فراهم آورد. مشیرالدوله رونوشت نامه سفیر اطریش را با نظر موافق به مجلس فرستاد، اما پذیرفته نشد.

سفیر اطریش چون از این راه مراد نیافت به شاه متوسل شد. محمدعلی‌شاه دستور داد حقوق کنت را به قرار اول بپردازند فرمان بردند و حقوق سالیانه کنت دیگر بار سه هزار تومان در سال معین شد و در زندگیش گشایشی پدید آمد (یغمائی، ۱۳۵۱، ص ۳۴۹). کنت پس از مشروطیت نیز تا عزل محمدعلی‌شاه ریاست مستقبلین از سفرای خارجی سمت را بر عهده داشت و آن وقت از خدمت برکنار شد، ولی مستمری خود را دریافت می کرد تا در سال ۱۳۳۵ ق. / ۱۹۱۶ م. درگذشت و در دولا ب که چند تن از بستگانش نیز در آنجا مدفون بودند به خاک سپرده شد.

وی از نظر نظامی دارای درجه امیرتومانی^۱ بود و تبعیت ایران داشت. کنت سیزده فرزند داشت و ارشدشان آرتور، منشی وزارت امور خارجه بود (اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۶ ق.، ص ۵۳۱). بعدها اداره نظمیه، تقسیمات جدیدتری یافت و به تدریج به صورت ادارات و دوایر مختلف با وظایف خاص خود گسترش بیشتری پیدا کرد. جهت آشنایی با روند توسعه دوایر و تطبیق آمار و ارقام نیروهای نظمیه از سال ۱۲۹۶ ق. با سال‌های بعد راپورتی (گزارشی) از روز دوشنبه چهاردهم شهر جمادی‌الثانی ۱۳۱۶ ق. موجود است که در زیر ارائه می‌شود:

غره شهر محرم ۱۳۱۶								یوم ورود	
از یوم ورود تاکنون مرحمت شده و خواهد شد								مواجب و جیره	
پیشسان صاحبمنصب	قراول	غایب	فراری	متوفی	مریض	حاضر مشق	ماخذ سرباز	ماخذ صاحبمنصب	تقسیمات
					۵	۳۵		۳	موزیکانچی
					۲	۲۵		۲	بالانچی
			۱		۸	۶۰		۳	بهداران
				۱	۶	۶۷		۳	اول
					۹	۵۷		۳	دوم
				۳	۴	۷۱		۳	سوم
			۱		۱	۷۲		۳	چهارم
					۲	۷۵		۳	پنجم
					۳	۵۰		۳	ششم
			۱	۲	۱	۵۰		۳	مخبران
۱۲	۱۴۲		۳	۶	۴۱	۵۶۷		۲۹	جمع کل
افراد صاحبمنصب و سرباز فوج نظمیه ازدیاد عزت و دولت و سلطنت اعلیحضرت اقدس همایونی ارواح العالمین فداه را از خداوند مسئلت می‌نماید.									

۱. فرمانده قشون ده هزار نفری از نیروهای مسلح را امیرتومان می‌گویند. یعنی مقامی بالاتر از میرینج (که مقامی بالاتر از سرتیپ و پائین‌تر از امیر تومان است). امیرتومان منصبی دون امیرنویان «ارتشبد» می‌باشد که معادل درجه سپهبدی فعلی بوده است. کلمه امیر به معنی فرمانده ارشد و رده بالا و تومان یعنی ده هزار نفر می‌باشد. این واژه مغولی است.

[illegible]

منابع و مآخذ

- اشراقی، احسان (۱۳۶۸). پلیس عهد ناصری، گنجینه اسناد، دفتر دوم (زمستان).
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۰۶ ق.). المآثر و الآثار. تهران: انتشارات کتابخانه سنائی.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۶۷). تاریخ منتظم ناصری، به تصحیح اسماعیل رضوانی، تهران: انتشارات دنیای کتاب، ج ۳.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۶۳). چهل سال تاریخ ایران (در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه)، ج اول المآثر و الآثار، به کوشش ایرج افشار، تهران: انتشارات اساطیر.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۴۵). روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، با مقدمه و فهرست ایرج افشار، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- افتخارزاده، یحیی (۱۳۷۷). نظمیه در دوره پهلوی. تهران: انتشارات اشکان.
- تهرانی، اکبر (۱۳۸۸). نیروی انتظامی سه هزار ساله ایران. تهران: انتشارات بوستان.
- روزنامه ایران. شماره ۴۳۶، چهارشنبه سیزدهم ذیحجه الحرام ۱۲۹۷ ق.
- روزنامه ایران. شماره ۵۱۶، شنبه پنجم رجب المرجب سنه ۱۳۰۰ ق.
- روزنامه شرف. نمره سی و ششم. شهر صفرالمظفر ۱۳۰۳ ق.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران منشأ سند ۲۱۰ شماره سند ۱۴۰۴.
- سپهر، عبدالحسین (ملک المورخین). (۱۳۶۸). مرات الوقایع مظفری و یادداشت‌های ملک المورخین، به تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران: زرین.
- سیفی فمی تفرشی، مرتضی (۱۳۶۲). نظم و نظمیه در دوره قاجاریه. تهران: انتشارات یساولی.
- شمیس شریک، امین (۱۳۵۷). فرهنگ اصطلاحات دیوانی دوران مغول. تهران: فرهنگستان ادب و هنر ایران.
- شیخ‌رضائی، انسیه و شهلا آذری (۱۳۷۷). گزارش‌های نظمیه از محلات طهران (راپورت وقایع مختلفه از محلات دارالخلافه ۱۳۰۵-۱۳۰۳ قمری)، تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
- کرزن، جرج. ن. (۱۳۷۳). ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- کمیته‌ای از افسران شهربانی (۲۵۳۵). پلیس ایران، تهران: شهربانی.
- مدرسی، یحیی و حسین سامعی و زهرا صفوی میرهن (۱۳۸۰). فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار (قشون و نظمیه)، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ورهرام، غلامرضا (۱۳۶۸). نظام حکومت ایران در دوران اسلامی (پژوهشی در تشکیلات اداری - کشوری و لشگری ایران از عصر مغول تا پایان قاجار)، تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی.
- یغمائی، اقبال (۱۳۵۱). کنت دومونت فورت (نخستین رئیس پلیس ایران)، نشریه یغما، سال ۲۵، شماره ۶ (شهریور).

تجدیدنظر در احکام صادره از سوی محاکم دوره قاجار مبنتی بر اسناد آرشیو ملی با توجه به پیشینه تاریخی

مهشید لطیفی نیا

■ چکیده

تلاش انسان‌ها برای رسیدن به تکامل از دیرباز، سبب حیات و پویایی جوامع بشری بوده است. لیکن، تعامل انسان‌ها با یکدیگر در بهرهمندی از علوم الهی و دیانت، حفظ خانواده و کسب و کار، علوم طبیعی، هنر، صنعت و کشاورزی و دیگر فرایندهای ناگزیر زندگی اجتماعی، در سایه قراردادهای اجتماعی، گاه چندان پایدار نیست؛ اختلافاتی میان انسان‌ها پدید می‌آید که داوری منجر به سازش، تنها راه حل به نظر نمی‌رسد و ناگزیر طرفین دعوی در مراجع قانونی به حل و فصل اختلافات خواهند پرداخت؛ اما حکم و رأی مراجع قانونی رسیدگی‌کننده به اختلافات نیز ممکن است مورد اعتراض یکی از طرفین دعوی قرار گیرد و یا شخص ثالثی که دچار ضرر و زیان شده به حکم صادره اعتراض کند و یا دادستان به طرفیت از جامعه و افراد در معرض ضرر و زیان درخواست رسیدگی مجدد به حکم صادر شده را بنماید؛ در این صورت به حکم دادگاه اعتراض وارد می‌شود و چنانچه حکم صادره قابل تجدیدنظر باشد، پرونده وارد مرحله دیگری از رسیدگی قضایی به نام «تجدیدنظر» خواهد شد. مقاله حاضر به یکی از مراحل آیین دادرسی که تجدیدنظر در احکام قضایی است، می‌پردازد و پس از مقدمه‌ای کوتاه، تجدیدنظر در احکام صادره جهت حل اختلافات و دعاوی از سوی محاکم ایران را طی دو دوره تاریخی بررسی می‌کند؛ نخست اشاره‌ای به تجدیدنظر در دعاوی و محاکم دوره صفویه دارد و آنگاه به تجدیدنظر در احکام صادره از سوی محاکم دوره قاجار با توجه به اسناد آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران خواهد پرداخت. هدف از مقاله حاضر، بررسی پیشینه یکی از مراحل رسیدگی قضایی به دعاوی با عنوان «تجدیدنظر» در احکام صادره از سوی محاکم در آیین دادرسی و نظام قضایی ایران است.

کلیدواژه‌ها

آیین دادرسی، دعاوی حقوقی، دعاوی کیفری، حکم دادگاه،
تجدیدنظر، محاکم عرفی، محاکم شرعی، تاریخ حقوق

تجدیدنظر در احکام صادره از سوی محاکم دوره قاجار

مبتنی بر اسناد آرشیو ملی با توجه به پیشینه تاریخی

مهشید لطیفی نیا^۱

مقدمه

قانون به معنای مقیاس و اندازه اشیاء و در اصطلاح عبارت از مقررات موضوعه و حقوقی است که توسط مقامات صالح قانونگذار تصویب می‌شود و مواد و مقررات آن برای کلیه افراد جامعه مشمول قانون، به‌طور یکسان لازم‌الاجرا می‌باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۳، صص ۵۱۷-۵۱۸). در ایران برای نخستین بار واژه قانون در زبان فارسی و به معنای امروزی آن در کتابچه غیبی که در ۱۸۵۸ م. مطابق با ۱۳۳۷ ش. نوشته شده به کار رفته است (زندیه، ۱۳۸۷، ص ۱۳۹). از میان آنچه از روزگاران قدیم قانون را به وجود آورده دو عامل حائز اهمیت بسیار هستند که یکی قدرت است و دیگری عرف و عادت (صالح، ۱۳۹۰، ص ۱۵). اعمال زور و قدرت نامحدود و عرف و عادات مذموم و ناپسند از عوامل فساد و تباهی جوامع به‌شمار می‌روند، برای اجتناب از فساد و نابودی جوامع انسانی و احترام به آزادی‌های مدنی و سیاسی، قانونگذاران در پرتو ادیان الهی و بهره‌مندی از تعالیم دانشمندان به تأسیس قانون در جهت حفظ امنیت و عدالت اجتماعی مردم و حفظ حاکمیت کشور و دفاع از مرزها و ایجاد و حفظ روابط و همکاری‌های مسالمت‌آمیز با دیگر کشورها می‌پردازند. بنا بر اصل پویایی جوامع، هر چند، گاه قوانین با توجه به نیاز و ضروریات جامعه، مورد بازنگری قرار گرفته و بنابر مقتضیات تغییر یافته و اصلاح می‌شوند و چه بسا که قوانین عادلانه‌تری جایگزین قوانین گذشته قرار داده شوند. از وظایفی که قانون بر عهده دارد، یکی اینکه باید حقوق مردم را به رسمیت بشناسد و روابط اجتماعی

۱. کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل،
پژوهشگر پژوهشکده اسناد،
سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
latifynia2009@yahoo.com

بر اساس احترام و رعایت حقوق مردم تنظیم و برقرار شود و دیگر آنکه باید راه‌هایی را برای برخورد با جرائم بزهکاران پیش‌بینی کند (موحد، ۱۳۸۱، ص ۷۰) تا در عین‌حالی که به جرائم رسیدگی شده و احکام و آراء قانونی صادر می‌شود، در این میان حق و حقوق متهم و جامعه از آسیب و زیان بروز اشتباه و یا فساد قضایی محتمل تا حد ممکن مصون بماند. در نظام حقوقی برای اجرای صحیح احکام صادره و این نکته که تا حد امکان حقوق افراد جامعه حفظ و در صورت لزوم حمایت شود، مواد قانونی به‌نام اصول آیین دادرسی پیش‌بینی می‌شود و اجرای احکام و روند دادرسی برطبق آن مواد قانونی صورت می‌گیرد.

تجدیدنظر در احکام قضایی، یکی از مراحل آیین دادرسی است که در سایه آن، اجرای عدالت قضایی تا حدودی ممکن خواهد شد؛ روشی است که با اعمال آن، امکان بازبینی در احکام قطعی و غیرقطعی صادره از سوی مراجع قانونی میسر می‌شود. از آنجا که خطاپذیری انسان امری محتمل است، جهت انجام دادرسی عادلانه، وضع قواعد و مقرراتی که حدود اختیارات و وظایف مجریان عدالت را معین کند و حقوق طرفین دعوی و یا شخص ثالث و یا جامعه را معلوم کند، بخشی از فرایند دادرسی عادلانه است و سبب ایجاد تعادل در حفظ حقوق طرفین دعوی خواهد شد (منصورآبادی، ۱۳۸۴، صص ۶۲-۶۳). در مقررات جاری، گاهی تجدیدنظر مترادف با اعتراض به آراء و احکام قضایی در هر مرحله‌ای از رسیدگی و نزد هر یک از مراجع قضایی به‌کار برده شده است. گاهی به‌معنای پژوهش و استیناف به‌کار می‌رود و گاهی نیز به‌عنوان رسیدگی فرجامی (تمیز) و یا اعاده دادرسی از آن درک مفهوم می‌شود (منصورآبادی، ۱۳۸۴، ص ۶۴).

در آیین دادرسی اسلامی یکی از اصول مهمی که رعایت می‌شد، اصل تساوی اصحاب دعوی در برابر دادگاه بود و امیرالمومنین حضرت علی (ع) بدان تأکید می‌ورزیدند و در حدیث نبوی نیز مردم در برابر قانون یکسان شمرده شده‌اند. در بخشی از فرمان حضرت امیرالمومنین علی (ع) به مالک اشتر نخعی در زمینه آداب قضا چنین فرموده‌اند که: «... از میان مردم برای داوری بهترین فرد را انتخاب کن ... که چون به خطای خود آگاه شود باز گردد و نه آنکه در اشتباه خود ایستادگی کند» (صالح، ۱۳۹۰، صص ۱۵۷-۱۵۵) که از مفاد این فرمان لزوم تجدیدنظر در حکم صادره از سوی قاضی در صورت بروز اشتباه استنباط می‌شود.

در تحقیق حاضر، معنای عام و مطلق تجدیدنظر که همه موارد اعتراض به احکام و آراء قضایی را شامل می‌شود، به‌طور بسیار خلاصه، موردبررسی قرار گرفته است. در مجموع، در این نوع دادرسی، اعتراض به آراء و احکام قضایی به چهارگونه به قرار زیر موردشناسایی قرار گرفته‌اند و خواهی، استیناف، فرجام و اعاده دادرسی (صالح، ۱۳۹۰، ص ۶۴).

در این مقاله سعی شده ضمن بررسی مفهوم و ماهیت تجدیدنظر آراء محاکم در

دادرسی‌ها، سیر تحول تاریخی آن نیز به‌طور اجمال بررسی شود. بدین‌منظور، بازنگری‌هایی که در احکام صادره از سوی محاکم - که عمدتاً محکمه‌های عرفی و شرعی و شاهان بودند - صورت می‌گرفت و موجبات تغییر حکم صادره را فراهم می‌آورد، با نام تجدیدنظر مورد بررسی قرار گرفته است. این بررسی در روند بازنگری احکام صادره طی دو مرحله تاریخی بیان می‌شود.

تجدیدنظر در احکام دوره صفویه

پیش از ورود به این بحث ذکر این نکته خالی از مناسبت نیست که شواهد و نشانه‌هایی از این مسئله در بین اقوام ایرانی پیش از اسلام و پیش از آریایی دیده می‌شود. برای نمونه یکی از مهم‌ترین آثار حقوقی نوشته و باقی‌مانده از این دوران، قانون‌نامه حمورابی است که مربوط به قرن بیستم پیش از میلاد است که این نکته در آن مشاهده می‌شود (اختری، ۱۳۸۳، صص ۱۲۷-۱۲۸). در دوره‌های هخامنشی، سلوکی، اشکانی (احمدپور، ۱۳۸۸، ص ۲۲) و ساسانی (مرادی فتیاده‌ای، ۱۳۸۲، ص ۲۳) و در ایران پس از اسلام نیز نشانه‌هایی از این امر مشاهده می‌شود.

در خصوص دادرسی و نظام قضایی دوره صفوی، به دو منبع تحقیق ارزشمند به‌نام دستورالملوک و تذکرالملوک استناد می‌شود و با بررسی دو کتاب، جزئیات زندگی سیاسی و نظام دیوانی و دربار صفویان را می‌توان بررسی کرد (دانش پژوه، ص ۱).

باب اول کتاب تذکرالملوک، در بیان شغل ملاباشی و اهالی شرع دارالسلطنه اصفهان و مشتمل بر پنج فصل است (صالح، ۱۳۹۰، ص ۲۱۴). بر اساس آن، نظام دادرسی دوره صفوی مبتنی بر دو شیوه بود و بدان منظور، محاکم شرعی و محاکم عرفی برای رسیدگی به دعاوی و تظلمات برگزار می‌شد. در توضیح عرف، متداول نزد حقوقدانان و فقها می‌توان گفت که عرف به‌معنای معرفت و شناسایی است و پس از آن به‌معنی چیزی که در ذهن در اصطلاح فقها روش مستمر قومی است در گفتار و کردار، لازم نیست که همه افراد یک قوم آن روش را داشته باشند تا عرف محقق شود، بلکه کافی است که اغلب آنان دارای روش مزبور باشند و در صورت اخیر آن را عرف غالب می‌نامند. در همین معنی، اصطلاح عادت، عرف عقلاء، عرف و عادت و آداب و رسوم به‌کار می‌رود (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۳، صص ۴۴۵-۴۴۶). در دوره صفوی میر سیدشریف گرگانی (جرجانی) که از علمای بزرگ دینی به‌شمار می‌رفته است، عرف را چنین تعریف کرده که به‌دلالت عقل میان مردم جاری و ساری باشد و طبایع مختلف آن را بپذیرد و از انواع حجت است که بر فهم بشر نزدیکتر است. همچنین عادت حاکی از استمرار است که مردم به حکم عقل بدان خو کنند (صالح، ۱۳۹۰، ص ۲۰۸). در توضیح شغل ملاباشی بیان شده که وی سرکرده تمام ملاها از دوره پیش از صفویه تا بعد بود و افضل

فضای هر عصری در معنی به‌شمار می‌رفت. نزدیک‌ترین فرد به شاهان در خدمت می‌نشست و یکی از وظایف او رفع تعدی از مظلومین و شفاعت مقصرین بود. هنگامی که هیچ‌کس برای شفاعت از مقصری جرأت نزدیک‌شدن به پادشاه را نداشت و یکی از مجتهدین در مقام شفاعت برمی‌آمد و پادشاه نمی‌توانست که گوش ندهد (صالح، ۱۳۹۰، صص ۲۱۴-۲۱۹). در محاکم شرعی حکم مجتهد فقط با حکم مجتهد دیگر قابل‌نسخ بود و البته به‌طور یقین شفاعت در زمانی انجام می‌شد که دادرسی انجام شده و حکمی صادر شده بود. در صورت اخیر، چنانچه شفاعت تأثیری در چگونگی اجرای حکم داشت، تجدیدنظر در حکم محکمه به‌شمار می‌رفت. تا پیش از سلطنت نادرشاه رئیس امنای شرع را «صدرالصدور» می‌نامیدند و اختیارات او بسیار وسیع بود. در زمان کریم‌خان زند که با عنوان وکیل‌الرعا یا زمامدار ایران بود، مردم مستقیماً نزد او به دادخواهی می‌رفتند و در عین حال، وی به‌عنوان مرجع تجدیدنظر نیز در خصوص احکام صادره از سوی محاکم به‌شمار می‌رفت (صالح، ۱۳۹۰، صص ۲۲۵-۲۱۵). در دوره صفوی، شاه در رأس سازمان قضایی قرار داشت و رؤسای محاکم شرعی و عرفی را منصوب می‌کرد. تظلم و دادخواهی مستقیم از پادشاه، از شیوه‌های رایج عصر صفوی بود و در مواقعی که پادشاه برای شکار یا سفر از قصر خارج می‌شد، مردم شکایات خود را که اغلب شکایت از مأموران دولتی می‌شد، به او تسلیم می‌کردند (حسینی، رضوانی مفرد، ۱۳۹۰، ص ۱۵۹)، شاه‌عباس اول دستور داد که عریضه‌های مردمی در حضور صدر به دیوان‌بیگی تحویل شود. نخستین بار در دوره صفوی شاه‌اسماعیل دوم برای ساماندهی رسیدگی به شکایات مردم، دستور داد محکمه‌ای ویژه برای رسیدگی به شکایات مالیاتی و اداری تشکیل شود. این محکمه به‌طور ویژه در مسائل جزئی حکم صادر می‌کرد و مسائل مهم‌تر را به استحضار پادشاه می‌رسانید. شاه‌عباس دوم هفته‌ای سه روز در ایوان عدالت می‌نشست و به دادخواست‌های نظامیان و غیرنظامیان رسیدگی می‌کرد و دو روز دیگر را صرف شنیدن تظلمات مردم می‌کرد. دیوان‌بیگی دومین مقام قضایی کشور بود و ریاست محاکم عرفی و جزایی با او بود و در احکام صادره به‌وسیله حکام ایالات نیز نزد وی قابل‌استیناف و تجدیدنظر بود.

صدر به‌عنوان مقامی مذهبی از سوی پادشاه به ریاست محاکم شرعی منصوب می‌شد. مقام صدارت به دو نفر اختصاص داشت. صدر خاصه و صدر عامه (ممالک). این دو مقام از حیث صلاحیت وزارتی و دایره وظایف یکسان بودند، اما قلمروشان متفاوت بود. صدر خاصه وظایف خود را در قلمرو ولایات خاصه شاهی انجام می‌داد. سایر ولایات در قلمرو اختیارات صدر عامه (ممالک) بود و گاهی هم یک فرد دارای هر دو مقام می‌شد. هر کدام از صدرها محکمه‌ای جداگانه با صلاحیتی یکسان داشتند که در آن به دعاوی مدنی رسیدگی می‌کردند. تجدیدنظر در احکام صدور با دیوان‌بیگی بود.

هرگاه تصمیم قضایی صدر به ارجاع دادخواست یا شکایت وارده به دیگر مقامات منتهی می‌شد، صدر حکمی صادر می‌کرد که «خطاب» نام داشت. «خطاب» در بالای عریضه نوشته و با جمله: «خطاب عالی شد» شروع می‌شد (صالح، ۱۳۹۰، صص ۱۵۹-۱۶۲) و بیانگر این واقعیت بود که پرونده مزبور در دادرسی انجام شده، به مرحله تجدیدنظر رسیده است.

تجدیدنظر در احکام دوره قاجار

بررسی تجدیدنظر در احکام دادرسی طی دو مرحله انجام می‌شود؛ در مرحله نخست تجدیدنظر در آراء و احکام پیش از مشروطیت بررسی می‌شود و مرحله بعدی به تجدیدنظر در احکام پس از مشروطیت خواهد پرداخت.

تجدیدنظر در احکام پیش از مشروطیت: دیوانخانه یا دیوان عدالت توسط میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی در آخرین سال‌های سلطنت فتحعلی‌شاه تأسیس شد تا در مقابل محاضر شرع به‌عنوان عالی‌ترین مرجع قضایی عرفی به دادرسی و تلاش برای احقاق حق بپردازد. مجلس تحقیق مظالم نیز زیر نظر شاه بود (امین، ۱۳۸۲، ص ۳۲) و به‌عنوان مرجع تجدیدنظر در احکام صادره به فعالیت می‌پرداخت. دادرسی‌هایی که در محاکم عرفی صورت می‌گرفت و شخص شاه در رأس آن قرار داشت، قابل تجدیدنظر از حاکم به والی و از والی به شاه بود (امین، ۱۳۸۲، ص ۳۹). به‌عنوان نمونه از رسیدگی محمدشاه قاجار به تظلمات گروهی از مردم درباره اختلافات مالی و ملکی و ستمگری والی کردستان، می‌شود یاد کرد که با دستخط محمدشاه به دعوا فیصله داده‌شده و دستور احقاق حق مردم داده شد (ساکما: ۴۸۸۱-۲۹۵). امیرکبیر از اصلاح‌گران نظام قضایی قاجار بود و خود در مقام تجدیدنظر به بررسی تعدادی از احکام صادره از محاکم شرع و عرف می‌پرداخت (امین، ۱۳۸۲، صص ۵۲-۵۳) و در مواردی چند احکام صادره را نقض و یا تعدیل می‌کرد. در سال ۱۲۷۷ ق. دیوان تظلمات عامه و یا همان دیوان مظالم از سوی ناصرالدین شاه تأسیس شد که به‌عنوان عالی‌ترین مرجع دادرسی اداری، به رسیدگی به شکایات مردم از مأموران دولتی می‌پرداخت و مرجع تجدیدنظر احکام صادر شده بود و نقش دیوان تمیز (و یا دیوانعالی کشور در نظام حقوقی فعلی) را ایفا می‌کرد (امین، ۱۳۸۲، ص ۵۵). به‌تدریج و در پی ازدیاد ظلم و ستم حاکمان و والیان و سایر مأموران دولتی بر مردم و رسیدن اخبار به گوش شاه، به دستور ناصرالدین شاه بنا شد که «صندوق‌های عدالت» تأسیس شود و در تمام ایالات و ولایات نصب شود و عریضه‌هایی که به آن صندوق‌ها وارد می‌شد - که به‌طور عمده شکایت از احکام صادر شده بود- از طریق چاپارخانه به دست شاه رسیده (امین، ۱۳۸۲، ص ۵۵) مستقیماً از نظر شاه بگذرد و نامبرده بر آن آراء و احکام رسیدگی نموده و در مورد چگونگی اجرای احکام، اظهارنظر نماید (ساکما: ۵۱۳۹-۲۹۵).

«صندوق عدالت» به عنوان محملی برای میسر ساختن تجدیدنظر در احکام صادر شده بر دعاوی مردم و همینطور رسیدگی بی واسطه شخص شاه به شکایات مردم تأسیس و به همه ولایات کشور ارسال شد (سند شماره ۲، ساکما: ۵۱۴۰-۲۹۵). البته گفتنی است که میرزا تقی خان امیرکبیر در مورد ایجاد زمینه های فکری اصلاحات قضایی و میرزا حسین خان سپهسالار در خصوص تلاش در جهت تحول نظام قضایی به سمت و سوی دادرسی عادلانه و در نتیجه ایجاد صندوق های عدالت و بهبود وضعیت قضایی ایران نقش مهمی بر عهده داشتند (آدمیت، صص ۱۱۹-۱۴۳). در پی تأسیس صندوق های عدالت، مجلسی در ولایات برای رسیدگی به عرایضی که به صندوق های عدالت می رسید، تشکیل شد (سند شماره ۳، ساکما: ۶۶۲۱-۲۹۶). البته در موارد بسیار، شکایت مردم از جور و ستم حکام بود و مردم به طور عمده از مجازات های سنگینی که حکم آن به اجرا درآمده بود و یا در آینده به اجرا در می آمد اعتراض داشتند، اما از آنجا که عریضه های مردم معمولاً توسط عاملان حاکمان و والیان قبلاً خوانده می شد، به صاحبان عرایض عمدتاً پاسخ های خشن و تشتت آمیزی داده می شد، به طوری که دیگر از خیر عریضه نوشتن و تقاضای تجدیدنظر در احکام ظالمانه هم می گذشتند (سند شماره ۴، ساکما: ۱۸۳۷-۲۹۵). در مواردی هم بر اساس عرایض صندوق، خطا کاران به شدت تنبیه می شدند (ساکما، ۵۱۳۹-۲۹۵). صندوق عدالت بعدها نیز برجا بود. با تداوم رویه قانونگذاری بر اساس قانون گرای، در تشکیلات عدلیه ذیحجه سال ۱۲۸۷ ق. چهار محکمه تأسیس شد که عبارت بودند از مجلس تحقیق، مجلس تنظیم قانون، مجلس جنایات و مجلس اجرا و بعدها مجلس املاک و مجلس تجارت نیز به آن اضافه شد. مجلس اول عرض حال را بررسی کرده و گزارش بررسی را به محکمه عدلیه می فرستاد؛ مجلس دوم طرح قوانین مناسب دعاوی را تهیه می کرد و به وزیر عدلیه می داد، مجلس سوم به جرائم عمومی مانند قتل رسیدگی می کرد و مجلس چهارم مسئول اجرای حکم صادره از عدلیه بود. دستورالعملی هم در این ارتباط تنظیم شد.

قانون وزارت عدلیه اعظم و عدالتخانه های ایران شامل یکصد و نوزده ماده در اول ربیع الثانی ۱۲۸۸ ق. به تصویب رسید. در این مجموعه قوانین تا حدودی اصل استقلال قضایی در نظر گرفته شده بود و همچنین ایجاد و برقراری عدالتخانه های یکنواختی را در همه ولایات ایران پیش بینی شده بود. مجموعه قوانین مزبور، عدالتخانه را به هفت بخش مجزا (محکمه) تفکیک کرده بود (آدمیت، ۱۳۹۲، صص ۱۷۴-۱۷۷). با توجه به تغییرات و دگرگونی های پیش آمده در عرصه قضایی، در ۲۰ ربیع الثانی ۱۲۸۸ ق. طی متحدالامالی از سوی وزیر عدلیه به تمام حکام داخلی، مقرر شد: «... اگر مقصری به دست آید، بعد از تحقیق و تدقیق که گناهش معلوم شد و به ثبوت اجزای حکومت رسید؛ نام مقصر و سبب تقصیر و دلیل اثبات را تحریراً به دربار معدلت مدار عرضه کنند تا حکومت کلیه عدلیه نیز تدقیقات تکلیفی خود را عمل آورده

و حکم صادر نماید و حکام ولایات بموقع اجرا گذارند» (آدمیت، ۱۳۹۲، صص ۱۸۰-۱۸۱). متحدالمآل مذکور، «دربار و حکومت عدلیه» را به عنوان مرجع تجدیدنظر در مراحل اجرای مجازات مجرم (و نه متهم) در نظر گرفته بود.

تجدیدنظر در احکام دوره مشروطه و بعد از آن

پس از انتخابات ۱۲۸۵ ش. و ایجاد عدالتخانه، طبق نظر مجلس شورای ملی وزارت عدلیه به نام دیوانخانه عدلیه نامیده شد. در تشکیلات دیوانخانه پس از مقام وزارت عدلیه، معاون عدلیه صدر دیوانخانه نامیده می شد و اعضای وزارت عدلیه را امنای دیوانخانه می نامیدند. وزارت عدلیه هفته ای سه روز تشکیل می شد و هر مدعی که تظلمی داشت، مطالب خود را کتباً نوشته و تقدیم وزیر عدلیه یا صدر دیوانخانه می کرد. دعاوی مهم به صورت حضوری رسیدگی می شد و برای سایر دعاوی به اتفاق تحقیق و یا به یکی از امنای عدلیه مراجعه می شد. احکام بر طبق قانون شرع (قانون مدنی) صادر می شد. احکام صادره چه از دیوانخانه صادر می شد و یا از محاضر شرع، دستور به اجرای حکم داده می شد (کبیر، ۱۳۲۴، صص ۴۳۴-۴۳۵). احکام دیوانخانه گرچه اسماً قطعی بود و استیناف و تمیز نداشت، ولی اکثر احکام مخصوصاً در مورد اموال غیرمنقول چندین بار رسیدگی می شد. هر وزیر عدلیه که تغییر می کرد، مدعی به وزیر عدلیه جدید تظلم می کرد و مجدداً به پرونده رسیدگی می شد (کبیر، ۱۳۲۴، ص ۴۳۷).

اصل هفتاد یکم متمم در زمینه تحکیم اقتدارات قانون اساسی، دیوان عدالت عظمی و محاکم عدلیه را مرجع تظلمات عمومی دانست و قضاوت در امور شرعیه را بر عهده مجتهدین جامع الشرایط واگذار کرد. مطابق اصل هفتاد و پنجم قانون اساسی مشروطه، دیوان تمیز برای امور عرفیه دایر شد که فقط در پایتخت به محاکم و دعاوی راجع به وزراء می پرداخت. مطابق اصل هشتاد و ششم متمم قانون اساسی مشروطه، در هر کرسی ایالتی یک محکمه استیناف (تجدیدنظر) برای امور عدلیه به ترتیب قوانین عدلیه مقرر شد (متمم قانون اساسی مورخ ۱۴ ذیقعد الحرام ۱۳۲۴ ق.).

قانون اصول تشکیلات عدلیه و محاضر شرعیه و حکام صلیحیه، در کمیسیون عدلیه به تاریخ ۲۱ رجب ۱۳۲۹ ق. به تصویب رسید. این قانون شامل ۲۶۳ ماده، یک تبصره و ۵۳ بند می شد. ضمن ماده یک، محاکم به دو دسته عمومی و اختصاصی تقسیم بندی شده بودند و ماده دو قانون، محاکم عمومی را دارای دو درجه ابتدایی و استیناف برشمرده بود و ماده سوم قانون، برای سهولت رسیدگی به دعاوی و تراکم نیافتن پرونده ها در محاکم ابتدایی، محاکم صلیحیه را در جاها و مناطقی که قانون تعیین می کرد، برقرار کرده بود. محکمه صلح به دعاوی و جرائم کم اهمیت و در اصطلاح امروزی بزه و خلاف، رسیدگی می کرد و حکم صادره از سوی محکمه صلح، قطعی بود (ماده ۷ قانون اصول تشکیلات عدلیه).

حوزه ابتدایی، عبارت از قسمتی از مملکت ایران بود که در قلمرو یک محکمه ابتدایی قرار گرفته بود و هریک از حوزه‌های ابتدایی، شامل بود بر حوزه‌های صلحیه (ماده ۸ قانون اصول تشکیلات عدلیه). حوزه استینافیه، مرکب بود از حوزه‌های ابتدایی (ماده ۹ قانون اصول تشکیلات عدلیه). قوه قضاییه دیوان تمیز، شامل کلیه محاکم عدلیه در سراسر ایران می‌شد که تنها در پایتخت برقرار بود (ماده ۱۰ قانون اصول تشکیلات عدلیه). دیوان تمیز، مرجع عالی نقض و ابرام احکام بود و نقش نظارت در محافظت از قانون و اجرای آن به‌طور تساوی در همه محاکم عدلیه را ایفاء می‌کرد (ماده ۱۱ قانون اصول تشکیلات عدلیه).

احکام غیرقطعی محاکم صلح، موافق با قانون اصول تشکیلات عدلیه، در محکمه ابتدایی که در حوزه محکمه صلح قرار داشت، مورد تجدیدنظر قرار می‌گرفت ولیکن، احکام قطعی محاکم صلح قابل تجدیدنظر و تمیز در محاکم استیناف نبود (ماده ۲۶ قانون). محاکم ابتدایی به دعاوی حقوقی و جزایی رسیدگی می‌کردند و قرارها و احکام غیرقطعی محاکم صلحیه را مورد تجدیدنظر قرار می‌دادند (ماده ۴۱ قانون). محاکم استیناف نیز احکام و قرارهای محاکم ابتدایی حوزه خود را در امور حقوقی و جزایی و تجاری، مطابق اصول محاکمات (آیین دادرسی در حال حاضر) و قانون تجارت مورد تجدیدنظر و استیناف قرار می‌دادند (ماده ۴۸) و سرانجام، دیوان تمیز که فقط در پایتخت تشکیل می‌شد (ماده ۴۹ قانون)، آراء و احکام صادر شده را تمیزاً (بدون داخل شدن در ماهیت و اصل دعاوی و فقط از نظر شکلی) رسیدگی می‌کرد و حکم نهایی را صادر می‌کرد (ماده ۵۹ قانون).

پس از اینکه قانون اصول تشکیلات عدلیه تصویب و برای اجرا به وزارت عدلیه ابلاغ شد، به‌منظور یکدستی و یک‌نواختی اجرای احکام و انجام دادرسی، به فاصله کمی، قوانین موقتی اصول محاکمات حقوقی نیز در تاریخ ۱۹ ذی‌القعدة ۱۳۲۹ ق. به تصویب کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی رسید. این قانون دارای ۸۱۴ ماده، ۱۳ تبصره و ۱۵۶ بند بود.

ضمن ماده ۹۹ قانون مزبور، جهت تجدیدنظر در آراء و احکام صادر شده قضایی، مواردی برشمرده شده بود که برای حکم صادر شده، مرحله تجدیدنظر و استیناف‌خواهی را در نظر می‌گرفت. در ضمن ماده ۱۰۲ قانون مزبور، برای اعتراض به حکم و امکان تجدیدنظر در دعاوی، مهلتی در نظر گرفته شده بود که ظاهراً در محکمه صلح به طرفین اعلام می‌شد که چنانچه در طی مدت معین رجوع به محکمه نکنند، حکم قطعی به‌حساب خواهد آمد.

در موارد صدور حکم غیابی، چنانچه اعتراضی نسبت به حکم صادره از سوی یکی از طرفین و یا وکلای آن‌ها صورت می‌گرفت، پرونده موردنظر به مرحله تجدیدنظر و استیناف می‌رسید (اصول محاکمات، مواد ۱۱۳ و ۱۱۱). احکام امنای صلحیه را در صورتی که مبلغ مدعی بیش از بیست تومان بود، یا اینکه قیمت مدعی به‌معلوم نبود، در محکمه ابتدایی ظرف

مدت بیست و یک روز پس از تاریخ اعلام حکم، قابل استیناف بود و پس از انقضای مدت یادشده، حکم قطعی می‌شد (اصول محاکمات، ماده ۱۱۵ و نیز مواد ۱۱۶ الی ۱۲۲). احکام استینافی محاکم ابتدایی در حدود قانونی قطعی بود (اصول محاکمات، ماده ۱۳۲). در بررسی که طی چندین سال از سوی نگارنده بر روی اسناد آرشیو ملی سازمان اسناد و کتابخانه جمهوری اسلامی ایران بر روی موضوعات عدلیه و دادگستری انجام شد، این نتیجه به دست آمده که: عمدتاً دعاوی که در محاکم مطرح می‌شده و به مرحله تجدیدنظر می‌رسید، دعاوی مالک و مستأجر اعم از اموال منقول و یا غیرمنقول از قبیل اجاره خانه و مغازه و اراضی و یا نیروی کار و اجرت و دستمزد، تقلب و خیانت در امانت، ارث و دعاوی بین اشخاص حقیقی و حقوقی، درخواست جبران خسارت و ضرر و زیان معنوی، جعل سند و سکه و اسکناس و غیره بود. از جرائم کیفری، انواع خلاف، از قبیل سرقت و یا جرائم علیه اشخاص از قبیل ناسزاگویی و دشنام زد و خورد و ضرب و جرح را می‌توان نام برد. در موارد بسیار محاکم تجدیدنظر، محاکم شرع بودند که دعاوی پس از انجام دادرسی اولیه در محکمه صلح و یا بدایت (ابتدایی) برای تجدیدنظر و صدور حکم قطعی به آنجا ارسال می‌شد. این دعاوی بیشتر شامل اختلافات مدنی و خانوادگی بود (ساکما: ۲۹۸-۰۸۷۰۷۱). ولی در بعضی مواقع اختلافات ملکی را نیز شامل می‌شد (ساکما: ۲۹۸-۷۳۷۸۰) و روی هم رفته این تصمیم در اولین محکمه رسیدگی کننده به دعاوی اتخاذ می‌شد. مواردی پیش می‌آمد که احکام صادره از سوی محاکم ولایات مختلف برای بررسی و تجدیدنظر مجدد به محاکم پایتخت ارجاع می‌شد. (ساکما: ۲۹۸-۰۹۰۴۸۷).

نتیجه گیری

همان طور که به نظر می‌رسد، نظام قضایی ایران همواره دستخوش تغییر و تبدیل بوده است. از دوره ایران باستان دادرسی‌ها بر دو گونه شرعی و عرفی انجام می‌شده است. محاکم عرفی معمولاً زیر نظر عالی‌ترین مقام کشور قرار داشته و در موارد بسیار و به گواهی تاریخ، دعاوی به صورت سلیقه‌ای مورد تجدیدنظر قرار می‌گرفته است و یا تجدیدنظر در حکم صادر شده و صدور حکم قطعی را بر عهده آزمایش الهی (اوردالی و یا ور گرم و سرد) قرار داده‌اند. در دوره اسلامی احکام دین مبین اسلام و شیعه اثنی عشر بر نحوه دادرسی محاکم شرعی حاکم شد و با توجه به اصول نوشته و مدون برگرفته از قرآن کریم، به دعاوی و اختلافات رسیدگی شده و در مقام مرجع تجدیدنظر بسیاری از احکام در محاکم شرع، مجدداً مورد بررسی قرار گرفت و در کنار آن، محکمه‌های عرف به دعاوی و شکایات مربوط به حقوق عمومی رسیدگی می‌کردند. بعدها با دگرگونی‌هایی که در افکار و اندیشه‌های گروهی از متفکرین و سیاست‌گذاران روی داد و با تلاش بسیار زیاد تنی چند از اصلاحگران نظام قضایی ایران از جمله میرزا تقی خان امیرکبیر

و میرزا حسین خان سپهسالار، ایران دارای تشکیلات عدلیه شد و به تدریج در سیر تحل تاریخی قانون اصول محاکمات حقوقی و جزایی از تصویب مجلس شورای ملی وقت گذشت و در قالب قانون مدون و مصوب اصول محاکمات حقوقی و جزایی و آیین‌های دادرسی، مرحله تجدیدنظر در دعاوی و احکام صادره از سوی محاکم قضایی، به طور رسمی و قانونمند جهت رعایت حقوق متهم و پیشگیری از ضایع شدن حقوق جامعه به رسمیت شناخته شد.

منابع

کتاب:

- آدمیت، فریدون (۱۳۹۲). اندیشه ترقی و حکومت قانون (عصرسپهسالار). تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۶۳). ترمینولوژی حقوق. تهران: بنیاد راستاد.
- دورانت، ویل (۱۳۶۵). تاریخ تمدن، مشرق‌زمین گاهواره تمدن. مترجمان: احمد آرام و دیگران. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- صالح، علی پاشا (۱۳۹۱). سرگذشت قانون (مباحثی از تاریخ حقوق، دورنمایی از روزگاران پیشین تا امروز). تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۰.

مقاله:

- احمدپور، ایوب (۱۳۸۸). نظام قضایی ایران در عهد باستان. مطالعات حقوقی، بهار، شماره ۱۵.
- اختری، محمدعلی (۱۳۸۳). تاریخ حقوق ایران (۱). کانون. سال چهارم و هفتم. دوره دوم. آبان و آذر، شماره ۵۳.
- اختری، محمدعلی (۱۳۸۳). تاریخ حقوق ایران (قسمت دوم). کانون. سال چهارم و هفتم. دوره دوم. دی و بهمن، شماره ۵۴.
- اصلان پورعلمداری، نازیلا (۱۳۸۷). تحقیق در آداب و رسوم دوره ایلخانی (بر اساس منابع تاریخی این دوره). زمستان، شماره ۴۳.
- امین، سیدحسن (۱۳۸۲). نظام قضایی ایران از آغاز تا انقلاب مشروطیت. پژوهش حقوق عمومی، پاییز و زمستان، شماره ۹.
- امین، سیدحسن (۱۳۸۸). دادگستری در عصر پهلوی اول. مجله دادنامه. دی ماه شماره ۳.
- حسینی، سیدمحمد، رضوانی مفرد، احمد (۱۳۹۰). ساختار نظام قضایی عصر صفوی. حقوق، پاییز، شماره ۲۳.
- زارع رشکویه، مسعود (زمستان ۱۳۸۳ و بهار ۱۳۸۴). برگی از تاریخ حقوق (عدلیه نوین، اصلاحات نظام

قضایی در عصر پهلوی اول)، مجله گواه، شماره ۲ و ۳.

زندیه، حسن (۱۳۸۷). نخستین چالش‌های نظام کهن قضایی و تجارب عصر جدید (عصر حکومت سنتی قاجار-عصر پیش از مشروطیت). فرهنگ، زمستان، شماره ۶۸.

زندیه، حسن، ده‌پهلانی، طلعت (۱۳۹۲). نقش علمای شیعی در تدوین قانون مدنی ایران (عصر پهلوی اول با تأکید بر نقش سیدمحمد فاطمی قمی). مجله جستارهای سیاسی معاصر، تابستان، سال چهارم.

سلطانی، سید ناصر (۱۳۹۱). مفهوم برابری در مقابل قانون در متمم قانون اساسی مشروطیت، فصلنامه مطالعات حقوقی، پاییز و زمستان، شماره ۷.

کبیر، سیدعلی (۱۳۲۲). تاریخچه دادگستری: سال ۱۳۲۴ ق. مطابق ۱۲۸۵. مجموعه حقوقی، ۳۰ دی، شماره ۲۹.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴). سیاست قضایی و دفاتر اسناد رسمی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۸.

مرادی فتیهدی، محمد (۱۳۸۲). نظام قضایی و حقوقی ایران قبل از اسلام با تأکید بر دوره ساسانیان. اصلاح و تربیت. شماره ۱۶.

معرفت، محمد هادی (۱۳۶۴). تجدید نظر در احکام دادگاه‌ها در فقه اسلامی. مجله حق، زمستان، شماره ۴.

منصورآبادی، عباس (۱۳۸۴). حق تجدیدنظر در فرایند دادرسی عادلانه. حقوق خصوصی، بهار و تابستان. شماره ۸.

مهدوی دامغانی، احمد (۱۳۸۳). محاکم قضایی در زمان قاجاریه، حافظ، شماره ۳.

الهیاری، فریدون، سمائی دستجردی، معصومه (۱۳۸۸). سیاست قضایی سلاطین تیموری. مجله پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام. پاییز و زمستان. شماره ۵.

یاوری، فتح اله (۱۳۵۵). دیوان مظالم. مهنامه قضایی. اسفند. شماره ۱۳۲.

اسناد

- ساکما ۵۱۳۹-۲۹۵ [سند شماره ۱]
- ساکما ۵۱۴۰-۲۹۵ [سند شماره ۲]
- ساکما ۶۶۲۱-۲۹۶ [سند شماره ۳]
- ساکما ۱۸۳۷-۲۹۵ [سند شماره ۴]
- ساکما ۴۸۸۱-۲۹۵
- ساکما ۳۶۰۱-۲۹۵
- ساکما ۰۸۷۰۷۱-۲۹۸
- ساکما ۴۰۳۳۲-۲۹۸

- ساکما ۲۹۸-۹۱۹۹۲
- ساکما ۲۹۸-۷۴۰۲۲
- ساکما ۲۹۸-۷۳۷۸۰
- ساکما ۲۹۸-۶۷۳۰۶
- ساکما ۲۹۸-۸۱۷۴۲
- ساکما ۲۹۸-۸۱۷۲۷
- ساکما ۲۹۸-۰۷۹۱۲۵
- ساکما ۲۹۳ - ۴۳۹

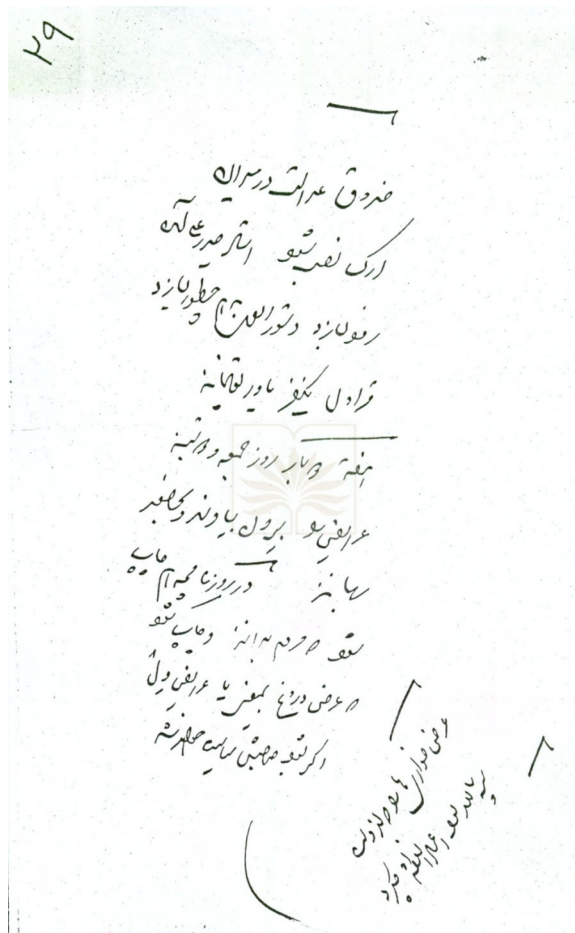

اسناد نمونه و بازنویسی اسناد:

[سند شماره ۱]

[دستخط ناصرالدین شاه در مورد نصب صندوق عدالت، تعیین روزهای جمع‌آوری عرایض،

تصرف زمین دوشان تپه و جریمه عمادالدوله]

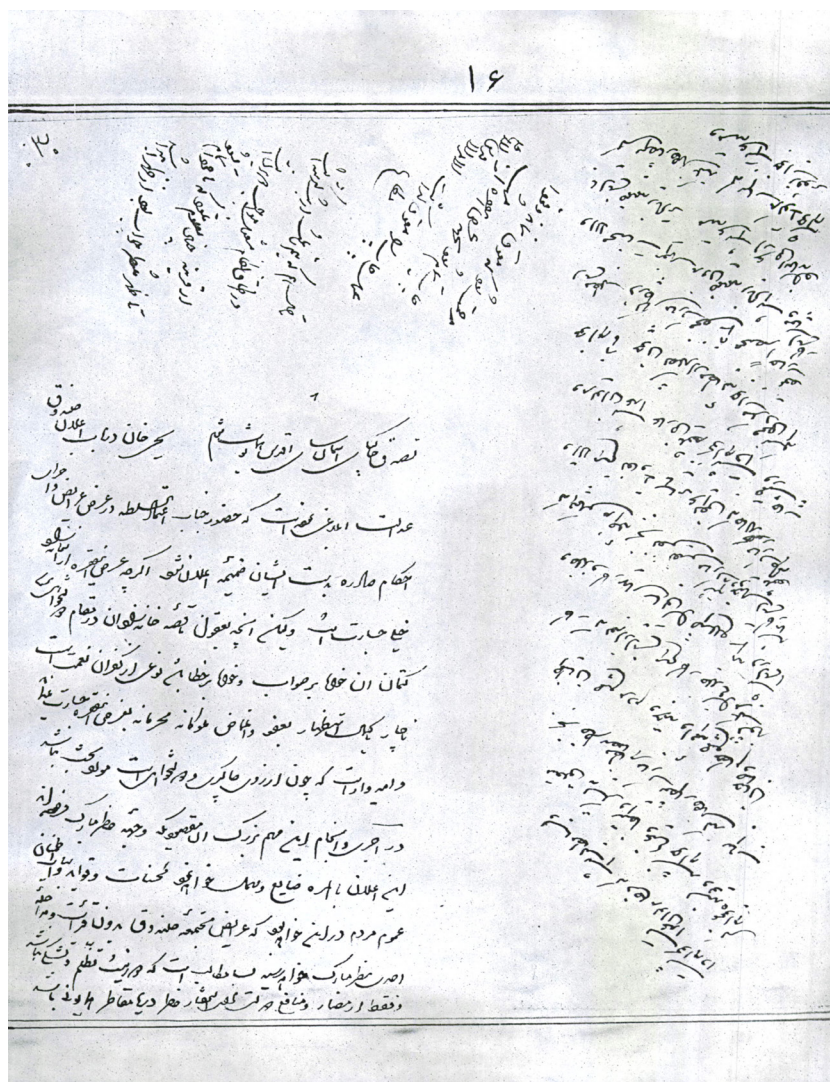

[بازنویسی سند]

صندوق عدالت در میدان ارک نصب شود. استاد حیدرعلی آمده زود بسازد. دستورالعمل بدهد چه طور بسازد. قراول یک نفر یاور توپخانه هفته‌ای دو بار روز جمعه و دوشنبه عرایض را بیرون بیاورند و به حضور برسانند. در روزنامه چه هم چاپ شود که مردم بدانند و چاپ شود که عرض دروغ بی معنی یا عرایض ول اگر بشود، صاحبش سیاست خواهد شد. عرض فراری‌ها را از دست سپهسالار، اعتضادالسلطنه بگیرد.

[سند شماره ۲ - ساکما - ۵۱۴۰-۲۹۵-]

[عنوان: گزارش به شاه در خصوص ابلاغ اعلان صندوق عدالت توسط یحیی خان و پیشنهاد باز نمودن عرایض صندوق مذکور توسط شخص شاه]

[باز نویسی سند شماره ۲]

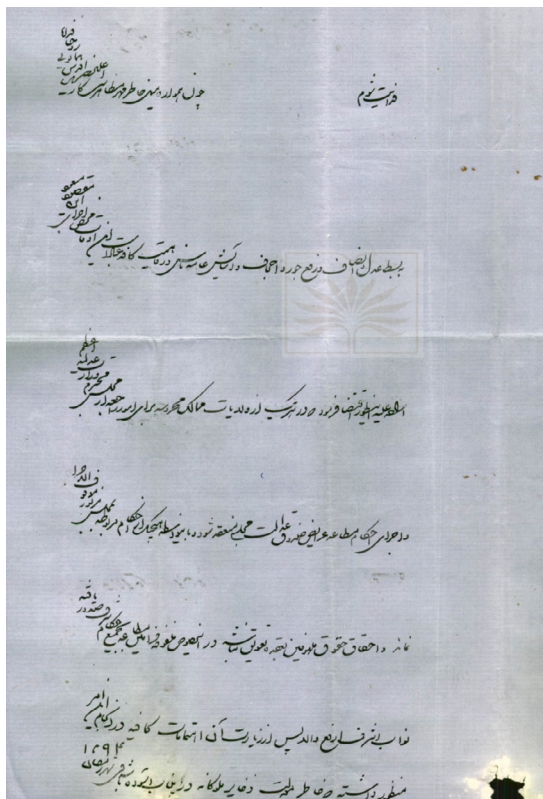
تصدق خاکپای آسمان سای اقدس همایونت شوم، یحیی خان در باب اعلان صندوق عدالت ابلاغی نموده است که حضور جناب اعتمادالسلطنه در عرض عرایض و اجرای احکام

صادره به دست ایشان ضمیمه اعلان شود. اگرچه عرض این فقره از این خانه زاد خیلی جسارت است، ولیکن آنچه به عقول ناقصه خانه زادان در مقام دولتخواهی برسد، کتمان آن خواه بر صواب و خواه بر خطا باشد، نوعی از کفران نعمت است. ناچار با کمال استظهار به عفو و اغماض ملوکانه، محرمانه به عرض این فقره جسارت می‌نماید و امیدوار است که چون از روی چاکری و دولتخواهی است، مولد بحث نباشد. در اجرا و انجام این مهم بزرگ، آن مقصودی که و جهت [ی که] خاطر مبارک فرموده‌اند، این اعلان بالمره ضایع و مهممل خواهد نمود. محسنات و فواید و اسباب اطمینان عموم مردم در این خواهد بود که عرایض مجتمعه صندوق، بدون قرائت و مداخله احدی به نظر مبارک خواهد رسید. بسا مطالب است که دور نیست تظلم و تشکی نباشد و فقط از مضار و منافع دولتی برای استحضار خاطر دریا مقاطر همایونی باشد. بسا مطالب است که دخلی به دیوان عدالت نخواهد داشت. متعلق به لشکر و استیفا و غیره خواهد شد و نویسنده نمی‌خواهد کسی بجز خاطر بیضا مظاهر مبارک استحضار حاصل کند. اسباب اطمینان جمیع مردم و جهت واهمه جمیع حکام و صاحبان کار که بعد از این هیچ کار خلافی را مرتکب نشوند و خلاف کاری‌های سابق را اصلاح نمایند، در این است که هیچکس مداخله بجز نفس نفیس مبارک نداشته و دخیل این کار نباشد. والا هیچ تفاوتی با سایر عرایض که حالا به حضور مبارک داده می‌شود و به دیوان عدالت عارض می‌شود، نخواهد داشت و زحمت چاپ خواهد ماند. چون تفنگدار مطالبه جواب می‌کرد، محض اینکه این مطلب در خاکپای همایونی مخفی نماند، مختصراً جسارت نمود، والا محسنات این عمل بدون ضمیمه زیاد است و معایب این کار با این ضمیمه زیاده‌تر. مستدعی است از عرض این خانه زاد کسی استحضار حاصل نکند که اسباب بدگویی خواهد شد و مستدعی است جواب زودتر مرحمت شود که معوق نماند و فوراً چاپ تمام شود. به جهت عرض این فقره امشب عمل چاپ را معوق گذاشت. الامر الاقدس الاعلی مطاع.

تا حال هم که نیم ساعت از شب گذشته است، در اطلاق نظام مشغول مواجب دویرن است. از قرینه معلوم می‌شود که تا فردا تمام نشود. تا ظهر منتظر جواب بود، از ظهر ابتدانش.

[سند شماره ۳- ساکما ۶۶۲۱- ۲۹۶]

[نامه سپهسالار، تشکیل مجلسی در ولایات جهت رسیدگی به عرایض صندوق عدالت]

[باز نویسی سند شماره ۳]

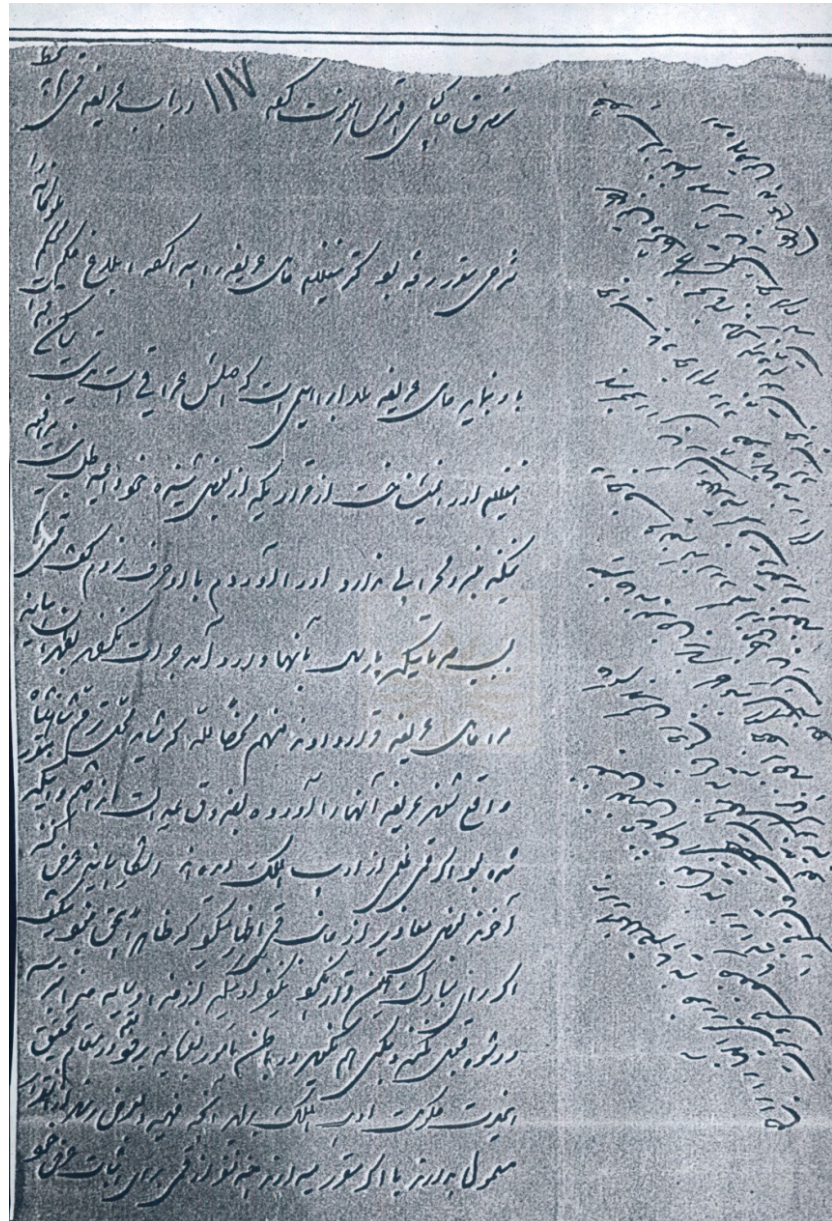
[مورخه ۱۲۹۴ ق.]

فدایت شوم، چون همواره میل خاطر مهرمظاهر سرکار اعلیحضرت اقدس همایونی روحنا فدا، به بسط عدل و انصاف و رفع جور و اجحاف و آسایش و رفاهیت کافه عباد است؛ اثین اوقات محض اجرای این مقصود مسعود، اراده علیه اینطور اقتضا فرمود که در هر یک از ولایات ممالک محروسه برای امور راجعه از مجلس محترم وزارت عدلیه اعظم و اجرای احکام مطاعه عرایض صندوق عدالت، مجلسی منعقد شود و به این واسطه هیچ یک از احکام مربوطه به مجلس مزبور، موقوف الاجرا نماند و احقاق حقوق ملهوفین^۱ به عقده تعویق نباشد. دراین خصوص، ملفوفه فرامین مطاعه به جمیع حکام شرف صدور یافته، نواب اشرف ارفع والا، پس از زیارت آن اهتمامات کافیه در انجام این امر منظور داشته و خاطر معدلت ذخایر ملوکانه در این باب آسوده باشد. فی شهر رمضان ۱۲۹۴

۱. ملهوف: اندوهگین، ستم دیده، رجوع شود به معین (۱۳۶۰)، فرهنگ معین، جلد چهارم، امیرکبیر، ص ۴۳۵۴.

[سند شماره ۴ ساکما ۱۸۳۷-۲۹۵]

[شرح یافتن نویسنده عریضه انداخته شده در صندوق عدالت علیه حاکم قم
(ادیب الممالک) و علل نیامدن ستمدیدگان قم به تهران و ...]

[بازنویسی سند شماره ۴]

تصدق خاکپای اقدس همایونت گردم، در باب عریضه قمی‌ها، به دستخط شرحی مقرر رفته بود که این غلام حامل عریضه را پیدا کرده، ابلاغ حکم محکم ملوکانه را به او بنماید. حامل عریضه ملا ابراهیمی است که اصلش عراقی است. مدتی است ساکن قم است. این غلام، او را نمی‌شناخت. از قراری که از بعضی شنیده، خود داعیه طلب نیست. مرافعه نمی‌کند، منبر و محرابی ندارد. او را آوردم، با او حرف زدم. گفت: قمی‌ها به سبب صدماتی که پارسال به آنها وارد آمد و جرات نکردند به طهران بیایند، مرا حامل عریضه قرار دادند. من هم محضاً الله که شاید محل ترحم شاهنشاه واقع شوند، عریضه آنها را آورده به صندوق عدالت انداختم؛ و این که مقرر شده بود، اگر قمی ظلمی از ادیب الملک دیده اند آشکار نمایند، عرض کنند؛ آخوند بعضی معاذیر از جانب قمی اظهار می‌کرد که ظاهراً به حق نبود. می‌گفت: اگر رای مبارک همین قرار بگیرد، یک نفر آدمی که از خدا و سایه خدا بترسد و رشوه قبول نکند و به کسی هم نگوید، در باطن مامور بفرمایند، برود به قم، در مقام تحقیق این مدت حکومت ادیب الملک برآید، آن چه فهمید به عرض برساند، از آن قرار معمول بدارند؛ یا اگر مقرر می‌دارند، چند نفر قمی برای اثبات عرض خود به دارالخلافه بیایند، غوررسی آنها را راجع به نفس نفیس شاهنشاهی بفرمایند. زیرا که با ضعف قمی و قوت حاکم، به هر کس رجوع فرمایند ممکن است حقیقت حالت قمی را به عرض نرساند. کاغذی هم خود آخوند به چاکر نوشته بود؛ در جوف عریضه گذارد که از لحاظ مبارک بگذرد. به هر نحو رای مبارک علاقه گرفت و مقرر فرمودند، جواب به او خواهد داد. فقره نهاوند را هم مطابق دستخط همایون محرمانه به مویدالدوله نوشت. جواب او عنقریب از نظر مهر اثر مبارک خواهد گذشت. امره الاقدس الاعلی مطاع

رضاشاه و راهکارهای وی در سلب قدرت از خوانین ایلات جنوب (بختیاری، بویراحمدی و قشقایی)

صمد کاوسی رکعتی، سجاد کاظمی

■ چکیده

از زمان روی کار آمدن رضاشاه همواره وجود خوانین قدرتمند نظام ایلی یکی از موانع عمده سیاست تمرکزگرایی و اسکان عشایر بود. موضع وی در قبال سران ایلات یکدست و یکپارچه نبود، چنانکه در بادی امر برخی از خوانین بختیاری، بویراحمدی و قشقایی حاضر شدند با دولت مرکزی همکاری کنند، با وجود این رضاشاه در راستای اجرای سیاست‌هایش همواره درصدد بود به هر شکل، نه تنها خوانین ایلات، بلکه نظام ایلی را نیز از میان بردارد. در این پژوهش برآنیم تا با تکیه بر اسناد، برخی اقدامات و راهکارهای رضاشاه را در تضعیف و از میان بردن خوانین و سران ایلات جنوب مورد بررسی و واکاوی قرار دهیم.

کلیدواژه‌ها

رضاشاه؛ خوانین؛ ایلات جنوب؛ بختیاری؛ قشقایی؛ بویراحمدی.

رضاشاه و راهکارهای وی در سلب قدرت از خوانین ایلات جنوب (بختیاری، بویراحمدی و قشقایی)

صمد کاوسی رکعتی^۱، سجاد کاظمی^۲

مقدمه

رضاشاه بنا به انگیزه‌های مختلف سیاسی تصمیم به از میان بردن سران و خوانین ایلات گرفت. وی پس از به دست گرفتن قدرت اهدافی چند را دنبال کرد: الف- کشاندن ایران به مسیر تجدد و تمدن غرب و به اصطلاح نوسازی؛ ۲- سیاست تمرکزگرایی و حذف قدرت‌های محلی؛ و ۳- ملت‌سازی مبتنی بر ایدئولوژی ناسیونالیسم. ساختار اجتماعی ایلات و سازمان سیاسی آنان متشکل از خوانین متنفع محلی از جمله موانع عمده اهداف فوق محسوب می‌شدند. از این رو، رضاشاه از همان ابتدا به طرق گوناگون درصدد برهم زدن قدرت سنتی خوانین و برچیدن نظام ایلی بود. وی معتقد بود که سران ایلات دارای فرهنگ بیگانه‌اند و همیشه نگران انتقاد جراید خارجی بود که مبدا ایران را کشوری عقب مانده قلمداد کنند. به همین دلیل از زندگی ایلی، شتر، چادر و لباس عشایری متنفر بود (غنی، ۱۳۸۰، ص ۳۵۴). در سیاست تمرکزگرایی و سیاست اسکان عشایر تحت عنوان «تخت قاپو» از حمایت نخبگان و جامعه روشنفکر نیز برخوردار بود، چنانکه سید حسن تقی‌زاده مهم‌ترین دلیل خود را در حمایت از رضاخان در مقام رئیس‌الوزاری به خاطر «امنیتی که او ایجاد کرده است» اعلام کرد (کاتوزیان، ۱۳۸۷، صص ۳۴-۳۱). بین سیاست‌های متمرکزسازی رضاخان و خودمختاری سنتی ایلات هیچ‌گونه هم‌خوانی وجود نداشت؛ از این رو خوانین و ایلات مسلح همواره خاری در چشم تجددخواهان حامی وی محسوب می‌شدند (کرونین، الف، ۱۳۸۷، ص ۱۶۸). رضاخان با وجود آنکه از همان ابتدای

۱- کارشناسی‌ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه تهران، کارشناس اسناد تاریخی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، Samad.kavoosi@yahoo.com
۲- دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه شهید چمران اهواز.

قدرت‌گیری به اقداماتی علیه خوانین دست زد، چنانکه در سال ۱۳۰۱ ه.ش. یعنی چند سال قبل از احراز سلطنت، خوانین بختیاری را از حکومت‌های یزد، کرمان و اصفهان کنار گذاشت و یا آن‌ها را ملزم کرد که دیگر از گارد مسلح استفاده نکنند (گارثویت، ۱۳۷۵، ص ۱۳۸)، اما تا پیش از تحکیم موقعیت خویش، سیاست محتاطانه‌ای در قبال آنان در پیش گرفت، چنانکه برخی خوانین بختیاری از جمله سردار اسعد سوم با وی همکاری کردند و یا خوانین بویراحمدی در ماجرای سرکوب شیخ خزعل به وی کمک کردند و همین‌طور برخی خوانین قشقایی و بختیاری در جریان خلع سلاح عشایر در سال ۱۳۰۳ ه.ش. وی را همراهی کردند. با وجود این رضاشاه پس از تحکیم موقعیت خویش، درصدد حذف خوانین و سران ایلی برآمد و آشکارا به قلع و قمع آنان در نیمه‌دوم سلطنت خود پرداخت. ضمن اینکه در طول سلطنتش نیز همواره به طرق گوناگون خوانین را تحت فشار قرار می‌داد و آن‌ها را از اتکا به نیروهای ایلی بر حذر می‌داشت. در این پژوهش برآنیم تا به مواردی چند از اقدامات و راهکارهای وی در سلب قدرت از خوانین ایلات جنوب به‌ویژه ایلات بختیاری، بویراحمدی و قشقایی بپردازیم.

اقدامات رضاشاه علیه خوانین جنوب:

الف) فشارهای مالی بر خوانین: یکی از حوادثی که منجر به اعمال فشار از جانب رضاخان علیه خوانین بختیاری شد حادثه شلیل بود. در مرداد ماه ۱۳۰۱ ه.ش. یک واحد نظامی مرکب از ۲۷۴ سرباز و درجه‌دار به فرماندهی سرهنگ حسین نصیری از اصفهان قصد شوشتر داشتند که در گردنه شلیل واقع در کوه مروارید در شمال خوزستان مورد حمله بختیاری‌ها قرار گرفتند. این حادثه از قبل توسط شیخ خزعل با همکاری امیر مجاهد یکی از خوانین بختیاری سازماندهی شده بود، زیرا از زمانی که رضاخان سکان قدرت را در تهران در دست گرفت، شیخ خزعل به تحکیم روابط خود با خوانین بختیاری پرداخت (غنی، ۳۵۷، ص ۳۸۰؛ کرونین، ۱۳۸۷، ص ۳۷۱؛ یکرنگیان، ۱۳۸۴، ص ۳۵۳). این حادثه بهانه را به‌دست رضاخان داد تا خوانین بختیاری را که سهام عمده‌ای در شرکت نفت داشتند، تحت فشارهای مالی قرار دهد. دولت یکصد و پنجاه هزار تومان بابت کشته‌شدن نظامیان و خسارت جنگ از خوانین طلب کرد و این مقدار را می‌بایست امیر مفخم ایلخانی و سردار ظفر ایل‌بیگی بپردازند (قربان‌پور دشتکی، ۱۳۸۹، ص ۳۰۷). سرانجام پس از چانه‌زنی خوانین با رضاخان بر سر چگونگی پرداخت این مبلغ، وی پذیرفت که شرکت نفت از سهام خوانین این پول را سال‌به‌سال پرداخت کند. شرکت نفت هم سندی از خوانین گرفت که پنج‌سال، سالی سه هزار تومان از سهام آنان به دولت پرداخت کند (سردار اسعد، ۹۲، ص ۱۳۷۲).

چیزی از تسلیم خوانین به خواسته‌های رضاخان به‌عنوان وزیر جنگ برای فیصله‌دادن به

ماجرای شلیل نگذشته بود که دولت فشار تازه‌ای بر آنان وارد کرد و آن تقدیم لایحه دکتر میلپو مستشار مالی آمریکا به مجلس در مورد دریافت مالیات‌های عقب افتاده بود که میزان آن به مبلغ کلان دومیلیون و سیصد هزار تومان می‌رسید. میلپو که قصد بازسازی کامل و بنیادی وزارت مالیه را داشت، مالیات‌های تازه زیادی معین کرد، تمام بخشودگی‌های مالیاتی شاهان قاجار را لغو کرد و اسامی کسانی که بدهی‌های مالیاتی داشتند را اعلام کرد که از جمله آنان خوانین بختیاری بودند. خوانین بختیاری به‌خاطر قدرت و نفوذی که پس از حمایت مشروطیت و شرکت در فتح تهران به‌دست آورده بودند، سال‌ها مالیات دامی، ارضی و نفتی خود را به وزارت مالیه نپرداخته بودند. در اثر فشار بریتانیا مبلغ فوق مورد ارزیابی مجدد قرار گرفت و به یک میلیون و پانصد هزار تومان کاهش داده شد که خوانین می‌بایست به‌صورت قسطی آن را پرداخت می‌کردند. خوانین به این مبلغ معترض بودند، زیرا معتقد بودند به‌خاطر خدمات و زحماتی که در زمان انقلاب مشروطه انجام داده‌اند، مستحق معافیت‌های مالیاتی تشخیص داده شده‌اند و فرمان‌های سلطنتی آن زمان مؤید این امر است (کرونین، ب، ۱۳۸۷، ص ۳۷۷).

سر پرسی لورن وزیرمختار انگلیس در گفتگو با نصیرخان سردار جنگ از خانواده حاج ایلخانی موضع بریتانیا را مشخص کرد و به او هشدار داد که از این پس هیچ راهی جز پذیرش الزامات مالی نسبت به حکومت وجود ندارد و آنان باید هم در مورد مالیات‌های معوقه و هم رقم پرداختی آینده خود با وزارت مالیه به توافق برسند. او همچنین تمام کوشش خود را برای معتدل کردن دیدگاه وزارت مالیه به‌کار برده و به دکتر میلپو اصرار کرد تا نسبت به خوانین برخورد مسالمت‌آمیز داشته و ادعاهای متقابل ملاحظاتی محتاطانه رد نکند (کرونین، ب، ۱۳۸۷، ص ۳۷۸). خوانین در مقابل خواسته‌های مستشار مالی با روش مرسوم خود یعنی تعلل و مسامحه مقاومت می‌کردند تا اینکه پیل کنسول انگلیس در اهواز که به تهران آمده بود با مذاکره با مستشار آمریکایی توانست مبلغ پرداختی را به پانصد هزار تومان کاهش داد و موافقت شد که از این مبلغ ۵۰ هزار تومان یکجا به‌صورت نقدی و مابقی آن در اقساط چند ساله پرداخت شود (پوریختیار، الف، ۱۳۸۷، ص ۳۷۶).

از برخی خوانین نیز جداگانه مالیات معوقه گرفته شد، چنانچه هفتاد هزار تومان هم بابت مالیات عقیلی از سردار محتشم گرفتند (بختیاری، ۱۳۵۹، صص ۲۰-۲۴). هم‌چنین طی سال‌های ۱۳۱۸-۱۳۱۷ ه.ش. نیز رضاشاه جهت تضعیف هر چه بیشتر خوانین، آن‌ها را مجبور کرد تا سهام نفت خود را به دولت مرکزی بفروشند. از ابتدای کشف نفت در منطقه بختیاری، خوانین بختیاری در امور شرکت سهام شده و سه درصد از سهام شرکت نفت به آنان داده شد (قربان‌پور دشتکی، ۱۳۸۹، ص ۱۷۶). اختلافات داخلی سرکردگان ایل بختیاری در خصوص نحوه تقسیم منافع نفت و ماجرای لغو امتیاز داری زمینه را برای انتقال سهام آن‌ها به دولت

مهیا ساخته بود، بنابراین برحسب دستور رضاشاه وزارت دارایی مأمور شد که سهام را از آنان تحویل گرفته و بهای آن را به ریال بپردازد؛ در واقع بهایی که دولت پرداخت کرد کمتر از یک‌دهم ارزش آن در بازار آزاد بود (واعظ شهرستانی، ۱۳۸۸، ص ۳۱۰). با انتقال سهام، خوانین بختیاری یکی از منابع عمده قدرت خود را از دست دادند و در مقابل دولت مرکزی در موضع ضعف قرار گرفتند.

ب) حبس و اعدام خوانین متنفذ جنوب: همان‌طور که گفته شد، رضاخان در ابتدای قدرت‌گیری روش‌های گوناگونی را جهت جلب یا طرد خوانین بزرگ ایالات به کار بست. چنانچه بعد از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ ه.ش. رابطه او با اسماعیل خان صولت‌الدوله قشقایی بنابر مصلحت در ابتدا مسالمت‌آمیز بود، زیرا صولت‌الدوله تازه ناملایمات و سختی‌های جنگ جهانی اول را پشت سر گذاشته بود و رضاخان نیز درگیر جنگ با ایالات دیگر در شمال غرب و غرب بود. البته رضاخان به قدرت بالقوه صولت‌الدوله آگاه بود و در این دوره تمامی اقدامات او را تحت مراقبت می‌گرفت. حتی حمایت صولت‌الدوله در زمان وزارت جنگ رضاخان از او و پس از آن نیز در طرح جمهوری و همچنین تغییر سلطنت از قاجاریه به پهلوی باعث نشد تا رضاخان از قدرت او چشم‌پوشد. چنانچه تصمیم گرفت به‌جای اسکان اجباری اسماعیل خان در تهران، وی را به‌عنوان نماینده چهارم در سال ۱۳۰۴ به مجلس وارد و از ایل قشقایی جدا کرد و اداره ایل به محمد ناصرخان پسر ارشد او سپرده شد، اما او نیز مجبور به اقامت در شیراز گردید. هدف این بود تا در غیاب آن‌ها، کلانتران طوایف قدرت بگیرند و نظام ایلخانی و در نتیجه نظام متمرکز سیاسی ایلی از هم پاشیده شود (قربان‌پور دشتکی، ۱۳۸۹، ص ۱۷۶). هر چند ظاهراً صولت‌الدوله میهن‌پرستی رضاشاه را تحسین می‌کرد و افراد ایل خود را متقاعد به پذیرش فرمان خلع‌سلاح کرده است، اما رضاخان نسبت به این خان قدرتمند نظر دیگری داشته است. سردار اسعد در خاطرات خود به سال ۱۳۰۴ اشاره می‌کند که سردار عشایر (صولت‌الدوله) سخت طرف بی‌رحمتی حضرت اشرف رئیس‌الوزراء (رضاخان) واقع گشته‌اند (سردار اسعد، ۱۳۷۲، ص ۱۵۱). سه‌سال بعد نیز او به اتهام تحریک بویراحمدی‌ها به جنگ با نیروهای دولتی در دورگ مدو (بین معین‌التجار بوشهری با حمایت دولت و امامقلی خان رستم از خوانین ممسنی بر سر تصاحب املاک ممسنی)، همراه پسرش ناصرخان دستگیر و بازداشت شد، اما با وساطت مستوفی‌الممالک آزاد شد. البته او نقش مؤثری در خواباندن شورش عشایری جنوب و خصوصاً ایل قشقایی داشت و رضاشاه با زیرکی خاصی از او در این راه استفاده کرده بود. در ۲۵ آذر ۱۳۰۹ صولت‌الدوله و پسرش، مجدداً به نمایندگی مردم چهارم و ایل قشقایی به مجلس راه یافتند. بالاخره در ۶ شهریورماه ۱۳۱۱ از اسماعیل خان صولت‌الدوله قشقایی (سردار

عشایر) نماینده جهرم و پسرش ناصرخان سلب مصونیت شد و مورد تعقیب جزایی قرار گرفتند. البته قبل از سلب مصونیت زندانی شده بودند و مدتی را بدون محاکمه در زندان به سر بردند و بالاخره سردار عشایر به طرز مشکوکی در زندان درگذشت. رضاشاه در ارتباط با وی به تقی زاده گفته بود که « این آدم‌ها باید معدوم شوند» (تقی زاده، ۱۳۷۳، صص ۳۳-۳۲). ناصرخان هم پس از سال‌ها زندان آزاد شد، ولی تحت نظر بود تا شهریور ۱۳۲۰ پس از سقوط رضاشاه به میان ایل قشقایی برگشت (مکی، ۱۳۷۴، ص ۱۶۱/۵).

علت دستگیری و سپس معدوم کردن صولت‌الدوله را منابع با اختلاف ذکر کرده‌اند؛ چنانچه مکی معتقد است که علت نابودی اسماعیل خان قشقایی را باید در مخالفت و مبارزه ایل قشقایی با انگلیس جستجو کرد (مکی، ۱۳۷۴، ص ۲۸۲). عده‌ای نیز علت دستگیری او را خودداری وی از دادن املاکش به دولت می‌دانند (تقی زاده، ۱۳۷۳، ص ۲۳۳). اما به نظر می‌رسد دلیل اصلی را باید در سیاست‌های ضد ایلاتی رضاشاه جستجو کرد، زیرا وی در این مرحله قدرت خود را تحکیم بخشیده بود و حذف سران ایلی که می‌توانستند سد راه برنامه‌های بعدی او در خصوص نوسازی و اجرای اسکان عشایر در نیمه دوم سلطنتش باشند در این برهه صورت گرفته است.

قبل از دستگیری صولت‌الدوله و پسرش در زمستان ۱۳۱۰ رضاشاه به امیرلشکر جنوب زندیه دستور تبعید کلانتران و سران قشقایی را صادر کرد. او هم هم سهراب خان قشقایی، احمدخان سردار احتشام، حمزه خان کشکولی، حسین خان دره‌شوری، مسیح خان فارس‌میدان، الیاس خان کشکولی، ایاز کیخا دره‌شوری، نصرالله خان دره‌شوری و عده‌ای دیگر را به محل قلعه بیگی احضار و سپس به تهران تبعید کرد (قهرمانی ایبوردی، ۱۳۷۳، ص ۳۴۷). خلع سلاح ایل قشقایی مجدداً آغاز شد و سرهنگ شاکر، حاکم نظامی ایل قشقایی شد. ملک منصورخان دیگر پسر صولت‌الدوله که ایلخان قشقایی شده بود ادامه کار را غیرممکن می‌دید از مقام خود کناره گرفت و راهی تهران شد و از آنجا برای ادامه تحصیل به خارج از کشور رفت. تبعیدشدگان در تهران تحت فشار و کنترل مأموران تأمینات بودند و حق ملاقات با کسی را نداشتند زندگی در تهران برای تعدادی از آن‌ها که وضع مالی خوبی نداشتند فوق‌العاده سخت بود، درعین حال به بعضی از آن مستمری ماهانه و یا در شرکت‌ها و دوایر دولتی به کار گرفته شدند. چند نفر از آنان مثل مسیح خان فارس‌میدان و حمزه خان کشکولی را به زندان قصر قجر بردند و چند نفر دیگر به اتهام هم‌دستی در توطئه برای کشتن رضاشاه به جوخه اعدام سپرده شدند (قهرمانی ایبوردی، ۱۳۷۳، ص ۳۴۸).

هم‌زمان با قدرت‌گیری مجدد نیروهای نظامی در فارس، علیخان سالار حشمت به کانون جذب کلیه عناصر ناراضی بدل شد و در پاییز و زمستان ۱۳۱۱ درگیری‌های متعدد میان

نیروهای علیخان و افراد سرتیپ ابراهیم زندیه، فرمانده قوای فارس و سرهنگ سعدی در گرفت علیخان در جنگ معروف «سرچشمه» تلفات سنگینی به نیروهای دولتی وارد کرد. اما با طولانی شدن جریان جنگ، از اطرافیان علیخان کاسته شد و وی نیز پس از مدتی جنگ و گریز تسلیم نیروهای دولتی شد. پس از آن سیاست‌های دولت مرکزی در فارس با مقاومت جدی روبه‌رو نشد و یاور محمودخان پروین در همان سال برای دومین بار به جای سرهنگ شاکر به حکومت نظامی قشقایی منصوب شد (بیات، ۱۳۶۵، صص ۱۲۶-۱۲۵).

سران بویراحمد و ممسنی نیز بعد از جنگ تامرادی (تیرماه ۱۳۰۹) با نیروهای دولتی یکی پس از دیگری تأمین گرفتند و به تهران رفتند تا اینکه در سال ۱۳۱۳ شکرالله‌خان، سرتیپ‌خان و امام قلیخان رستم به همراهی تعدادی از خوانین بختیاری و قشقایی اعدام شدند. میرغلام که یاغی مانده بود توسط چریک‌های محلی یا سیاره‌ها کشته شد، اما یاغی‌گری در بویراحمد تمام نشد و افراد زیادی در نتیجه عملکرد مأموران دولتی به این پدیده روی آوردند. از مشهورترین افرادی که در نیمه دوم سلطنت رضاشاه یاغی شدند و هر از گاهی ضرباتی را بر نیروهای دولتی وارد می‌کردند، علیخان و ولیخان قائدگیوی بودند. آنان سعی می‌کردند با مأموران تعقیب مواجه نشوند، اما گاهی نیز با این نیروها مواجه می‌شدند، چنانچه در محل چشمه آب زالو، سروان خاقانچی افسر ژاندارمری و تعدادی از سیاره‌های اجیر را در نبردی شکست دادند (غفاری، الف، ۱۳۷۸، ص ۲۷۲). بعد از خلع سلاح بویراحمدی‌ها، اولین حاکم نظامی در تل خسرو مستقر شد و سیاست‌های ایلی خود را از این شهر نوساز در میان عشایر آن حوزه به اجرا درآورد.

گویا رضاشاه در ابتدای نیمه دوم پادشاهی خود سیاست واحدی را در قبال سرکردگان ایلی جنوب در پیش گرفته بود، زیرا خوانین ایل بختیاری نیز به همان سرنوشت خوانین دو ایل دیگر دچار شدند. بعد از سرکوب شورش بختیاری‌ها در سال ۱۳۰۸ به رهبری علیمردان‌خان، سرکردگان شورش تأمین گرفته و در تهران تحت نظر قرار گرفتند. سرداراسعد تنها خان بختیاری بود که از مناصب دولتی برخوردار بود و از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۱۲ وزیر جنگ رضاشاه بود و قبل از آن نیز وزارت پست و تلگراف را در اختیار داشت. اما در ۸ آذر ۱۳۱۲، وی هنگامی که در معیت رضاشاه برای تماشای نمایش سوارکاری سالانه به دشت گرگان رفته بود، ناگهان بازداشت و به تهران اعزام شد و چند ماه به طرز مشکوکی در گذشت. هم‌زمان با دستگیری سرداراسعد که ریاست بخشی از قوای تهران را بر عهده داشت، خلع درجه و محبوس، دیگر برادران و نزدیکان سردار اسعد نیز زندانی شدند و فقط یکی از برادرها و پسرعموی سردار اسعد که نماینده مجلس بودند به دلیل مصونیت پارلمانی بازداشت نشدند. در همان سال امیرمفخم که خانی مقتدر بود از حکومت بختیاری عزل شد (پوربختیار، ب، ۱۳۸۷، ص ۴۴۵).

سپس بسیاری از خوانین بختیاری در تهران و منطقه بختیاری دستگیر و روانه

زندان شدند. رئیس دفتر مخصوص شاهنشاهی در ۷ آذر ۱۳۱۲ در نامه‌ای به ریاست اداره تشکیلات کل نظامیه، دستور توقیف بیش از چهل تن از خوانین بختیاری را صادر کرد. همچنین عده‌ای از خوانین قدیمی ایل مانند سردارظفر، سردارمحتشم، امیرمفخم، سردارمکرم، امیرمسعودخان و امیرمنصورخان پسران سردار محتشم را تحت‌مراقبت دقیق قرار داده و در اطراف منزلشان مأموران مخصوص گماشتند (دالوند، ۱۳۷۹، صص ۲۵۷-۲۵۶).

درباره اتهامات وارده به سردار اسعد و هم‌چنین نحوه مرگ او در ۱۰ فروردین ۱۳۱۳ نظرات مختلفی ارائه شده است. یکی از اتهامات او این بود که می‌خواسته است با مشارکت حسین‌خان دره‌شوری از خوانین قشقایی و تعدادی از خوانین بختیاری رضاشاه را به‌وسیله تفنگچیان بختیاری به‌هنگامی که از گردنه چالوس عبور می‌کرده است ترور کرده و خود قدرت را در دست بگیرد. حتی شایع شده بود که محرمانه اسلحه به بختیاری وارد کرده است. اتهامات دیگری نیز به او وارد شد مانند جانبداری از تیمور تاش، تلاش برای براندازی پهلوی با آوردن محمدحسین میرزای قاجار؛ چنانچه مخبرالسلطنه می‌گوید بعدها در ملاقات با شاه درباره این موضوع از او شنید که «بلی! می‌خواهند محمد حسن میرزا را بیاورند، شهوترانی که از این بیشتر نمی‌شود» (مخبرالسلطنه هدایت، ۱۳۷۵، ص ۳۰۴) و در بازجویی‌هایش نیز در این خصوص از او چنین سؤالاتی پرسیده شد (دالوند، ۱۳۷۹، ص ۲۹۷).

در بازجویی‌هایش هم‌چنین از ارتباط او با مقامات انگلیس به‌ویژه سرجان کدمن رئیس شرکت نفت ایران و انگلیس پرسیده شد که سردار اسعد به همه آن‌ها پاسخ منفی داد. سهام نفت یکی دیگر از بهانه‌های نابودی او ذکر شده است (دالوند، ۱۳۷۹، ص ۲۵) و یا توطئه عموزاده‌اش مرتضی‌قلی‌خان صمصام که هر دو احتمال ضعیف به‌نظر می‌رسند. سهام نفت سه درصدی که در دست بختیاری‌ها بود اگرچه از نظر رضاشاه گناه بزرگی به‌شمار می‌آمد، اما دلیل قاطعی برای سقوط او نبود. خود سردار اسعد در آخرین نامه‌اش در زندان به رضاشاه نوشته که خوانین بختیاری حاضرند سهام نفت را تقدیم او کنند. از طرفی قدرت‌یابی مرتضی قلی‌خان و حمایت رضاشاه از او باعث شده تا عده‌ای او را در سقوط و نابودی سردار اسعد بدون نقش ندانند (پوربختیار، الف، ۱۳۸۷، ص ۳۸۷). حتی عده‌ای نامزدی او را جهت انجام کودتا در اواخر کابینه وثوق‌الدوله را عامل دستگیری و مرگ او می‌دانند (مکی، ۱۳۷۴، ص ۱۵۲/۱) و عده‌ای نیز لو رفتن نامه خان باباخان در خصوص وحدت‌عمل ایل بختیاری بعد از مرگ رضاشاه را از عوامل دستگیری سران بختیاری می‌دانند (مجد، ۱۳۸۹، ص ۱۵۴). در کنار این دلایل می‌توان به واهمه رضاشاه از نفوذ سردار اسعد در میان ایلات جنوب را هم افزود، زیرا رضاشاه با مجرب‌ترین فرماندهان خود و با لشکری چند هزار نفره از عهده ایل بویراحمد هم برنیامد، اما

سردار اسعد با نفوذ و تدبیر خود این قضیه را فیصله داد. به هر حال این دلایل احتمالی، از سوی نویسندگان مختلف مطرح شده است و مدرکی دال بر صحت آنها وجود ندارد. اما قتل سردار اسعد و سایر سران ایلات را بر اساس سیاست‌های عشایری رضاشاه را در این مرحله بهتر می‌توان تفسیر کرد، زیرا شخصی مانند سردار اسعد خدمات زیادی برای رضاشاه انجام داد و در تحکیم قدرت وی نقش مؤثری ایفا کرد، خصوصاً مأموریت‌های او جهت آرام کردن شورش‌های عشایری جنوب و موفقیت او در این راستا که حتی خشم خوانین بختیاری را نیز به جان خریده بود. پاسخ منفی او به صولت‌الدوله جهت اتحاد عالی ایلات را هم می‌توان در وفاداری او به رضاشاه و رد اتهام توطئه علیه سلسله پهلوی تفسیر کرد. چنانچه مخبرالسلطنه می‌گوید: «من از سردار اسعد جز صمیمیت نسبت به پهلوی ندیدم و در نسبتی که به او دادند، تردید دارم و فرمایش شاه را تا درجه ای سیاست می‌دانم» (مخبرالسلطنه هدایت، ۱۳۷۵، ص ۴۰۳).

با قتل او بسیاری از خوانین دیگر نیز که دستگیر شده بودند به حبس‌های طولانی مدت و یا اعدام محکوم شدند. در این بین سردار فاتح، سردار اقبال، علیمردان خان، آقاگوردز احمدخسروی از بختیاری‌ها، شکرالله خان و سرتیپ خان بویراحمدی، امامقلی خان رستم، حسین خان دره‌شوری به اعدام محکوم شدند (واعظ شهرستانی، ۱۳۸۸، ص ۳۸۹). امیر مجاهد و خان بابا خان اسعد در زندان به طور مشکوکی درگذشتند و بقیه خوانین راهی زندان و تعداد کمی هم تبرئه شدند. چند تن از خوانین بزرگ چون صمصام‌السلطنه، سردار ظفر، سردار جنگ و سردار اشجع از ۱۳۰۸ تا ۱۳۲۰ درگذشتند و تازمان سقوط رضاشاه از خوانین بزرگ فقط سردار محتشم و امیر مفخم زنده مانده بودند (پوربختیار، ب، ۱۳۸۷، صص ۳۹۰-۳۸۹). سلطانعلی سلطانی شیخ‌الاسلامی نماینده بهبهان پس از استعفای رضاشاه اوضاع ایلات و خوانین را در دوره رضاشاه چنین شرح می‌دهد: «عشایر قشقای و کوه‌گیلویه و بختیاری و امثال آنها که دهنده قسمت اعظم مالیات و در موقع خود پشتیبان قوه نظامی مملکت و حافظ استقلال کشور بودند نه تنها اموالشان غارت شده و از هستی ساقط شده‌اند، بلکه دسته‌دسته از این طوائف را بدون محاکمه اعدام کرده‌اند... از طایفه بهمنی علاءالدینی کوه‌گیلویه در یک روز ۹۷ نفر را کشتند که یک‌نفرشان کودک ۱۳ ساله بود. چهار صد نفر از این طایفه را در اهواز حبس کردند و قریب به سیصد نفر آنها در زندان مردند یا نفله شدند... خوانین بویراحمدی را با دادن تأمین و سوگند یاد کردن به طهران آورده‌اند و به‌عنوان اینکه بر علیه مملکت قیام کرده‌اند کشتند و بازماندگان آنها به‌جای اینکه... عوائد املاکشان به آنها برسد در نهایت سختی و بدبختی نگاه‌داشتند...» (مذاکرات مجلس، ۱۳۲۰، ص ۹). دستگیری و اعدام خوانین در میان توده ایلات واکنشی برنینگخت، زیرا بسیاری از این خوانین سال‌ها پیش، خود را از هرم عشایری دور کرده و بریده بودند و از آن پس دولت مرکزی به‌راحتی برنامه‌های خود را در خصوص عشایر به اجرا گذاشت. در همان سال ۱۳۱۳ قانونی به تصویب رسید که بر اساس

آن ایلات و عشایر از حق داشتن حوزه انتخابیه و نماینده مجلس محروم شدند (ابرینگ، ۱۳۸۳، ص ۲۱). این اقدام نیز نقطه پایانی بر حضور سیاسی سران ایلات محسوب می‌شد و عملاً نقش آنان را در دور دوم پهلوی نیز کمرنگ کرد.

ج) فروش و تعویض املاک خوانین جنوب: با تضعیف و نابودی رؤسای عشایری فشار دولت بر بازماندگان آنان ادامه یافت. از دیدگاه سیاست‌گذاران پهلوی تضعیف سیاسی سران ایلات و عشایر برای سلب قدرت از آنان لازم، اما کافی نبود و این برنامه با تدابیری برای کاستن از قدرت اقتصادی ایلات و عشایر تکمیل می‌شد. یکی از ارکان ثروت و قدرت خوانین ایلات قدرتمند جنوب املاک و اراضی وسیعی بود که در طی دوره‌های متوالی و به طرق مختلف به دست آورده بودند.

آنها در واقع خان-مالکانی بودند که با داشتن دهقانان و رعایای بسیار به شیوه‌ای اربابی زندگی می‌کردند. خوانین بختیاری در مناطقی چون اصفهان، چهارمحال و بختیاری و خوزستان املاک وسیعی داشتند که در واقع پایگاه قدرت و نفوذ آنها را تشکیل می‌داد. املاک صولت‌الدوله علی‌خان سالار حشمت قشقایی در سمیرم، چال قفا و نخودان، زینلی، پادنا، کروی، فیروزآباد، فراشبند، قیروکارزین و چهاردانگه کولار قرار داشت و به همین ترتیب خویشاوندان او و سایر خوانین قشقایی نیز دارای املاک زیادی بودند (قهرمانی ابیوردی، ۱۳۷۳، ص ۳۵۲). خوانین بویراحمد و ممسنی نیز املاک زیادی را در مناطق خود در اختیار داشتند. املاک سرتیپ‌خان بویراحمدی در هشتاد روستا از محال سررود، نرماب، دشت روم، سفیدار، بابکان، دیلگان، جلیل و گرمسیرات بویراحمد قرار داشت. املاک شکرالله‌خان بویراحمدی نیز شامل املاکی در مناطق لوداب، سرچنار، دم‌چنار، چین و تهلیان، زیلایی گرمسیر، سی سخت و توابع، پیلی و سنقرآباد و دوراهان می‌شد. امام قلی‌خان رستم نیز املاک وسیعی در منطقه رستم ممسنی در اختیار داشت (ساکما، ۱۳۲۱، ش ۳۲۶۵-۳۹۳). در ۲۸ مهر ۱۳۱۱ ماده واحده‌ای به تصویب رسید که مطابق آن اراضی و املاک مالکان بزرگ طی مدت دو سال تعویض شود. قانون تعویض املاک به‌هنگام لزوم در قوانین متمم بودجه هر سال تمدید می‌شد. بر اساس این قانون مالکان بسیاری از مناطق مختلف کشور چون مازندران، خراسان، کرمانشاهان، فارس، بلوچستان، کردستان، لرستان، کهگیلویه و بویراحمد، خوزستان و اصفهان مشمول این قانون تشخیص داده شدند و طبق این قانون، املاک مالکان بزرگ این مناطق بایستی تعویض شود (پوریختیار، الف، ۱۳۷۸، ص ۳۹۴).

تصویب این قانون و اجرای آن، از یک طرف باعث تضعیف موقعیت اقتصادی سران ایلات و عشایر شد و از طرفی تضعیف نفوذ معنوی آنان در میان پیروانشان شد. املاک معوضی که در اختیار سران ایلات و عشایر گذاشته شد دور از خاستگاه ایلی و عشیره‌ای آنها و اغلب

نامرغوب بود که موجب طرح شکایات و بروز نارضایتی و مقاومت‌هایی در قبال اجرا این برنامه از سوی رؤسای ایلات و عشایر می‌شد که دولت برای نظارت بر این امر کمیسیونی به نام «کمیسیون تعویض املاک» تشکیل داد تا با ارزیابی املاک و بررسی وضعیت خریداران املاک بر حسن اجرا این برنامه نظارت و آن را ساماندهی کند.

توجیه دولت از معاوضه املاک سران ایلات، دور کردن آن‌ها از محیط سابق و جلوگیری از شورش آن‌ها بود. بدین ترتیب تعویض و فروش املاک رؤسای ایلات آغاز شد و ورثه رؤسای اعدامی یا مالکان آن‌ها را مجبور به فروش زمین به دولت کردند و به جای آن املاک پراکنده‌ای در دیگر نقاط ایران به آن‌ها دادند تا از قدرت اقتصادی و حیثیت اجتماعی آنان بکاهند. املاک علی‌خان سالار حشمت قشقایی در چهار دانگه کولار و قیر و کارزین قیمت‌گذاری و به وزارت دارایی منتقل شد و در مقابل املاکی در درگز به جای آن‌ها به او واگذار شد (قهرمانی ایبوردی، ۱۳۷۳، ص ۳۵۳). املاک صولت‌الدوله نیز به همین ترتیب تعویض شد و به جای آن‌ها دستور واگذاری چند ده خالصه در خراسان و تعویض املاک قشقایی با بختیاری‌ها صادر شد که بدیهی است که اجرای این برنامه کینه‌های نهفته میان دو ایل رقیب را تحریک کرده و بعد جدیدی به ستیزه‌های ایلی آن دو ایل می‌بخشید. البته مدتی بعد چون احساس کردند املاک واگذار شده در خراسان املاکی آباد و پردرآمد است به جای آن‌ها املاکی در دهات اطراف شهریار و ورامین به ورثه صولت‌الدوله واگذار شد (قهرمانی ایبوردی، ۱۳۷۳، ص ۳۵۳). املاک زیادی نیز از امام قلی‌خان رستم در ممسنی ضبط شد و به جای آن املاکی در اطراف سراب آذربایجان به ورثه او واگذار شد. املاک شکرالله خان بویراحمادی نیز با املاکی در استان سوم (شامل شهرهای اردبیل، تبریز، و میانه) معاوضه شد. اما تعویض املاک سرتیپ‌خان بویراحمادی هرگز خاتمه نیافت و به جای مقدار املاکی که وزارت مالیه از ورثه او ضبط کرده بود مبلغی جزئی به اعتبار درآمد آن املاک به آنان پرداخت شد (ساکما، ۱۳۲۱، ش ۳۲۶۵-۲۹۳).

دستور ضبط کلیه املاک بختیاری که در گستره وسیعی از اصفهان تا خوزستان امتداد داشت نیز صادر شد تا به جای آن املاکی در کاشان و بلوک خوار ورامین و آذربایجان به آن‌ها واگذار شود. اداره تعویض املاک، از خوانین درخواست کرد تا طی مدت مقرر نماینده قانونی خود را جهت ارزیابی معرفی کرده و در زمان معینی به همراه ارزیابان آن اداره بر سر املاک موردنظر بفرستند. واکنش خوانین بختیاری به درخواست وزارت مالیه، به کارگیری تاکتیک دفع وقت و عدم معرفی نماینده بود. با اخطار دولت خوانین مجبور به معرفی نماینده شدند. خوانین به تعویض املاک خود با خالصجات جنوب ایران هم‌چون استان فارس اعتراض کردند که مورد قبول واقع نشد (پوربختیار، الف، ۱۳۷۸، صص ۳۹۹-۳۹۸). رضاشاه نیز بر انجام طرح تعویض املاک بختیاری‌ها اصرار زیادی داشت. خوانین بختیاری برای جلوگیری از تعویض املاک خود،

مسئله فروش را پیش کشیدند و دولت نیز با این مسئله موافقت کرد. بدین ترتیب از سال ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۰ املاک زیادی از خوانین بختیاری توسط دولت فروخته شد. البته برای خرید املاک خوانین، کمیسیون تعویض املاک بختیاری‌ها متشکل از فرماندار اصفهان، رؤسای دوایر عدلیه، مالیه و شهربانی می‌بایست هویت خریداران املاک و صلاحیت آن‌ها را بررسی کند. در بررسی صلاحیت خریداران، اعضای کمیسیون وظیفه داشتند تا چند مسئله را به‌دقت مدنظر داشته باشند. اول اینکه خریداران، بختیاری‌تبار نباشند و ارتباط نزدیک و دوستانه‌ای با خوانین فروشنده نداشته باشند و یا با آن‌ها تبانی نکرده باشند (ساکما، ۱۳۱۶، ش ۷۸۵-۲۳۰). بنابراین املاک زیادی از بختیاری‌ها در عیسی‌آباد میزدج، بن، مزرعه ملو در خانمیرزا، فیل‌آباد، ده خوره، سیرک، نوآباد، موسی‌آباد و اراضی دیگر، بالاجبار از سوی فرزندان ایلخانی و حاجی ایلخانی بختیاری به‌صورت بسیار ارزان به خریداران غیربختیاری فروخته شد که اکثراً آنان را ارامنه اصفهان و پول‌داران شهری و روستایی تشکیل می‌دادند که روابط چندانی با خوانین فروشنده نداشتند (ساکما، ۱۳۱۹، ش ۳۶۳۸-۲۹۱). در تأیید صلاحیت آنان علاوه بر کمیسیون تعویض املاک، ستاد ارتش، وزارت مالیه و نخست‌وزیری نیز نقش زیادی داشتند. تاکتیک‌ها و ترفندهای خوانین هم‌چون دفع وقت، تبانی با دوستان و انتقال املاک نیز چاره‌ساز جلوگیری از تعویض املاک آنان نشد، به‌طوری‌که تا سال ۱۳۲۰، املاک اکثریت آنان تعویض و یا به فروش رفت. در خوزستان نیز املاک خوانین در اطراف شوشتر موسوم به املاک عقلی و گندزلو مشمول تعویض و فروش شدند که با اعتراضات و چانه‌زنی‌های صاحب این املاک غلامحسین‌خان سردار محتشم این کار عملی نشد (پوربختیار، الف، ۱۳۷۸، ص ۴۰۷). در واقع تنها واکنش سران ایلات در مقابل این امر به تأخیر و تعویق انداختن آن بود ولی توان ممانعت از آن را در خود نمی‌دیدند. فقط املاک خوانینی چون مرتضی قلی‌خان و مقداری از املاک سردار محتشم بختیاری و سرتیپ‌خان بویراحمدی به‌دلیل طولانی‌شدن روند ارزیابی از گزند تعویض و مصادره مصون ماندند. اجرای برنامه تعویض املاک مستلزم یک زمان نسبتاً طولانی با مجریانی انعطاف‌پذیر بود، بدین ترتیب به پایان رسید و به‌علت عدم در نظر گرفتن کارشناسان مجرب، دخالت نظامیان و اجرای عجولانه این برنامه موجبات نارضایتی خوانین و اعتراضات و شکایات آنان بعد از سقوط رضاشاه شده بود.

نتیجه‌گیری

تأسیس دولت پهلوی اول و اقدامات فراگیر آن در جهت نوسازی ایران، زندگی ایلی را نیز تحت‌تأثیر قرار داد. رضاشاه پهلوی مخالف زندگی کوچ‌نشینی و آن را نماد عقب‌ماندگی ایران می‌دانست؛ بنابراین از همان ابتدای قدرت‌گیری (حتی قبل از به تخت‌نشینی) به‌تدریج سیاست‌های خود جهت از بین بردن این شیوه زندگی را آغاز کرد. موضع رضاخان با سران ایلات در ابتدا چندان

مشخص نبود. ایلات و عشایر نیز در دوره نخست‌وزیری رضاخان و همچنین ابتدای سلطنت وی، موضع روشنی در مقابل سیاست‌های وی نداشتند و در واقع از ماهیت آن ناآگاه بودند. بنابراین گاه به حمایت از وی و گاه به موضع‌گیری در مقابل سیاست‌های وی پرداختند، چنانچه در ماجرای شیخ خزعل عده‌ای از آن‌ها از وی حمایت کردند، اما عده‌ای نیز علیه او وارد عمل شدند، چنانچه در حادثه شلیل بختیاری‌ها به ورود نظامیان در حوزه اقتدار خود واکنش نشان دادند. اما همه این ایلات در مراسم تاج‌گذاری رضاشاه شرکت کرده و حمایت خود را از وی اعلام کردند. دولت پهلوی جهت گسترش نفوذ در ایلات جنوب و تضعیف قدرت آن‌ها سیاست خلع سلاح ایلات را در همان نخستین سال سلطنتش به اجرا در آورد. به دنبال آن و با اجرایی شدن سایر سیاست‌های عشایری، ایلات جنوب به تدریج به اهداف وی پی برده و احساس خطر کردند. بنابراین سه سال بعد از پادشاهی رضاشاه به‌طور یکپارچه علیه دولت پهلوی دست به قیام زدند که منجر به درگیری‌های شدیدی بین طرفین در سال‌های ۱۳۰۷-۱۳۰۹ شد. با شکست ایلات جنوب، راه برای نفوذ نیروهای دولتی در مناطق ایلی باز شد، بسیاری از خوانین نیز دستگیر و پس از چندی برخی از آنان به قتل رسیدند. رضاشاه در راستای تضعیف هر چه بیش‌تر قدرت سران ایلات جنوب راهکارهای متعددی را به کار گرفت. از جمله راهکارهای وی فشار مالی بر آنان به‌ویژه خوانین بختیاری بود که درصدی از سهام عمده نفت را در اختیار داشتند. طی سال‌های ۱۸-۱۳۱۷ در نتیجه فشار رضاشاه و ماجرای لغو امتیاز دارسی سهام آنان به دولت منتقل شد و عملاً خوانین بختیاری یکی از منابع عمده قدرت خود را از دست دادند. اما کارسازترین اقدام رضاشاه در راستای تضعیف خوانین متنفذ جنوب، حبس‌های طولانی و جوخه اعدام بود که در نیمه دوم سلطنتش به اجرا گذاشت. در ابتدا با ترفندهای نمایندگی مجلس و اعطا مقام و منصب اکثر خوانین بزرگ را به تهران کشاند و پس از تحکیم موقعیتش سیاست واحدی را در قبال آنان در پیش گرفت و به بهانه‌های گوناگون به قلع و قمع آنان پرداخت. از جمله صولت‌الدوله قشقایی و حسین‌خان دره شوری و شکرالله خان، سرتیپ‌خان و امام‌قلی‌خان از سران بویراحمدی و ممسنی و سردار اسعد (سوم) و دیگر خوانین متنفذ بختیاری قربانی سیاست‌های تمرکزگرایی و ضد ایلی رضاشاه شدند. سیاست تعویض و فروش اجباری املاک نیز با هدف تضعیف هر چه بیشتر خوانین و مقابله با احتمال از سرگیری قدرت بازماندگان آن‌ها صورت گرفته است. سیاست رضاشاه این بود که با جابه‌جایی املاک، سران ایلات را از منابع قدرت و پایگاه‌های محلی‌شان دور کند. بدین ترتیب در مهر ۱۳۱۱ ماده واحده‌ای به تصویب رسید که مطابق آن املاک خوانین به ولایاتی غیر از خاستگاه آنان انتقال یافت، چنانکه املاک خوانین قشقایی با املاکی در خراسان و ورامین تعویض شد. مالکیت خوانین بویراحمدی و ممسنی به آذربایجان منتقل شد و املاک خوانین بختیاری نیز یا فروخته شد و یا با املاکی در کاشان، ورامین و آذربایجان تعویض شد.

منابع

- ابرلینگ، پیر (۱۳۸۳)، کوچ‌نشینان قشقایی فارس، ترجمه فرهاد طیبی‌پور، تهران: شیرازه.
- بختیاری، خسروخان (۱۳۵۹)، «خاطرات سردارظفر»، وحید، شماره ۳.
- پوربختیار، غفار، الف (۱۳۸۷)، جامعه بختیاری و تحولات ایران، مسجد سلیمان: انتشارات دانشگاه آزاد مسجد سلیمان.
- پوربختیار، غفار، ب (۱۳۸۷)، اسناد برگزیده بختیاری‌ها در تاریخ معاصر ایران، مسجد سلیمان: انتشارات دانشگاه آزاد مسجد سلیمان.
- بیات، کاوه (۱۳۶۵)، شورش عشایری فارس، تهران: نقره.
- تقی‌زاده، حسن (۱۳۷۳)، زندگی طوفانی، به‌کوشش ایرج افشار، تهران: علمی.
- دالوند، حمیدرضا (۱۳۷۹)، ماجرای قتل سردار اسعد، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- سرداراسعد، جعفر قلی‌خان (۱۳۷۲)، خاطرات سرداراسعد بختیاری، به‌کوشش ایرج افشار، تهران: اساطیر.
- غفاری، یعقوب (۱۳۷۸)، تاریخ اجتماعی کوه‌گیلویه و بویراحمد، اصفهان: گلها.
- غنی، سیروس (۱۳۸۰)، برآمدن رضاخان و برافتادن قاجار و نقش انگلیسی‌ها، ترجمه حسن کامشاد، چ سوم، تهران: نیلوفر.
- قهرمانی ابیوردی، مظفر (۱۳۷۳)، تاریخ وقایع عشایری فارس، تهران: علمی.
- قربانپور دشتکی، خدابخش (۱۳۸۹)، انگلیس و بختیاری، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون (۱۳۸۷)، «جامعه و دولت در دوره رضاشاه»، تجدد آمرانه، جامعه و دولت در عصر رضاشاه، گردآوری تورج اتابکی، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، چ دوم، تهران: ققنوس.
- کرونین، استفانی، الف (۱۳۸۷)، «ارتش، جامعه مدنی و دولت در ایران»، تجدد آمرانه، جامعه و دولت در عصر رضاشاه، گردآوری تورج اتابکی، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، چ دوم، تهران: ققنوس.
- کرونین، استفانی، ب (۱۳۸۷)، رضاشاه و شکل‌گیری ایران نوین، ترجمه مرتضی ثابت‌فر، تهران: جامی.
- گارثویت، جن. راف (۱۳۷۵)، بختیاری‌ها در آیین تاریخ، ترجمه مهراب امیری، تهران: آژان.
- مجدد، محمدقلی (۱۳۸۹)، رضاشاه و بریتانیا، ترجمه مصطفی امیری، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- مکی، حسین (۱۳۷۴)، تاریخ بیست‌ساله ایران، ج ۱ و ۵، تهران: علمی.
- مخبرالسلطنه هدایت، مهدیقلی (۱۳۷۵)، خاطرات و خطرات، چاپ چهارم تهران: زوار.
- واعظ شهرستانی، نفیسه (۱۳۸۸)، سیاست عشایری دولت پهلوی اول، تهران: تاریخ ایران.
- یکرنگیان، میرحسین (۱۳۸۴)، سیری در تاریخ ارتش ایران از آغاز تا پایان شهریور ۱۳۲۰، تهران: خجسته.
- ساکما (۱۳۱۶)، سند شماره ۷۸۵-۲۳۰.
- ساکما (۱۳۱۹)، سند شماره ۳۶۳۸-۲۹۱.
- ساکما (۱۳۲۱)، سند شماره ۳۳۶۵-۲۹۳.
- مذاکرات مجلس دوره سیزدهم (۱۳۲۰)، ۲۰ آذر.

دو سند بازیافته از ابرکوه در میان فرمان‌های ناصرالدین شاه قاجار

مرضیه ابراهیمی پور

■ چکیده

در این مقاله به معرفی دو سند موجود در مدیریت اسناد و کتابخانه ملی استان یزد پرداخته می‌شود. اسناد مذکور، دو فرمان از ناصرالدین شاه قاجار، یکی در مورد واگذاری مزارع نوش‌آباد و بیدستان، از توابع ابرکوه، به شیخ محمدصادق ابرقویی، معروف به «امام» از عالمان دینی ابرکوه است و دیگری بر مالکیت وی بر مزارع مذکور تأکید می‌کند و در مورد صدور فرمان مجدد و سلب مالکیت از وی به کارگزاران دیوانی هشدار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

فرمان‌ها؛ ناصرالدین شاه قاجار؛ شاه ایران؛ ۱۳۴۷-۱۳۱۳ق.؛
ظل‌السلطان؛ مسعود میرز ابن ناصر؛ ۱۳۶۶-۱۳۳۶ق.؛ ملک؛ اراضی
عمومی؛ ابرکوه.

فصلنامه آرشیو ملی، سال دوم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵، شماره پیاپی ۵، صص ۱۰۸-۱۱۵

دو سند بازیافته از ابرکوه در میان فرمان‌های ناصرالدین شاه قاجار

مرضیه ابراهیمی پور^۱

مقدمه

در میان اسنادی که از دوران گذشته به یادگار مانده‌اند، برخی از ارزش والاتری نسبت به بقیه برخوردارند. این اسناد، عمدتاً اسنادی هستند که شخص اول مملکت صادر کرده و نشان‌دهنده اهمیت موضوع است. فرمان‌های حکومتی نه تنها از این نظر که حاوی نکته‌های مهمی درباره مسائل تاریخی هستند، بلکه گاه از لحاظ هنری و ادبی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و جغرافیایی نیز مهم به‌شمار می‌روند. بنابراین، بررسی این اسناد در حوزه پژوهش‌های تاریخی بسیار مهم است. مدیریت اسناد و کتابخانه ملی استان یزد، به‌عنوان یکی از مراکز اسنادی کشور، دارای تعدادی فرمان مربوط به زمان قاجار و با محوریت استان یزد است. بازخوانی و بررسی این اسناد از منظر علم سندشناسی، می‌تواند روشنگر بخشی از تاریخ این استان باشد. محتوای اسناد مورد مطالعه در این مقاله، واگذاری مزارع نوش‌آباد و بیدستان^۲، از توابع ابرکوه^۳، به شیخ محمدصادق ابرقویی است. تاریخ این اسناد مربوط به اواخر حکومت ناصرالدین شاه قاجار است. ناصرالدین شاه قاجار در شعبان سال ۱۳۱۱ ق. در فرمانی مالکیت مزارع نوش‌آباد و بیدستان را به شیخ محمدصادق ابرقویی واگذار می‌کند و دو سال بعد فردی به نام میرزا محمدحسین ابرقویی^۴ به بهانه آنکه در سال‌های قبل این مزرعه‌ها مدتی محمل

۱. کارشناس مدیریت اسناد و کتابخانه

ملی استان یزد

m.ebrahimipoor@gmail.com

۲. مزرعه‌های نوش‌آباد و بیدستان از توابع

دهستان فراغه شهرستان ابرکوه. این دو

مزرعه دارای قنات بوده‌اند که در حال

حاضر به دلیل خشک شدن قنات، چاه آب

احداث شده است (گفتگوی تلفنی، ۲۱ دی

۱۳۹۴). برخی معتقدند که قنات نوش‌آباد

توسط خوش‌گهر احداث گردیده و لذا ابتدا

نام آبادی، خوش‌آباد بوده و تاکنون سه‌بار

تخریب و جابه‌جایی داشته و به‌دلایلی به

فراغه تغییر یافته است (سازمان جغرافیایی

نیروهای مسلح، فرهنگ جغرافیایی

آبادی‌های استان یزد: شهرستان‌های یزد،

ابرکوه، اردکان، بافق، ۱۳۸۱، ص ۱۵۵).

۳. ابرکوه (مغرب آن، ابرقوه) شهری است

در استان یزد، واقع در فلات مرکزی ایران

در جوار کویری به نام کفه ابرکوه. ابرکوه از

شمال به باتلاق گاوخونی، از شرق به شهر

بابک از توابع کرمان، از جنوب به یوانات

فارس و از غرب به شهرضا اصفهان

محدود است. این شهر در زمان ساسانیان

جزو کوره اصطخر از ایالت بزرگ فارس

به‌شمار می‌رفت. در اوایل قرن یازدهم

ه.ق. متعلق به عراق عجم بوده و در

عهد قاجار به‌خاطر دور بودن از حکومت

فارس جزو ایالت اصفهان شمرده شد. از

سال ۱۳۵۵ جزو شهرستان آواده از توابع

استان فارس شده و در سال ۱۳۶۶ بخشی

از شهرستان تفت از توابع استان یزد بوده و

سرانجام در سال ۱۳۷۳ از بخش به شهرستان

تبدیل شده است (شمس اسفندیاری،

۱۳۸۱، صص ۳۵-۳۶؛ تاریخ و جغرافیای

ابرکوه، وبگاه فرمانداری ابرکوه،

<http://abarkooh.gov.ir/>).

۴. نگارنده با وجود جستجو در منابع

تاریخ اصفهان و یزد، به اطلاعاتی در مورد

این فرد برخورد نکرد.

مزروعی او بوده از ظل السلطان^۱ درخواست می‌کند که با صدور فرمانی، مزارع را بین او و محمدصادق ابرقویی تقسیم کند. ناصرالدین شاه نیز در صفر سال ۱۳۱۳ ق. برای جلوگیری از تصرف املاک واگذارشده از سوی وی، در فرمانی خطاب به فرزندش ظل السلطان بر مالکیت شیخ محمدصادق ابرقویی بر مزارع مذکور تأکید می‌کند و دستور بر عدم صدور فرمان مجدد می‌دهد.

شیخ محمدصادق ابرقویی

شیخ محمدصادق ابرقویی معروف به «امام» فرزند آخوند آقا علی از عالمان دینی یزد در سده ۱۳ ق. و اوایل سده ۱۴ ق. است. اصل وی از ابرقو بود و در عهد ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه قاجار می‌زیست. او تحصیلات خود را در اصفهان نزد بزرگانی چون ملا محمد فشارکی به پایان برد و به درجهٔ اجتهاد نائل آمد. آنگاه به ابرکوه عزیمت کرد و در آنجا به اقامهٔ جماعت در مسجد جامع و حل و فصل امور شرعی مردم پرداخت. حاشیه بر عروۃ الوثقی تألیف آیت الله العظمی سید محمدکاظم طباطبایی یزدی از آثار اوست (مدرسی و کاظمینی، ۱۳۸۲، صص ۳۱-۳۲).

جد وی، ملا علی کرم، خواهرزاده کریم‌خان زند و جد اعلائی طایفهٔ امامی‌ها بوده و در علم و کمال و زهد معروف بوده است. وی چندین سال بعد از فتنه افغانه در حین سفر به مشهد مقدس از ابرکوه عبور می‌کند، در آن هنگام ابرکوه از عالمی که مسائل شرعی را به مردم یاد دهد محروم بوده و مردم ناچار بودند برای جواب برخی از مسائل، مشکلات و معضلات خویش که مورد احتیاج آن‌ها بوده، به شهرهای دیگر مراجعه کنند. ملاعلی از جهل مردم در این مورد باخبر می‌شود و احساس وظیفهٔ شرعی می‌کند و به قصد انجام تکلیف شرعی در ابرکوه ماندگار می‌شود و صاحب عیال و اولاد می‌شود. وی در بقعه‌ای در محله‌ای در جنوب ابرکوه به نام گل کاران یا پل کارون (در افواه محلی) مدفون است (مدرس‌زاده ابرقوئی، ۱۳۷۷، ص ۲۵۳). پدرش نیز آقا علی بن ملاعلی کرم بوده که تحصیلات خود را در نجف، دنبال کرده و امامت مسجد جامع را در روزگار خود بر عهده داشت. وی هم‌عصر محمد شاه و ناصرالدین شاه قاجار بود. مؤلف فارسنامه ناصری، در ذیل معرفی رجال و علماء ابرکوه، ایشان را به القابی مانند علام و فهام توصیف کرده است (شمس اسفندیاری، ۱۳۸۱، ص ۱۲۰).

شیخ محمدصادق امام، عالمی ورزشکار و قدرتمند بود و زورخانهٔ شخصی او با گود و تشکیلات آن هنوز در ابرکوه پابرجاست. ظل السلطان، در سال ۱۳۲۱ ق.، به تصویب رکن‌الملک، یک لباده ترمه کشمیری به رسم خلعت به وی اهدا کرد (کارگر، ۱۳۷۳، صص ۴۴۵۲-۴۴۵۴). شیخ محمدصادق ابرقویی سرانجام در حدود سال ۱۳۱۶ ق. در ابرکوه وفات یافت (مدرسی

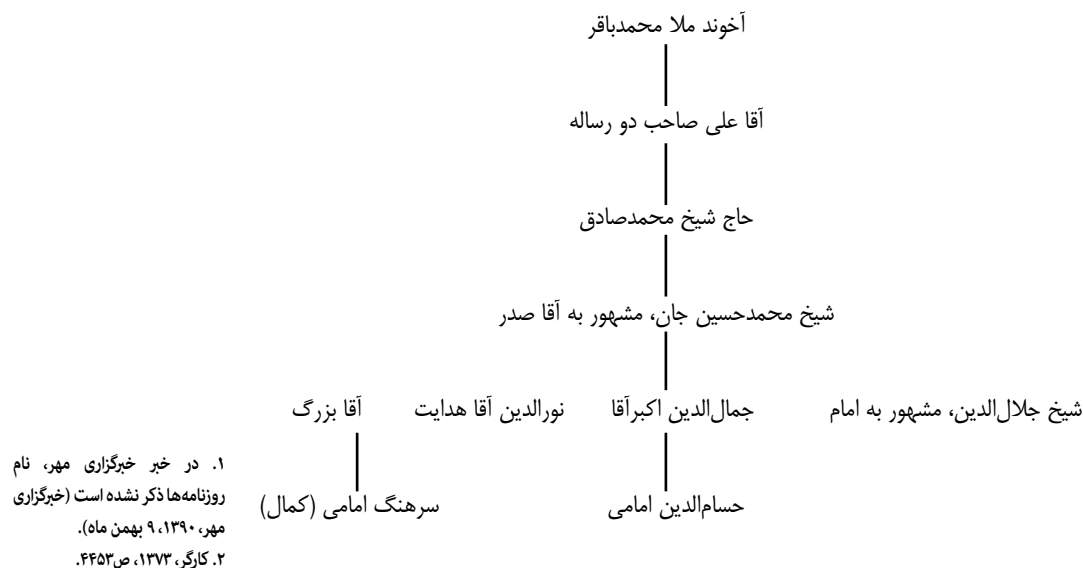
۱. مسعود میرزا یا سلطان مسعود میرزا ظل‌السلطان (۱۲۶۶-۱۳۳۶ ق.)، فرزند ناصرالدین شاه قاجار. وی در سال ۱۲۷۹ ق. به حکومت فارس تعیین و روانه گردید و سپس در سال ۱۲۸۳ ق. به حکومت اصفهان منصوب شد و پس از اینکه در سال ۱۲۸۴ ق. به تهران خواسته شد دوباره در همین سال به اصفهان بازگشت. حکومتش در اصفهان تا آخر سال ۱۲۸۵ ق. ادامه داشت و در اول سال ۱۲۸۶ ق. به استانداری فارس منصوب شد. حکومت فارس ظل‌السلطان تا سال ۱۲۸۸ ق. دو سال و چهار ماه طول کشید. در محرم ۱۲۸۹ ق. حکومت فارس برای بار سوم به ظل‌السلطان واگذار شد. ظل‌السلطان تا اوایل سال ۱۲۹۱ ق. حاکم فارس بود و بعد معزول شد. در همین سال دوباره به حکومت اصفهان منصوب شد و از این تاریخ تا اوایل مشروطیت در مدت ۳۴ سال حاکم مطلق اصفهان بود و در مدت ده سالی هم (از ۱۲۹۵ تا ۱۳۰۵ ق.) که حاکم چهارده ایالت و ولایت یعنی جنوب‌غربی و مغرب ایران بود، همیشه در اصفهان اقامت داشت (بامداد، ۱۳۵۷، صص ۷۸-۱۰۰).

و کاظمینی، ۱۳۸۲، ص ۳۲). عبدالحسین دستغیب در کتاب خود از قول پیر روشن ضمیر، محمدعلی سلامی، از اهالی ابرکوه، نقل می‌کند که در سال ۱۳۸۸ ق. در ابرکوه از طرف شهرداری مشغول حفاری برای فلکه خیابان شدند که به سردابی رسیدند که جسد شیخ محمدصادق ابرقویی که هفتاد و دو سال قبل فوت کرده بود، در آن دفن بوده و مشاهده کردند جسد کاملاً سالم است و از آنجایی که وی وصیت کرده بوده که جنازه‌اش را به نجف اشرف منتقل کنند، پیکرش را در تابوت قرار داده و به قم منتقل کردند تا از آنجا به نجف اشرف حمل شود (دستغیب، ۱۳۶۱، صص ۲۱۱-۲۱۲). این مطلب در مطبوعات آن زمان هم انعکاس یافت. یکی از روزنامه‌های کشور در بهمن ماه سال ۱۳۴۸ ش. با تعجب خبری را با عنوان «جسدی پس از ۶۵ سال سالم و تازه از زیر خاک خارج شد» با تیتیر درشت منتشر کرد. روزنامه‌ها در آن زمان مدت زمان دفن جنازه در خاک را ۶۵ سال اعلام کردند، در حالی که در مستندات، کتاب عبدالحسین دستغیب و نقل قول‌های خانواده حاج محمدصادق امام، این زمان ۷۲ سال اعلام شده است. برخی دیگر از روزنامه‌ها نیز قسمت بزرگی از صفحات خود را به این خبر اختصاص داده بودند^۱.

شجره‌نامه خانوادگی شیخ محمدصادق ابرقویی^۲

ملا علی کرم، خواهرزاده کریم خان زند

فرمان اول^۱:

مشخصات سند:

ابعاد: ۵۳×۳۹/۵ سانتی‌متر؛ تاریخ: شعبان ۱۳۱۱ ق.؛ شکل مهر: چهارگوش کلاهدار؛ [سجع مهر^۲]: الملك لله تعالى + تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت/ صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت ۱۲۶۴؛ [طغرا^۳]: الملك لله تعالى شأنه، حکم همایون شد.؛ [توشیح^۴، در گوشه چپ به محاذات طغرا و در زیر سطر اول]: صحیح است؛ تحمیدیه^۵؛ بسمه الله تعالى العزیز؛ تعداد سطر: ۵؛ نوع خط: شکسته؛ وضعیت فیزیکی: سالم

[متن سند]: چون مکنون^۶ خاطر مرحمت تأثر اعلی حضرت همایونی، آبادی مملکت و ترویج امر زراعت و فلاح است، هر کس از قراء خالصه^۷ ممالک محروسه^۸ را به اربابی و ملکیت مستدعی^۹ گردد، مرحمت می شود از جمله مزرعه نوش آباد و بیدستان خالصه واقع در ابرقوه را که از توابع اصفهان است، به موجب این فرمان همایون، به انضمام توابع و لواحق آن از مراتع و باغات و قنات و حق الشرب^{۱۰} و غیره از هذه السنه مسعوده ئیلان^{۱۱} و مابعدا به اربابی و ملکیت ابدی جناب شریعت مآب حاجی محمدصادق ابرقوئی مرحمت و واگذار فرمودیم، که مالیات دیوانی مزرعه مزبور را از قرار^{۱۲} تشخیص دفترخانه مبارکه همه ساله بردارد و ملک طلق^{۱۳} اربابی خود دانسته، هر نحو تصرفات مالکانه غیر از انتقال به تبعه خارجه بخواهد بنماید، مختار و مجاز باشد. مقرر آنکه فرزند ارجمند اسعد کامکار والاتبار، ظل السلطان، حفظه الله تعالى، قدغن نماید به تصرفش بدهند. المقرر مستوفیان شرح فرمان مبارک را ثبت و ضبط نموده، در عهده شناسن^{۱۴} د. فی شهر شعبان سنه ۱۳۱۱.

حاشیه: مبلغ دویست و پنجاه و دو تومان جمع دیوانی قریه نوش آباد و بیدستان خالصه ابرقوه اصفهان است، تا واضح باشد.

ظاهر فرمان:

ظاهر فرمان دارای ۹ سجع مهر بیضی و ۳۳ سجع مهر مربع، به خط نستعلیق، می باشد که عبارتند از:

صدر اعظم ۱۳۱۰؛ ظنی حسن بالله ۱۲۹۹؛ وزیر دفتر ۱۳۱۰؛ معاون الملك؛ معتمد السلطنه ۱۳۰۴؛ الواثق بالله الغنی عبده محمد ۱۲۷۲؛ محمدحسین ۱۳۱۱؛ الراجی نورالله بن محمد؛ سلیمان ۱۲۸۷؛ ابوالحسن سنه ۱۳۱۰؛ اشرف الحسینی؛ اعتماد حضور؛ افوض امری الی الله حسن؛ افوض امری الی الله اشرف؛ الراجی الا الله محمدجعفر ۱۳۱۱؛ الراجی الی الله علیرضا بن محمود ۱۳۰۱؛ الراجی جعفر بن نصرالله؛ الراجی محمد بن محمدهادی ۱۲۸۳؛ الراجی احمد؛ الراجی الی الله آقا خان؛ الراجی الی الله خلیل ۱۳۰۹؛ حسین بن محمد ۱۲۹۲؛ رب صل علی

۱. فرمان بازخوانی شده، با شماره مدرک ۳۷۸۱۱۴۳، در مدیریت اسناد و کتابخانه ملی استان یزد نگهداری می شود.
۲. سجع مهر موجود در این فرمان مخصوص احکام و فرمان های مهم بوده است (ر. ک. قائم مقامی، ۱۳۴۸، ص ۷۲).
۳. از ناصرالدین شاه دو نوع طغرا می شناسیم که نقش آن «الملك لله تعالى شأنه، حکم همایون شد» بوده است و آن را با آب طلا بر روی فرمان های او می کشیدند (قائم مقامی، ۱۳۴۸، ص ۷۶).
۴. توشیح به معنی امضا از زمان پادشاهان قاجار مرسوم شد.
۵. تحمیدیه عبارت است از حمد و ثنای خداوند در آغاز نامه ها که به صورت هو، بسم الله الرحمن الرحیم، هو الله تعالى شأنه و امثال آن در بالای فرمان ها و نامه ها قرار می گرفت (فدایی عراقی، ۱۳۷۷، ص ۱۴۱).
۶. مکنون: پنهان.
۷. خالصه: زمین های متعلق به دولت.
۸. ممالک محروسه: عنوانی که در عصر قاجار به ایران داده بودند.
۹. مستدعی: خواستار.
۱۰. حق الشرب: آب بها.
۱۱. ئیلان ئیل: از سال های ترکی است (سال مار).
۱۲. قرار: حکم موقت.
۱۳. ملک طلق: ملک حلال و خالص.
۱۴. معمولاً در بخش خاتمه فرمان، شاه با دستور و توصیه، مستوفیان و منشیان و حکام و ... را موظف می دارد که حکم و فرمان او را به موقع به اجرا بگذارند و در عهده شناسند.

محمد و آل محمد؛ رضا قلی عین اله حی الحسینی؛ عبدالله الموسوی ۱۳۱۱؛ عبده الراجی حسن ابن ابراهیم؛ عبده الراجی رضا قلی الحسینی ۱۳۰۹؛ علی بن یوسف؛ غلام علی حسین ابن علی ۱۳۰۸؛ لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده حسین؛ لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده فتحعلی ۱۲۷۶؛ لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده محمدزکی؛ اسد الله ابن محمد؛ محمد حسین الشریف؛ محمد بن رضا شفیع محمد ۱۲۹۲؛ محمد علی بن محمود ۱۲۹۶؛ محمدتقی بن ابوالقاسم ۱۳۰۵؛ محمود بن محمد ولی ۱۳۰۳؛ مجیر الملك ۱۳۰۲؛ مستجاب الدعوه علی بن فتح الله الحسینی ۱۳۰۲[سال مهر ناخوانا]؛ مشیر دفتر ۱۳۱۱؛ هو ربیع علی بن محمد

فرمان دوم^۱:

مشخصات سند:

ابعاد: ۴۲×۳۰ سانتی متر؛ تاریخ: شعبان ۱۳۱۳ ق.؛ شکل مهر: چهارگوش کلاهکدار با علامت شیر و خورشید؛ [سجع مهر^۲]: السلطان بن السلطان ناصرالدین شاه قاجار؛ [توشیح]: در گوشه چپ و زیر سطر اول؛ تعداد سطر: ۸؛ نوع خط: شکسته؛ وضعیت فیزیکی: سالم

[متن سند:]

فرزنده گوهر دُرَج خلافت و تاجداری درخشنده، اختر رخ سلطنت و شهریاری، فرزند اسعد ارجمند بی همال^۳ کامکار، ظل السلطان، حکمران اصفهان و یزد و عراق و مضافات^۴، به عواطف خاطر خطیر شاهنشاهی مفتخر و مباهی بوده، بداند مزرعتین نوش آباد و بیدستان از جمله املاک خالصه ابرقواء اصفهان بوده، که در سنه ماضیه به موجب فرمان جهان مطاع به ملکیت اربابی جناب شرایع مآب، عمده العلماء و المجتهدین، حاجی شیخ محمدصادق مجتهد ابرقوئی مرحمت و واگذار فرمودیم. از قراری که به عرض رسید این اوقات، جناب حاجی میرزا محمد حسین ابرقوئی به دست آویز آنکه در سنوات قبل این مزرعه یک مدتی محمل مزروعی او بوده، اجازه ناسخ ثانوی از آن فرزند کامکار گرفته که در ثانی فرمان ناسخ^۵ صادر کند، و بالمناصفه^۶ در دو مزرعه مزبوره جناب معزیالیه^۷ شرکت نماید. این مطلب چون اسباب ضرر و مرارت است، باعث وحشت و اضطراب جناب معزیالیه شده، بلکه سایر اشخاص که فرامین ملکی اربابی در حق آنها شرف صدور یافته متوحش شده اند. چنانچه بعضی دیگر هم از این قبیل چندی قبل عرض تظلم کردند و مؤکداً به امناء دفترخانه مبارکه قدغن فرمودیم فرمان مکرر صادر نکنند. و هرگاه کسی به اشتباه فرمانی صادر کرده باشد، ضبط و توقیف نموده، از درجه اعتبار ساقط دانند. حال محض تأکید و اطلاع به صدور این ملفوفه^۸ فرمان مبارک به آن فرزند اسعد کامکار

۱. فرمان بازخوانی شده، با شماره مدرک ۳۷۸۱۱۶۳، در مدیریت اسناد و کتابخانه ملی استان یزد نگهداری می شود.

۲. سجع مهر موجود در این فرمان مطابق با هیچ کدام از سجع مهرهای معرفی شده در مقاله های جهانگیر قائم مقامی و رضا فراستی نیست (ر. ک. قائم مقامی، ۱۳۴۸، صص ۶۷-۷۶؛ ۱۳۵۱، صص ۱۰-۱۴؛ فراستی، «مهرهای شاهان قاجار»، صص ۱۷۳-۱۸۳).

۳. بی همتا.

۴. توابع.

۵. فرمان ناسخ: فرمانی که باطل کننده حکم قبلی باشد.

۶. بالمناصفه: نصف به نصف.

۷. معزیالیه: نامبرده.

۸. ملفوفه: پیچیده شده.

والاتباع امر و مقرر میفرمائیم که مراقب باشد کارگزاران امور دیوانی اصفهان از این قبیل اجازه که اسباب صدور فرامین ناسخ و منسوخ است، به دست کسی ندهند و ارباب طمع را امیدوار نکنند. محال است دیوان همایون اعلی بعد از صدور فرمان ملکی، فرمان مکرر ناسخ دانسته، به کسی بدهد. چنانچه در باب دو مزرعه مزبوره فرمان مکرر به احدی داده نخواهد شد و به موجب همان فرمان مهر لمعان^۱ اول که به جناب حاجی شیخ محمدصادق مرحمت شده، ملک طلق اوست. قدغن کنید مدعی از این خیال محال بگذرد و به طمع بر خود ضرری وارد نیاید و مزاحم مشارالیه نباشد که آسوده و مرفه الحال به امر زراعت و آبادی مزرعتین مزبورتن و دعاگویی مستعجل بوده باشد. ناسخ شهر صفرالمظفر ۱۳۱۳.

[حاشیه]: یک طغرا فرمان مهر لمعان همایون، مطابق رقم امضای حضرت اشرف ارفع والا، ظل السلطان، به جهت نوش آباد و بیدستان خالصه ابرقوه به ملکیت جناب شرایع مآب، حاجی شیخ محمدصادق ابرقوئی، در سنه ماضیه یونت ثیل^۲ اشرف صدور یافته.

ظهر فرمان

ظهر فرمان دارای ۵ سجع مهر بیضی به خط نستعلیق می باشد که عبارتند از:
ظنی حسن بالله ۱۲۹۶؛ وزیر دفتر ۱۳۱۰؛ صدراعظم ۱۳۱۰؛ الواثق بالله الغنی عبده محمد
۱۲۷۲؛ سلیمان ۱۲۸۷

منابع

بامداد، مهدی. (۱۳۵۷). شرح رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری. ج ۴. تهران: زوار.
وبگاه فرمانداری ابرکوه. تاریخ و جغرافیای ابرکوه. بازیابی ۱ دی ماه ۱۳۹۴ از <http://abarkoooh.gov.ir>
جابری انصاری، محمدحسن. (۱۳۷۸). تاریخ اصفهان. تصحیح و تعلیق: جمشید سروشیار. اصفهان: مشعل.
خبرگزاری مهر. (۱۳۹۰، ۹ بهمن). «اتفاقی که ایران را تکان داد/ بزرگانی که فراموش شده اند». بازیابی ۱۵ دی ماه ۱۳۹۴ از <http://www.mehrnews.com>
دستغیب، عبدالحسین. (۱۳۶۱). داستان های شگفت. تنظیم و تصحیح و مقدمه: محمدهاشم دستغیب. شیراز: کانون تربیت.
دهخدا، علی اکبر. (۱۳۲۵). لغت نامه. زیر نظر محمد معین، جعفر شهیدی. تهران: دانشگاه تهران؛ سازمان لغت نامه دهخدا.

۱. لمعان: تابنده.

۲. یونت ثیل: از سال های ترکی (سال اسب).

سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۳۸۱). فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران: استان یزد. ج ۱. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

شمس، جواد. (۱۳۹۴، ۲۱ دی ماه). مزرعه‌های نوش‌آباد و بیدستان. گفتگوی تلفنی.

شمس اسفندیاری، حمیدرضا. (۱۳۸۱). با من به ابرکوه بیائید. تهران: پاسارگاد.

عمید، حسن. (۱۳۵۹). فرهنگ عمید. تهران: امیرکبیر.

فدایی عراقی. (۱۳۷۷). مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت).

فراستی، رضا. (۱۳۸۰). مهرهای شاهان قاجار. تاریخ معاصر، ۱۷، صص ۱۷۳-۱۸۳.

قائم‌مقامی، جهانگیر. (۱۳۴۸). تحقیقات تاریخی: بررسی مهرها و طغراهای پادشاهان ایران از ایلخانان تا پایان قاجاریه. بررسی‌های تاریخی، ۲۲، صص ۶۷-۷۶.

قائم‌مقامی، جهانگیر. (۱۳۵۱). مهرهای نویافته پادشاهان قاجار، بررسی‌های تاریخی، ۳۹، صص ۱۰-۱۴.

کارگر، حسن. (۱۳۷۳). ملا علی کرم خواهرزاده کریم خان زند. نامواره دکتر محمود افشار. گردآورنده: ایرج افشار، با همکاری: کریم اصفهانیان. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ج ۸، صص ۴۴۵۲-۴۴۵۴.

مدرس‌زاده ابرقوئی، علی. (۱۳۷۷). شناخت ابرقوه و قدمت آن. اصفهان: جهاد دانشگاهی.

مدرسی، محمدکاظم؛ کاظمینی، محمد. (۱۳۸۲). مفاخر یزد. یزد: بنیاد ریحانه الرسول.

معین، محمد. (۱۳۸۷-۱۳۴۲). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر.

مدیریت حفاظت و نگهداری: منابع اطلاعات

نویسنده: گراهام ماتیوز | مترجم: نگار رئیس‌نیا

چکیده

در طول سی سال گذشته پیشرفت‌های قابل‌توجهی در مدیریت حفظ و نگهداری کتابخانه‌ها به‌وجود آمده و بسیاری از آن‌ها در متون تخصصی و دانشگاهی منعکس شده است. در حال حاضر، طیف وسیعی از انتشارات وجود داشته و کتابداران، آرشیوداران، دانشگاهیان، دانشجویان و دیگران می‌توانند برای کسب اطلاعات در خصوص جنبه‌های مختلف موضوعات از آن‌ها بهره‌جویند. در سال‌های اخیر، کتاب‌های متنی، خط‌مشی‌ها، رهنمودها، گزارش‌ها، کتابشناسی‌ها، نشریات، مجلات و روزنامه‌ها توسط ناشران تجاری، مؤسسات تحقیقاتی، کتابخانه‌های ملی، کنسرسیوم تعاونی، دانشگاهیان و پژوهشگران منتشر شده است. در طول پنج سال گذشته، توسعه وبگاه‌های موجود در اینترنت، پیداکردن و انتشار اطلاعات در خصوص مدیریت حفاظت و نگهداری در کتابخانه‌ها و آرشیوها را تا حد زیادی تسهیل کرده است. چنین وبگاه‌هایی حجم زیادی از اطلاعات را در صفحات خود ارائه کرده و اغلب به منابع چاپ‌شده و اطلاعات تماس‌های سازمانی یا شخصی اشاره می‌کنند. هشدارهای معمول به‌هنگام استفاده از وبگاه‌ها باید به‌دقت موردبررسی قرار گیرند؛ از این موارد، برای مثال می‌توان به اختیارات و اعتبار ارائه‌دهنده و یا ناشر وبگاه و دقت و روزآمد بودن اطلاعات، اشاره کرد. دسترسی به اطلاعات مفید و بسیاری از پیوندهای منابع سودمند ممکن است با استفاده از تعداد نسبتاً کمی از وبگاه‌های ارائه‌شده توسط سازمان‌های مختلف در سراسر جهان، ایجاد شود. این مقاله از نظر موضوعی بر مدیریت حفاظت متمرکز است. نگهداری، با وجود آنکه یک عنصر جدایی‌ناپذیر از مدیریت حفاظت مؤثر می‌باشد، از حوزه مطالعه خارج شده است. مفهوم نگهداری عمومی‌تر از ماهیت فنی حفاظت بوده و به‌عنوان بخشی از منابع در مدیریت آن مطرح است. در سال‌های اخیر حفاظت و نگهداری رقمی از حوزه‌های دارای توسعه قابل‌توجه از نظر فعالیت و انتشارات بوده است. این بخش خصوصاً با توجه به فضای موجود، به‌صورت انتخابی و با تأکید بر منابع انگلیسی‌زبان است؛ البته برخی از منابع اینترنتی با چندین زبان اروپایی را نیز ارائه می‌کند.

کلیدواژه‌ها

حفاظت و نگهداری، کتاب‌شناسی،

مدیریت حفاظت و نگهداری: منابع اطلاعات^۱

نویسنده: گراهام ماتیوز | مترجم: نگار رئیس‌نیا^۲

مقدمه

بسیاری از منابعی که در این مقاله معرفی می‌شوند، حاوی پیشنهاداتی برای مطالعه بیشتر و کتابشناسی منابع قبلی بوده و برخی از آن‌ها ممکن است هنوز هم مورد علاقه و استفاده باشند. در اینجا تأکید بر منابع جاری و جدید بوده (از سال ۱۹۹۶ به بعد)، که اطلاعات و جزئیات سایر منابع بالقوه مفید را فراهم می‌سازند. مرور کتابشناسی‌ها، همچنین توسعه فعالیت مدیریت حفاظت و نگهداری در طول سی سال اخیر و بیشتر، دسترسی به منابع منتشر شده قبلی را فراهم می‌سازد (به کتابشناسی‌های زیر مراجعه کنید).

رویکرد به کار گرفته شده در این نوشته پویش از منابع عمومی به سوی منابع با موضوعات خاص است. از این رو، منابع به ترتیب سرفصل‌های زیر ارائه شده است:

- کتاب‌های متنی
- کتابشناسی‌ها
- نشریات ادواری، عمومی
- وبگاه‌ها، عمومی / بین‌المللی و ملی
- نگهداری از مجموعه‌ها- ذخیره‌سازی و محیط، نمایشگاه‌ها و امانات
- منابع دیداری و شنیداری
- جانشینی / جایگزینی
- منابع رقمی

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Matthews, Graham (2004).
Preservation management:
Information resources. In:
managing preservation
for libraries and archives:
Current Practice and Future
Developments . Ed. By: John
Feather

۲. دانشجوی دکترای میکروبیولوژی،

کارشناس مسئول بیولوژی، سازمان اسناد و

کتابخانه ملی ایران،

negar.rayisnia@gmail.com

- مدیریت سوانح
- ایمنی
- ارزیابی نیازهای حفظ و نگهداری
- خطامشی حفظ و نگهداری
- پژوهش
- تعلیم و آموزش

منابع به صورت کلی و پس از یک مقدمه کوتاه در زیر هر عنوان ارائه شده است و پاره‌ای از تحلیل‌های زمینه‌ای را امکان‌پذیر می‌سازد. منابع عمومی به‌هنگام جستجوی اطلاعات در مورد جنبه‌های خاصی از مدیریت حفاظت و نگهداری نباید نادیده گرفته شوند، زیرا این منابع غالباً دارای دسته‌بندی‌هایی با موضوعات خاص بوده و علی‌رغم ماهیت عمومی خود، شامل اطلاعات خاص هستند.

کتاب‌های متنی

کتاب‌های متنی مقدمه‌ای بر تاریخچه و پیدایش موضوع، رئوس بخش‌های کلیدی مطالب و محتویات و توضیحات بنیادی در خصوص جنبه‌های فنی را فراهم کرده و نقاط شروع سودمندی همراه با منابع و پیشنهادات برای مطالعه بیشتر هستند. موارد ذکر شده در زیر، بینش کلی نسبت به دیدگاه‌های مختلف ملی و تأثیرات آن‌ها را فراهم می‌سازند.

- Feather, J. (1996), Preservation and the management of library collection, 2nd edn, Library association, London.
- Harvey, D.R. (1993), Preservation in libraries: principles, practices and strategies for librarians, Bowker-Saur, London and Melbourne.
- Ogden, s. (1999), Preservation of library and archival materials: a manual, 3rd edn, Northeast Document Conservation Center, Massachusetts.) <http://www.nedcc.org/plam3/manhome.htm>
- Swartzburg, S.G. (1995), Preserving library materials: a library manual, 2nd edn, Scarecrow, Metuchen, NJ.

کتابشناسی‌ها

برخی از وبگاه‌ها، کتابشناسی‌های عمومی و اختصاصی موضوعی را ارائه می‌کنند (به قسمت

زیر مراجعه کنید). یک کتابشناسی جامع و معتبر (که از نسخه‌های قبلی پیروی می‌کند) به‌تازگی منتشر شده است:

- Schare, R.E. Jr, Swartzburg, S.G. and Cunha, G.m. (2001), Bibliography of preservation literature 1983-1996, The Scarecrow Press Inc., Lanham, MD and London (826pp, author and subject index).

کتابشناسی‌های پراکنده، بررسی‌های متون و یا مرور فعالیت‌های مدیریت حفظ و نگهداری با منابع قابل‌توجه نیز در متون ظاهر می‌شود. برای مثال:

- Jordan, S.K. (2000), a Review of the Preservation Literature, 1993-1998, Library Resources and Technical Services, 44, pp. 4-21.
- Matthews, G. (1997), Preservation management, Library & Information Briefings, issue 73.

نشریات ادواری عمومی

برای آگاهی از گزارش فعالیت‌های ایفلا و تازه‌های پشتیبانی از حفاظت منابع در کتابخانه‌ها و آرشیوهای سراسر جهان، به خبرنامه آن با عنوان *International Preservation News* مراجعه کنید. برای اطلاعات بیشتر و آگاهی از جزئیات به وبگاه زیر مراجعه کنید.

www.ifla.org/VI/4/pubs.htm

- Abbey Newsletter: preservation of library and archival materials (1978-)

این منبع به‌صورت برخط در نشانی زیر در دسترس است:

<http://palimpsest.stanford.edu/byorg/abbey/an/>

این خبرنامه مقالات کوتاه، بررسی متون، اطلاعیه‌ها و اطلاعات عمومی مربوط به امریکای شمالی را فراهم می‌آورد. اخبار حفاظت و نگهداری^۱ یک ماهنامه منظم تک‌برگی تدوین‌شده توسط جین هدبرگ^۲ در نشریه *College and Research Libraries News* بوده و دارای ارزش مطالعه در خصوص معرفی محصولات جدید، انتشارات و تحولات، به‌ویژه در امریکای شمالی، است.

در کشور انگلستان، مجله NPO متعلق به اداره ملی حفاظت و نگهداری (۱۹۹۹-۱۹۸۳) که جایگزین نشریه *Library Conservation News* (۱۹۸۳-۹۸) شده است، مواردی از قبیل مقالات کوتاه در خصوص فعالیت‌های مرتبط با حفظ و نگهداری، اخبار مردم، ابداعات، بررسی کتاب و اطلاعات مربوط به کنفرانس‌ها، جلسات و رویدادها را فراهم می‌آورد. طبعاً،

1. Preservation news

2. Jane Hedberg

نشریات ادواری عمومی دانشگاه‌ها و پیایندهای تخصصی کتابخانه‌ها و مدیریت اطلاعات نیز، مشتمل بر مقالات و سایر اطلاعات در خصوص جنبه‌های مدیریت حفاظت و نگهداری خواهند بود. خدمات شناخته‌شده چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی، مانند چکیده‌نامه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی¹ و متون کتابخانه‌ای برای شناسایی این موارد قابل استفاده هستند. نشریات ادواری پوشش‌دهنده آرشیوها و حفاظت از آن‌ها معمولاً دارای اطلاعاتی در خصوص مدیریت حفاظت و نگهداری بوده، اما غالباً دارای یک ماهیت تخصصی هستند. در انگلستان، به عنوان مثال، مجله *Journal of the Society of Archivists* و مجله *Paper Conservator* مشتمل بر مقالات دانشگاهی و مروری هستند. برخی از سازمان‌ها خبرنامه‌هایی را نیز منتشر می‌کنند، از این موارد می‌توان به *Paper Conservation News* (متعلق به مؤسسه مراقبت از کاغذ) اشاره کرد. *Restaurator* (توسط K.G.Saur) یک مجله بین‌المللی در خصوص حفاظت و نگهداری منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی بوده و مقالات آن اساساً دارای ماهیت علمی و فنی است. در بخش‌های زیر به نشریات ادواری دیگری، با ماهیت موضوعی اختصاصی‌تر، اشاره شده است.

وبگاه‌ها

وبگاه‌ها توسط سازمان‌های دارای تمرکز و نقش فعال در مدیریت حفاظت و نگهداری و موضوعات مرتبط (برای مثال: انجمن‌های تخصصی بین‌المللی، کتابخانه‌های ملی، تعاونی‌های منطقه‌ای، شرکت‌های تجاری، کتابخانه‌ها و آرشیوها خاص) منتشر و پشتیبانی می‌شوند. وبگاه‌ها مشتمل بر طیف گسترده‌ای از مطالب با زمینه‌های عمومی با تمرکز خاص هستند. در هر صورت، آن‌ها قادر به فراهم‌آوری اطلاعات بسیار سودمندی از طریق محتویات خود و یا پیوندها و اطلاعات تماس ارائه‌شده، هستند. این وبگاه‌ها غالباً مشتمل بر ارجاعاتی به منابع پر اهمیت قبلی و همچنین موارد معاصر هستند. همچنین به‌طور فزاینده‌ای، منابع غنی از نظر دیداری را برای تکمیل محتوای متنی خود ارائه کرده و در برخی از موارد، نمونه‌های عملی و مطالعات موردی از مسائل خاص را مطرح می‌کنند. به‌طوری‌که به‌صورت منظم به‌روزرسانی شده، بخش‌های اخبار را ارائه کرده و برای اهداف به‌روزرسانی مجدداً مورد می‌شوند. برخی از وبگاه‌ها مشتمل بر فهرست‌های پستی یا مباحثه بوده و استفاده از این فهرست‌ها جزو روش‌های سودمند برای جستجوی اطلاعات دارای ماهیت خاص و نظریات در کاربردهای عملی و غیره هستند. ارائه جزئیات جامع از دامنه پوشش هر وبگاه امکان‌پذیر نیست؛ البته، اطلاعات تشریحی برای ایجاد فضای خاص آن در نظر گرفته شده و برخی نیز مشتمل بر مثال‌هایی هستند. انتشارات وبگاه‌های میزبان نیز در این فصل گنجانده شده‌اند.

1. Library and
Information Science
Abstracts

وبگاه‌های عمومی / بین‌المللی حفاظت و نگهداری برخط (CoOL)^۱

<http://palimpsest.stanford.edu/>

جامع‌ترین وبگاه با دامنه پوشش حفاظت و نگهداری برای کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها است (علی‌رغم آنچه از عنوان برداشت می‌شود فقط به حفاظت و نگهداری دلالت نمی‌کند). این وبگاه توسط بخش حفاظت و نگهداری کتابخانه‌های دانشگاه استنفورد ایجاد شده است و اگرچه محتوا یا پیوندهای آن شامل اطلاعات گسترده و در سطح جهانی است، بیشتر بر منابع امریکای شمالی تأکید دارد. کلیه اسناد CoOL قابل جستجو بوده و وبگاه طبقه‌بندی سودمندی را بر اساس عناوین ارائه می‌کند؛ برای مثال می‌توان به مواردی همچون، منابع صوتی، برنامه مقابله و واکنش در برابر سوانح، رسانه‌های الکترونیکی، محیط، مدیریت آفات، نتایج پژوهش و ... اشاره کرد. این مباحث نیز به‌منظور سهولت بازبایی و مرور به بخش‌های مناسبی تقسیم شده‌اند. همچنین این وبگاه، کتابشناسی‌ها، راهنماهای منابع، لغت‌نامه‌ها و واژه‌نامه‌ها را گروه‌بندی کرده و پیوندهایی از وبگاه‌ها و آرشیوهای فهرست‌پستی^۲ سایر سازمان‌ها را فراهم می‌آورد.

کمیسیون اروپایی حفاظت و دستیابی (ECPA)^۳

<http://www.knaw.nl/ecpa/>

کمیسیون اروپایی حفاظت و دستیابی (ECPA)، در سال ۱۹۹۴ تأسیس شده و به‌عنوان نقطه کانونی بحث و گفتگو و همکاری در خصوص حفاظت و نگهداری و دسترسی به سازمان‌های میراث فرهنگی سراسر اروپا عمل می‌کند. این کمیسیون در آکادمی سلطنتی علوم و هنر هلند قرار دارد. هدف این وبگاه ایجاد یک دروازه اطلاعاتی حفاظت از میراث مستند در اروپا بوده و شامل اطلاعات عمومی و سودمند در خصوص اخبار و منابع، انتشارات، نکاتی در مورد آموزش، پیوندهایی به سایر وبگاه‌ها (در سراسر جهان)، فهرست مباحثه و فهرست مرکز امنیت اطلاعات الکترونیکی (EPIC list)، است. همچنین این وبگاه منابع پر اهمیت دیگری همچون نقشه حفاظت و نگهداری اروپایی را که مشتمل بر اطلاعاتی در خصوص فعالیت‌های حفاظتی و اطلاعات تماس بیش از چهل کشور اروپایی می‌باشد را فراهم می‌آورد. از موارد دیگر می‌توان به نمایشگاه مجازی نابسامانی‌های مربوط به گرد و غبار، آب‌گرفتگی، کپک‌ها، قارچ‌ها، کرم کتاب و سایر آفات اشاره کرد که آثار مخرب آن‌ها را نشان می‌دهد.

1. Conservation Online
2. Mailing list
3. European Commission
on Preservation and
Access

برنامه حافظه جهانی یونسکو^۱

http://portal.unesco.org/ci/ev.php?URL_ID=1538&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201&reload=1037357654

حافظه جهانی یونسکو، حافظ میراث مستند بوده و به منظور دستیابی به طیف وسیعی از اطلاعات حفاظت و نگهداری در سراسر جهان، وبگاه خود را ارائه می‌کند. این وبگاه که به زبان‌های انگلیسی و فرانسه در دسترس است، اطلاعاتی را در خصوص اخبار و رویدادها، پیوست‌ها و انتشارات، ارائه می‌کند. یک بروشور با عنوان، نگهداری بهینه میراث مستند بشری^۲، جزئیاتی را در خصوص برنامه، اهداف، پروژه‌ها و فعالیت‌های آن فراهم می‌کند.^۳

(www.unesco.org/webword/mdm/leaflet_en.pdf3)

سند دیگری با عنوان زیر توسط IFLA-PAC تهیه شده و از سوی یونسکو مورد تصدیق قرار گرفته است. این سند مشتمل بر پیشنهاداتی در خصوص حفاظت و نگهداری از رسانه‌های مختلف (برای مثال: مواد مغناطیسی، عکس‌ها و رسانه‌های دیداری)، اطلاعات موضوعی خاص، کتابشناسی منابع چاپ‌شده در خصوص برنامه‌ریزی مقابله با سوانح، فهرست راهنمای وبگاه‌هایی با پوشش موضوعی عوامل مخرب، اسناد آسیب‌دیده، مدیریت ریسک و مشخصات تماس با سازمان‌های مرجع برای مشاوره، است.

- Boston, G. (ed.) (2000), Safeguarding the documentary heritage: a guide to standards, recommended practices and references literature related to the preservation of documents of all kinds. (<http://webworld.unesco.org/safeguarding/en/>)

اتحادیه بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسه‌های کتابداری (IFLA)^۴

هسته ایفلا در زمینه حفاظت و نگهداری (PAC)^۵

<http://www.ifla.org/VI/4/pac.htm>

هسته ایفلا در زمینه حفاظت و نگهداری در سال ۱۹۸۴، به منظور تمرکز تلاش‌های صورت‌پذیرفته در خصوص حفاظت و آغاز همکاری جهانی برای حفظ و نگهداری منابع کتابخانه‌ای تأسیس شد. نقطه کانونی PAC توسط کتابخانه ملی فرانسه میزبانی شده و شش مرکز منطقه‌ای دیگر نیز وجود دارند که این مراکز عبارتند از: واشنگتن (کتابخانه کنگره)، کاراکاس (کتابخانه ملی ونزوئلا)، توکیو (کتابخانه مجلس ملی ژاپن)، کانبرا (کتابخانه ملی استرالیا) و مسکو (کتابخانه ادبیات خارجی). این وبگاه جزئیاتی را در خصوص پروژه‌ها، انتشارات (برای مثال، به منبع زیر مراجعه کنید)، برنامه‌ها، گزارش‌های سالانه، نشانی‌ها و

1. UNESCO Memory of the World Programme
2. Safeguarding the documentary heritage of humanity

۳. آدمونسان، ری (۱۳۸۷). حافظه

جهانی؛ رهنمودهایی برای حفاظت از میراث مستند. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

- (Memory of the World: General guidelines to safeguard documentary heritage)
4. International Federation of library Associations and Institutions
5. IFLA Core Programme for Preservation and Conservation

مشخصات تماس، فراهم می‌آورد.

-Mannin, R.W. and Kremp, V. (2000), A reader in preservation and conservation, IFLA Publications Series 91, K.G. Saur, Munich.

بخش حفاظت و نگهداری ایفلا^۱

www.ifla.org/VII/s19/sconsv.htm

این بخش یک انجمن بین‌المللی برای بحث، اشاعه و توسعه مسائل مربوط به نظریه‌ها، خط‌مشی‌ها و اقدامات برای حفاظت از دانش ثبت‌شده فراهم آورده و دارای ارتباط تنگاتنگی با هسته ایفلا است. در این وبگاه اطلاعیه‌ها، خبرنامه‌ها و گزارش‌های سالانه، به‌همراه اطلاعات تماس با مسئولان، در دسترس است.

شورای جهانی آرشیو (ICA)^۲

<http://www.ica.org>

ایکا به توسعه و پیشرفت آرشیوها در سراسر جهان اختصاص داده‌شده است. وبگاه آن دارای اطلاعاتی برای اعضا، محققان و علاقمندان بوده و جزئیات سازمان (برای مثال، شعبه‌ها، بخش‌ها و کمیته‌ها) و انتشارات آن فراهم آورده شده است. بخش‌های مختلف آن طیف وسیعی از آرشیوها و موضوعات مرتبط را پوشش می‌دهد؛ این بخش‌ها شامل آموزش آرشیوی، تجارت و امور آرشیوی، آرشیو کلیساها و فرقه‌های مذهبی، آرشیوهای دانشگاه و مؤسسات تحقیقاتی و غیره است.

مرکز بین‌المللی مطالعه حفاظت و نگهداری و مرمت میراث فرهنگی (ICCROM)^۳

<http://www.iccrom.org/eng/news/iccrom.htm>

1. IFLA Section on Preservation and Conservation
2. International Council on Archives
3. International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property

این سازمان میان‌دولتی، در سال ۱۹۵۹ تأسیس شده، دارای مأموریت جهانی ترویج حفاظت و نگهداری از انواع میراث فرهنگی است. اطلاعات مندرج در این وبگاه، حوزه‌های اصلی فعالیت آن، مشتمل بر: آموزش، اطلاعات (منابع کتابشناسی)، تحقیقات (برای مثال: استانداردها و اصول اخلاقی بین‌المللی برای اقدامات حفاظتی)، همکاری و پشتیبانی (برای مثال: تدریس در خصوص منابع و کارگاه‌های آموزشی) را منعکس می‌کند.

وبگاه‌های ملی

بسیاری از وبگاه‌های انجمن‌های ملی و منطقه‌ای، سازمان‌ها و کتابخانه‌ها حاوی اطلاعات موردعلاقه و استفاده در کشور خود و کشورهای دیگر هستند. از وبگاه‌های مهم و کلیدی می‌توان به وبگاه کشورهای انگلستان، آمریکا و استرالیا اشاره کرد که در اینجا به‌عنوان نمونه‌هایی از وبگاه‌های مشابه و متنوع سازمان‌های فراهم‌کننده و تبیین غنای اطلاعات ارائه‌شده توسط آن‌ها، آورده شده‌اند. وبگاه‌های مشابه به میزبانی سازمان‌های همگون در سایر کشورها نیز قابل بررسی هستند.

انگلستان

اداره ملی حفاظت و نگهداری، در کتابخانه بریتانیا

www.bl.uk/services/preservation/national.html

اداره ملی حفاظت و نگهداری در سال ۱۹۸۴ با هدف فراهم‌آوری یک محل تمرکز مستقل برای تضمین حفاظت و نگهداری و دسترسی دائمی به منابع آرشیوی و کتابخانه‌ای موجود در انگلستان و ایرلند، تأسیس شد. این اداره از سوی کتابخانه بریتانیا پشتیبانی شده، همچنین دارای حمایت‌های مالی از طرف اداره اسناد عمومی، کتابخانه ملی اسکاتلند، کتابخانه کالج ترینیتی دوبلین^۱، کنسرسیوم کتابخانه‌های پژوهشی اروپا، کتابخانه دانشگاه کمبریج، کتابخانه ملی ولز^۲، کتابخانه اکسفورد بودلیان^۳، کتابخانه ملی ایرلند، اداره اسناد عمومی ایرلند شمالی و کنفرانس دائمی کتابخانه‌های ملی و دانشگاهی، است. این اداره راهبرد ملی حفاظت و نگهداری را هماهنگ کرده و توسعه داده است و خدمات اطلاعاتی و ارجاعی را ارائه می‌دهد. وبگاه این سازمان اطلاعاتی در خصوص فعالیت‌های آن (مشمول برنامه راهبردی)، کمیته‌ها و انتشارات (رایگان و غیررایگان؛ فراهم‌آوری مجموعه‌ای از خبرنامه‌های راهنما در خصوص مدیریت حفاظت و نگهداری، ایمنی، گزارش کنفرانس‌ها، مقالات سمینار، منابع ویدیویی و تبلیغاتی) و پیوند به سایر وبگاه‌ها، همچنین بخش تازه‌ها را فراهم می‌آورد.

جامعه آرشیودارها

<http://www.archives.org.uk>

این وبگاه علاوه بر اطلاعات استاندارد، مانند اطلاعات مربوط به جامعه، اعضای آن، هیئت علمی، مناطق، گروه‌ها، آموزش، کنفرانس‌های سالانه، انتشارات، دفتر یادداشت روزانه رویدادها و مشخصات تماس، حاوی جدیدترین اطلاعات مربوط به امکانات پوشش‌دهی نیز هست.

1. Trinity College Library
Dublin
2. The national library of
Wales
3. The Bodleian Library
Oxford

مؤسسه محافظت و نگهداری انگلستان (UKIC)^۱

www.ukic.org.uk/

مؤسسه محافظت و نگهداری انگلستان سازمان نماینده کارشناسان حفاظت و مرمتگران متخصص برای امور شخصی و نهادی در کشور انگلستان است. وبگاه آن جزئیاتی را در خصوص انتشارات و آموزش محافظت و نگهداری فراهم آورده و دارای بخش تخصصی برای پرداختن به موضوعاتی از قبیل نقاشی و منسوجات است. این مؤسسه یک خبرنامه با عنوان *Conservation News*، تقویم رویدادها با نام *Grapevine* و مجله سالانه مقالات داوری شده با عنوان *Conservator* را منتشر می‌کند.

انجمن موزه‌ها (MA)^۲

www.museumsassociation.org

انجمن موزه‌ها بزرگترین انجمن نماینده موزه‌ها و نمایشگاه‌ها در بریتانیای کبیر است. وبگاه آن اطلاعاتی را در خصوص طیف گسترده‌ای از رویدادها از قبیل کنفرانس‌ها، سمینارها، آموزش و سایر موضوعات همچون سیاست در حال رشد، توسعه تخصصی، سرمایه و پشتیبانی و انتشارات، ارائه می‌کند. در مجموع این وبگاه یک منبع سودمند در به‌روزرسانی اطلاعات مربوط به توسعه محافظت و نگهداری در موزه‌ها است.

خدمات حفاظت و نگهداری کتابخانه دانشگاه اکسفورد

<http://www.bodley.ox.ac.uk/dept/preservation/>

کتابخانه بودلیان^۳ به‌تازگی مجموعه‌ای از صفحات وب را با مضمون راهنمای اقدامات مناسب در خصوص رسیدگی به منابع کتابخانه‌ای، برای استفاده کارکنان و مطالعه‌کنندگان منتشر کرده است. این مجموعه با مطالب تصویری رنگی، یک مقدمه جذاب ده دقیقه‌ای را با هدف کاهش آسیب‌های منابع کتابخانه‌ای ارائه می‌کند.

ایالات متحده امریکا

کتابخانه کنگره، اداره حفاظت و نگهداری

1. United Kingdom
Institute for
Conservation
2. Museums
Association
3. Bodleian library

<http://lcweb.loc.gov/preserv/>

اداره حفاظت و نگهداری مجموعه‌ای از بروشورها با مضامین تخریب، حفاظت و نگهداری از کاغذ، حقایق در خصوص حفاظت از آثار مکتوب، اسیدزدایی جمعی در کتابخانه کنگره و مراقبت از گنجینه‌های خانوادگی را ارائه می‌کند. مراقبت از مجموعه‌های کتابخانه کنگره

شامل بخش‌هایی از قبیل: صحافی و مراقبت از مجموعه‌ها، تغییر قالب حفاظت‌شده، عکس‌ها و فیلم‌ها، آمادگی و حفاظت اضطراری است.

شورای منابع اطلاعاتی کتابخانه‌ای (CLIR)^۱

<http://www.clir.org>

فعالیت‌ها و پروژه‌های CLIR با هدف تضمین دسترسی دانشمندان، دانش‌آموزان، عموم مردم و نسل آتی به منابع اطلاعاتی موردنیاز آن‌ها طرح‌ریزی شده است و از سوی مؤسسات و شرکت‌های سرمایه‌گذاری بزرگ پشتیبانی می‌شود. این شورا، انجمنی را برای بحث و گفتگو و تحولات آن ارائه می‌دهد و متعهد به انجام انواع فعالیت‌ها و پروژه‌های مربوط به حوزه حفاظت و کتابخانه‌های رقمی بوده و دارای انواع انتشارات شامل گزارش‌هایی همچون موارد زیر است:

- Smith, A. (1999), The future of the past: Preservation in American research libraries, pub 82, Commission on library and information Resources, Washington, DC.
- Council on Library and Information Resources Task Force on the Artifact in Library Collections (2001), The evidence in hand: the report of the Task Force on the Artifact in Library Collections, pub 103, CLIR, Washington, DC.

برای اطلاعات بیشتر به وبگاه زیر مراجعه کنید:

www.clir.org/pubs/reports/pub103/contents.html

آن کنی^۲، مدیر برنامه‌ها، باهمکاری سایر انجمن‌ها در حال اجرای پروژه‌ای در خصوص بررسی وضعیت برنامه‌های حفاظتی در کالج آمریکایی و کتابخانه‌های پژوهشی است.

مرکز حفاظت اسناد شمال شرقی (NEDCC)^۳

<http://www.nedcc.org>

به ادعای این وبگاه، NEDCC در سال ۱۹۷۳ تأسیس شده و بزرگترین مرکز غیرانتفاعی منطقه‌ای حفاظت و نگهداری در ایالات متحده است. این مؤسسه مجموعه‌ای از اطلاعات در خصوص انتشارات و خدمات، مشتمل بر: کنفرانس‌ها، کارگاه‌های آموزشی، برنامه‌های تبادل بین‌المللی، اطلاعاتی در خصوص بودجه، تهیه‌کنندگان و خدمات و امداد رسانی به‌هنگام سوانح را ارائه می‌دهد؛ همچنین امکان دسترسی به یک دوره آموزشی با طراحی و ارائه سنجیده و مناسب در خصوص حفاظت و نگهداری از کاغذ، با عنوان Preservation101 را فراهم می‌کند. برای مثال، درس ۶ در رابطه با آمادگی اضطراری بوده و جزئیات راهکارها و تدابیر برای تدوین یک برنامه مقابله با سوانح را به تفکیک منابع چاپی و برخط، ارائه می‌دهد.

1. Council on library and Information Resources
2. Anne Kenney
3. Northeast Document Conservation Center

اتحادیه منطقه‌ای حفاظت و نگهداری (RAP)^۱

www.rap-arcc.org/

این اتحادیه دارای ۱۴ سازمان عضو در ایالات متحده امریکا بوده و مأموریت آن ارائه اطلاعات جامع حفاظت و نگهداری به نهادهای فرهنگی و عموم مردم، در سرتاسر امریکا، است. این مؤسسه در سال ۱۹۷۷ با عنوان پروژه آزمایشی کمیسیون حفاظتی و دسترسی سرمایه‌گذاری شروع شده و در سال‌های آتی شرکت‌کنندگان آن مصمم به تداوم RAP و گسترش اعضای آن تا سطح انجمن‌های مراکز حفاظت و نگهداری منطقه‌ای شدند. وبگاه آن اطلاعاتی را در خصوص RAP و اعضای آن، آموزش و توسعه، خدمات محافظت و نگهداری، انتشارات و پیوندهایی به سایر وبگاه‌های مرتبط، فراهم می‌آورد. این وبگاه همچنین یک کتابشناسی را در خصوص کنترل محیطی، بهداشت و ایمنی، بسته‌بندی، حمل و ایمنی، فراهم می‌سازد.

گروه کتابخانه‌های پژوهشی (RLG)^۲

<http://www.rlg.org/toc.html>

گروه کتابخانه‌های پژوهشی یک شرکت غیرانتفاعی با عضویت بیش از ۱۶۰ دانشگاه، کتابخانه ملی، آرشیو، جوامع تاریخی و نهادهای دیگر بوده و دارای مجموعه‌های قابل توجه برای تحقیق و یادگیری است. این گروه بر همکاری در اقدامات لازم، به منظور تحقق اهداف مشترک اعضا، تمرکز کرده است. RLG منابع اطلاعاتی را برای اعضا و افراد غیر عضو سراسر جهان توسعه می‌دهد. از مطالب اختصاصی در زمینه حفاظت و نگهداری می‌توان به صفحات RLG و حفاظت و نگهداری، به‌ویژه حفاظت طولانی‌مدت منابع سنتی، (www.rlg.org/preserve/index.html) و حفاظت طولانی‌مدت منابع رقمی (www.rlg.org/longterm)، اشاره کرد. جزئیات سیاست‌ها، طرح‌ها، خدمات و انتشارات (مشمول بر گزارش‌ها و اخبار رقمی RLG) از طریق وبگاه در دسترس قرار می‌گیرد.

خدمات حفاظت و نگهداری شبکه کتابخانه‌ای جنوب شرق^۳

<http://www.solinet.net>

1. Regional Alliance for preservation
2. Research Libraries Group
3. Southeastern Library Network

شبکه کتابخانه‌ای جنوب شرق یک شرکت غیرانتفاعی کتابخانه‌ای برای به اشتراک‌گذاری منابع، به منظور توسعه آموزشی، فرهنگی و اقتصادی جنوب شرقی ایالات متحده امریکا است. این مؤسسه در سال ۱۹۷۳ تأسیس شده و در حال حاضر دارای عضویت بیش از ۲۱۰۰ کتابخانه مختلف است. صفحات خدمات حفاظت و نگهداری وبگاه آن، اطلاعاتی

را در خصوص موضوعاتی از قبیل خدمات مشاوره، کارگاه‌های آموزشی، خدمات مواجهه با سوانح، خدمات ریزفیلم، انتشارات و منابع اینترنتی فراهم می‌سازد. صفحه «تازه‌ها» موجب به‌روزرسانی اطلاعات مراجعه‌کنندگان در خصوص انتشارات و رویدادها می‌شود.

مؤسسه محافظت و نگهداری گتی^۱

<http://www.getty.edu/conservation/institute/>

وبگاه مؤسسه محافظت و نگهداری گتی دارای عملکرد بین‌المللی در جهت بهبود حفاظت و نگهداری، تشویق به حفاظت و درک درست از هنرهای تجسمی در تمامی ابعاد اشیاء، مجموعه‌ها، معماری و وبگاه‌های آن‌ها است.

این مؤسسه از طریق پژوهش‌های علمی، آموزش، پروژه‌های مرتبط و انتشار نتایج کار خود و دیگران در آن زمینه، به جامعه حفاظت و نگهداری خدمت‌رسانی می‌کند. این مؤسسه مجموعه‌ای از منابع را منتشر کرده و کمک‌های مالی را برای بهبود حفاظت و نگهداری ارائه می‌دهد.

استرالیا

کتابخانه ملی استرالیا

<http://www.nla.gov.au/preserv/>

وبگاه کتابخانه ملی استرالیا طیف وسیعی از اطلاعات مفید را در صفحات مربوط به فعالیت‌های حفاظت و نگهداری آن ارائه می‌کند. برای مثال، خطمشی حفاظتی، برنامه مقابله با سوانح برای مجموعه‌ها، خطمشی حفاظتی در تهیه ریزفیلم‌ها و یک طرح ارزیابی نیازهای حفاظتی با عنوان اطلاعات در خصوص آرشیو PANDORA^۲ (حفاظت و دسترسی به منابع مستند شبکه‌ای استرالیا) در دسترس است. کتابخانه ملی PADI^۳ (حفاظت دسترسی به اطلاعات رقمی) را نیز میزبانی می‌کند. صفحات دیگر شامل مقالات کارکنان و اطلاعاتی در مورد کمک‌های مالی جامعه میراث فرهنگی است.

موزه‌ها و نمایشگاه‌های برخط استرالیا (AMOL)^۴

http://amol.org.au/about_amol/about_amol.asp

یک وبگاه جامع اینترنتی به‌منظور ایجاد دسترسی مخاطبان جهانی به اطلاعات مجموعه‌های موزه‌ها و نمایشگاه‌ها بوده، همچنین به‌عنوان یک دروازه اطلاعاتی برای افراد شاغل در موزه‌ها و نمایشگاه‌های استرالیا است. یک مجموعه از کتب راهنما، با عنوان *recollections: caring*

1. The Getty Conservation Institute
2. Preservation and Accessing Networked Documentary Recourses of Australia
3. Preserving Access to Digital Information
4. Australian Museums And Galleries Online

for collections across Australia توسط شورای مجموعه‌های موروثی برای استفاده عموم تدوین شده و به صورت برخط در دسترس می‌باشد (<http://amol.org.au/collections/>). این مجموعه چگونگی به کارگیری روش‌های حفاظت پیشگیرانه برای مجموعه‌ها و اشیاء فرهنگی را تشریح می‌کند. به منظور دسترسی به وبگاه‌هایی که به صورت اختصاصی در ارتباط با منابع رقیمی هستند، به بخش منابع رقیمی مراجعه کنید.

فهرست‌های مباحثه^۱

استفاده از فهرست‌های مباحثه روش مناسبی برای پایش توسعه و کمک به بحث در خصوص موضوعات مرتبط بوده و همچنین برای جستجوی اطلاعات، توصیه یا نظرات دیگران سودمند است. برای بررسی جزئیات فهرست‌های مباحثه، به وبگاه‌های بالا مراجعه کنید. (برای مثال: فهرست مباحثه وبگاه CoOL و چگونگی مشارکت در آن، <http://palimpsest.staford.edu/byform/mailling-lists/cdl>). آن‌ها معمولاً جزئیات فهرست‌های دیگر را نیز فراهم می‌سازند. در انگلستان، جزئیات برخی از فهرست‌ها در خدمات فهرست پستی ملی و دانشگاهی JISC (کمیته سامانه‌های مشترک اطلاع‌رسانی) قابل بررسی است (www.jiscmail.ac.uk).

سه مورد از فهرست‌های سودمند عبارتند از:

Conservation-nccr@jiscmail.ac.uk

که یک فهرست چند رشته‌ای برای مباحثه در خصوص توسعه تمام جنبه‌های حفاظت از میراث منقول است.

Lis-Libhist@jiscmail.ac.uk

اطلاعات تخصصی در خصوص تاریخچه کتاب و کتابخانه ارائه می‌کند.

Digital-preservation@jiscmail.ac.uk

اطلاعات و اعلاناتی را در خصوص حفاظت و نگهداری از منابع رقیمی فراهم می‌سازد.

مراقبت از مجموعه‌ها - ذخیره‌سازی و محیط، نمایشگاه‌ها و امانات

در پنج سال اخیر، در کشور انگلستان، به صورت قابل ملاحظه‌ای به مراقبت از مجموعه‌ها پرداخته شده است. کتابخانه‌ها و آرشیوها به طور فزاینده‌ای به سمت موزه‌ها و الگوی فعالیت‌های آن‌ها گرایش پیدا کرده‌اند و به دنبال همکاری با یکدیگر، به اشتراک گذاری اقدامات و تخصص در موقعیت مناسب هستند. استاندارد بریتانیایی سال ۱۹۸۹ برای ذخیره‌سازی و نمایش اسناد

1. Discussion lists

آرشیوی، مورد مرور و جایگزینی با نسخه جدید سال ۲۰۰۰ قرار گرفت.

- British standards Institute, 2000, Recommendations for the storage and exhibition of archival documents (BS 5454).

نسخه قدیمی‌تر نیز در جنبه‌های مختلف حفاظت از مجموعه‌ها مفید است. برای مثال، به موارد زیر مراجعه کنید:

- Baynes-Cope, A.D (1989), Caring for books and documents, 2nd edn, British Library, London.
- Hickin, N. (1992), Bookworms: the insect pests of books, rev. edn by Edwards, R., Richard Joseph Publishers, Farnham, surrey.
- National Preservation Office (1989), Handling printed books, National Preservation Office, London (Videocassette).
- Petherbridge, G. (ed.) (1987), Conservation of library and archive materials and the graphic arts, Society of Archivists, Institute of paper Conservation, Butterworth, London.

تحقیقات، منجر به تهیه دستورالعمل‌هایی برای دست‌اندرکاران شده است، از جمله:

- Bell, N. and Lindsay, H. (2000), Benchmarks in collections care for UK Libraries, Library and Information Commission Research Report 55, Library Information Commission, London.

امور مربوط به کتابخانه‌های انگلستان تا تجربه در موزه‌ها نیز توسعه یافته است. برای مثال:

- Keene, S. (1996), Managing conservation in museums, Butterworth - Heinemann, Oxford.
- Winsor, P. (1998), Levels of collection care. A self-assessment checklist for UK museums, Museums and Galleries Commission, London.
- Museums and Galleries Commission (1998), Ours for keeps? A resource pack for raising awareness of conservation and collection care, Museums and Galleries Commission, London.

اداره حفاظت و نگهداری انگلستان مجموعه‌ای از جزوات پوشش‌دهنده این موضوع را ایجاد کرده است. به موارد زیر مراجعه کنید:

- Good handling principles and practice for library and archive materials (2000), NPO preservation Guidance Preservation Management Series, National Preservation Office, London.
- Guidance for exhibiting archive and library materials (2000), NPO preservation Guidance Preservation Management Series, National Preservation Office, London.

دیگر منابع سودمندی که علایق بین‌المللی مستمر در جنبه‌های مختلف موضوع را نشان می‌دهد، عبارتند از:

- Adcock, E. (comp. and ed.) with the assistance of Varlamoff, M.T. and Kremp, V. (1998), IFLA principles for the care and handling of library and archival materials, International Preservation Issues Number One, International Federation of Library Associations, Paris.¹

و وبگاه موزه‌ها و نمایشگاه‌های برخط استرالیا (AMOL)، با نشانی اینترنتی زیر:

<http://amol.org.au/craft/conservation/re-collections.asp>

recollections: caring for collections across Australia, توسط شورای مجموعه‌های موروثی، با هدف ارائه مجموعه‌ای از کتب راهنما با موضوعاتی مشتمل بر حفاظت و نگهداری، برنامه‌ریزی ارزیابی، برنامه‌ریزی مقابله با سوانح، ارزیابی اهمیت اشیاء و مجموعه‌های میراث فرهنگی، ایجاد شده است.

- Corr, S. (2000), Care for collections. A manual of preventive conservation, Heritage council of Ireland series, Heritage council of Ireland, Kilkenny, Ireland.
- Giovannini, A. (2000), Architecture and preservation: fighting the same battle, International Preservation News, 22-23, pp.15-18.
- Kingsley, H., Pinniger, D., Xavier-Rowe, A. and Winsor, P. (eds) (2001), Integrated pest management for collections: proceedings of 2001: a pest odyssey, pre-prints of the conference 2001: A pest Odyssey held 2-3 October 2001 [London], English

۱. به ترجمه این کتاب تحت عنوان:
اصول ایفلا برای حفاظت و نگهداری
از مواد کتابخانه‌ای، ترجمه حبیب‌الله
عظیمی (۱۳۹۰) تهران: کتابدار: سازمان
اسناد و کتابخانه ملی ایران، مراجعه
کنید.

Heritage, London.

- Ling, T. (1998), Solid, safe, secure. Building archives repositories in Australia, Canberra, National Archives of Australia.

منابع دیداری و شنیداری

در سال‌های اخیر، راهنماهایی با دسترسی گسترده، برای افراد جویای همیاری در خصوص مقابله با مشکلات حفاظت و نگهداری از منابع دیداری و شنیداری مشاهده می‌شود، برای مثال:

- Harrison, H.P. (ed. And comp.) (1997), Audiovisual archives: a practical reader, edited and compiled for the General Information programme and UNSIST, (CII-97/WS/4), UNESCO, Paris. (www.unesco.org/Webworld/audiovis/reader/contents.htm)
- Farley, J. (1999), An introduction to new media, Introduction to Archival Materials Series, The public record Office, Kew, Surrey.
- Dale, R. et al. (1998), Audio preservation: a selective annotated bibliography and brief summary of current practices, American Library Association for Library collections and Technical Services, Preservation and Reformatting Section Photographic and Recording Media Committee, Audio Preservation Task Force, Chicago. (www.ala.org/alcts/publications/audiopres.pdf)
- Gibbs, J.R. (2001), Audio preservation and restoration including some links to film and video tape preservation, Music Library, University of Washington. (www.lib.washington.edu/Music/preservation.html).

به نظر می‌رسد منابع عکس، به میزان بیشتری مورد توجه قرار گرفته‌اند. برای مثال به موارد زیر مراجعه کنید:

- Wilson, D. (1997), The care and storage of photographs. Recommendations for good practice, NAPLIB, London.
- Ball, S., Clark, S. and Winsor, P. (1998), The care of photographic materials and related media: guidelines on the care, handling and storage and display of photography, film, magnetic and digital media, Museums and galleries Commission, London.

- Clark, S. (1999), Preservation of photographic material, NPO Preservation Guidance preservation in Practice Series, National Preservation Office, London.
- Klijn, E. and Lusenet, Y. de (eds) (2000), In the picture: preservation and digitization of European photographic collections, ECPA Report 11, European Commission on preservation and Access, Amsterdam.

و وبگاه کتابخانه کنگره که در زیر ذکر شده است.

یک پروژه سرمایه‌گذاری شده توسط اتحادیه اروپا، با عنوان SEPIA¹ و با تمرکز بر حفاظت و نگهداری از منابع عکسی، در سال ۱۹۹۹ شروع به کار کرد. این پروژه با تغییراتی به SEPIAII توسعه یافت (برای جزئیات بیشتر در خصوص SEPIA به وبگاه www.knaw.nl/ecpa/sepia/home.html مراجعه کنید).

هم‌اکنون یک فعالیت در حال توسعه در ارتباط با تصاویر متحرک موروثی وجود دارد. CoOL² منابع مختلفی را با سر فصل حفاظت و نگهداری از فیلم و تصاویر متحرک فهرست کرده (<http://palimpsest.stanford.edu/bytopic/motion-pictures>) که شامل بنیاد ملی حفاظت و نگهداری از فیلم (در ایالات متحده آمریکا) (www.film-foundation.org/organizations/nfpf.cfm) و برد ملی حفاظت و نگهداری از فیلم در کتابخانه کنگره (<http://lcweb.loc.gov/film>) و (www.loc.gov/preserv)، می‌باشد. در کشور انگلستان، آرشیو ملی فیلم و تلویزیون / مؤسسه فیلم بریتانیا، فیلم‌ها و برنامه‌های تلویزیونی را جمع‌آوری، حفاظت و بازیافت کرده و به اشتراک گذاشته است که به شکل‌گیری و ثبت اوقات و شیوه زندگی بریتانیایی‌ها از زمان ابداع صنعت سینما، در اواخر قرن نوزدهم، کمک کرده است (www.bfi.org.uk/collections/preservation). منبع زیر شامل راهنمایی‌هایی برای شناسایی فیلم سینمایی و حفاظت از فیلم نیتراست:

- Alban, J. (1999), Film and sound archive sourcebook, Society of Archivists, London.

جانشینی و جایگزینی

پیشرفت‌های فناوری و رقمی‌سازی مجموعه‌های ویژه، موجب ارائه دسترسی فزاینده به برخی از عناوین و مجموعه‌ها، از طریق جانشین‌های الکترونیکی، می‌شود. در کشور انگلستان اداره ملی حفاظت و نگهداری، با بودجه مالی از سوی کمیسیون کتابخانه و اطلاعات، پژوهش توسعه راهبرد ملی برای جایگزینی را پشتیبانی می‌کند. به منبع زیر مراجعه کنید:

- Edwards, A., Matthews, G. and Nankivell, C. (2000), Developing a national strategy for preservation surrogates, Library and Information Research Report 54, Library

1. Safeguarding European Photographic Images for Access
2. Conservation Online

and Information Commission, London.

از یافته‌های این پروژه می‌توان به تهیه ریزفیلم با شیوه منطبق با استانداردهای آرشیوی، به‌عنوان مناسب‌ترین روش برای حفاظت و نگهداری طولانی‌مدت منابع اشاره کرد. در زمان تدوین این مجموعه، امکان حفاظت و نگهداری طولانی‌مدت از نسخه‌های رقمی، به‌علت فناوری‌های در حال توسعه و فقدان استانداردها، تأیید نشده بود. در حال حاضر، بسیاری از پروژه‌های رقمی‌سازی در مسیر توسعه بوده و برخی از ملاحظات در خصوص مزایا و معایب ریزفیلم‌سازی از نسخه رقمی و یا اصلی، صورت پذیرفته است. برای مثال به منبع زیر مراجعه کنید:

- Kenney, A. and Chapman, S. (1999), Digital imaging and preservation microfilm: the future of the hybrid approach to the preservation of brittle books, Commission on Library and Information Resources, Washington, DC.

مجله (فصلنامه) زیر شامل مقالاتی با مضمون گزارش پیشرفت‌ها و توسعه‌های صورت‌پذیرفته، است:

- Microform and imaging review, Munich: K.G.Saur, 1972-

از راهنماهای سودمند در خصوص ریزفیلم‌سازی می‌توان به منابع زیر اشاره کرد:

- Fox, L. (ed.) (1996), Preservation microfilming: a guide for libraries and archivists, 2nd edn, American Library Association, Chicago and London.
- Guide to preservation microfilming (2000), National preservation Office, London.
- Guidelines for preservation microfilming in Australia and New Zealand (1998), National Library of Australia, Canberra.
- Photocopying of library and archive materials (2000), NPO Preservation Guidance Preservation Management Series, National Preservation Office, London.

مؤسسه ثبت اروپایی نسخه‌های اصلی ریزفیلم (EROMM)، یک پایگاه‌داده بین‌المللی به میزبانی ایالت گوتینگن و کتابخانه دانشگاهی آلمان، اطلاعاتی را در خصوص کلیه آثاری که مورد قالب‌بندی مجدد قرار گرفته و یا برای این امر در نظر گرفته شده اند، فراهم می‌آورد (<http://e250-039.gbv.de/eromm>). این وبگاه همچنین شامل اطلاعاتی در خصوص استانداردهای جایگزینی، با پیوندهایی به سایر وبگاه‌ها و جزئیات انتشارات سودمند است.

در کشور انگلستان، طرح ابتکاری موفق NEWSPLAN (یا تهیه ریزفیلیم از روزنامه‌های محلی باهماهنگی ملی)، ادامه دارد (به وبگاه www.bl.uk/collections/nplan.html و پروژه NEWSPLAN2000 در www.newsplan2000.org که شامل خطوط راهنما برای شرکت‌کنندگان این پروژه است، مراجعه کنید). منبع دیگری که ممکن است برای بررسی اخبار در این زمینه مورد استفاده قرار گیرد، عبارت است از:

- Newspaper Library News, British Library News paper Library, 1980- (semi annually).

منبع زیر نقش جانشینی و جایگزینی در شرایط فعلی توسعه مجموعه‌ها، از جمله تأثیر طرح‌های رقمی‌سازی را مورد بررسی قرار می‌دهد:

- Edwards, A. and Matthews, G. (2000), preservation surrogacy and collection management, Collection Building, 19, pp. 140-50.

منابع رقمی

از اواسط سال ۱۹۹۰، به‌میزان قابل‌توجهی به حفاظت و نگهداری از منابع تولیدشده به‌صورت رقمی و یا منابع رقمی‌زاد^۱ پرداخته شده است. گزارش سمینار نیروی کار در آرشیوکردن اطلاعات رقمی، در خصوص فعالیت‌های مشابه در نقاط دیگر جهان اطلاع‌رسانی کرده است.

- Waters, D. and Garrett, J. (1996), preserving digital information, report of the task force on archiving of digital information commissioned by the commission on preservation and access and research libraries group, commission on preservation and access, Washington, DC. (www.rlg.org/ArchTF/)

یک مطالعه مروری سودمند در خصوص این فعالیت، با تمرکز بر کشور انگلستان و پوشش‌دهی طرح‌ها و ابتکارات مهم سایر کشورها در منبع زیر قابل‌دسترس است:

- Feeney, E. (ed.), (1999), Digital culture: maximizing the nation's investment. A synthesis of JHSC/NPO studies on the preservation of electronic materials, National preservation office, London.

ایفلا به‌تازگی اقداماتی را در جهت بررسی فعالیت رقمی‌سازی و حفاظت و نگهداری در سرتاسر جهان انجام داده است. به منبع زیر مراجعه کنید:

1. Born-digital

- Gould, s. and Edbon, R. (comps and eds), Under the direction of M-T Varlamoff (1999), international federation of library associations and institutions core programmes for preservation and conservation (PAC) and universal availability of publication (UAP) and UNESCO memory of the World Programme, IFLA/ UNESCO survey on digitization and preservation, International preservation Issues number two, IFLA Office for UAP and International Leading, Boston Spa, West Yorkshire.

یک وبگاه بسیار سودمند برای پیگیری توسعه‌های اخیر جهانی، بخش حفاظت دسترسی به اطلاعات رقمی (PADI) در کتابخانه ملی استرالیا است که دروازه اطلاعاتی برای حفاظت و نگهداری از منابع رقمی می‌باشد. شورای سرمایه‌گذاری آموزش عالی در انگلستان از طریق کمیته مشترک سیستم‌های اطلاعاتی (JISC) (www.jisc.ac.uk) و برنامه کتابخانه‌های الکترونیکی (eLib)، در خصوص توسعه کاربرد منابع رقمی در کتابخانه‌های دانشگاه انگلستان سرمایه‌گذاری کرده‌اند. اقدامات مربوط به حفاظت از طریق اداره ملی حفظ و نگهداری صورت پذیرفته است. برای مثال به منابع زیر مراجعه کنید:

- Beagrie, N. and Greenstein, D. (1998), A strategic framework for creating and preserving digital resources. A JISC/NPO study within the Electronic Libraries (eLib) Programme on the preservation of Electronic Materials, eLib Studies, Library Information Technology Centre, South Bank University, London.
- Lievesley, D. and Jones, S. (1998), Digital preservation needs of universities and research funders. A JISC/NPO study within the Electronic Libraries (eLib) Programme on the Preservation of Electronic Materials, eLib Studies, Library Information Technology Centre, South Bank University, London.

پیرو کارهای پیشین (از قبیل موارد زیر):

- Hendley, T. (1996), The preservation of digital material, British Library Research and Development Department Report 6242, British Library Research and Development Department, London.
- Hendley, T. (1998), Comparison of methods and costs of digital preservation. A consultancy study conducted by Tony Hendley, Technical Director, Cimtech Ltd,

1. Preserving access to digital information

مقالات تشریح‌کنندهٔ مسائل عملی، راهنماها و کتابچه‌های حفاظت رقمی، در سراسر جهان در حال ظهور هستند. برای مثال به موارد زیر مراجعه کنید:

- Hunter, G.S. (2000), Preserving digital information. How-to-do-it manual, How-to-do-it manuals for librarians, no 93, Neal Schuman Publishers Inc., New York.
- International Council on Archives Committee on Electronic Records Report (1997), Guide for managing electronic records from an archival perspective, ICA.
- Jones, M. and Beagrie, N. (2001), preservation management of digital materials, a handbook, The British Library, London.

منبع فوق توسط ائتلاف حفاظت و نگهداری در همکاری با کتابخانه ملی استرالیا و دروازه اطلاعاتی PADI، نگهداری و به‌روزرسانی می‌شود و در نشانی اینترنتی زیر در دسترس است:
www.dpconline.org/graphics/handbook/index.html

- Kenny, A.R. and Rieger, O.Y. (2000) Moving Theory into practice: digital imaging for libraries and archives, Research Libraries Group, Mountain View, CA.
- Lee, S. (2000), Digital imaging: a practical handbook, Neal-Schuman Publishers in association with Library Association Publishing, New York, London.
- Ross, S. (2000) Changing trains at wigan: digital preservation and the future of scholarship, NPO Preservation Guidance Occasional Papers, National Preservation Office, London.
- Rothenberg, J. (1999), Avoiding technological quicksand: finding a viable technical foundation for digital preservation, Commission on Library and Information Resources, Washington, DC.
- Youngs, K. (2001), managing the digitisation of Library, archive and museum materials, NPO Preservation Guidance Preservation Management Series, National Preservation Office, London.

همراه با توسعه پرسرعت فناوری در این زمینه و بودجه‌های جاری با مقیاس بزرگ برای کاربردهای واقعی و در حال رشد آرشیوها و کتابخانه‌ها، اطلاعات جدید، نسخه‌های چاپی و الکترونیکی گسترش می‌یابند. در این راستا مرور منظم وبگاه‌های مناسب نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

وبگاه‌ها

حفاظت دسترسی به اطلاعات رقمی (PADI)^۱، کتابخانه ملی استرالیا

www.nla.gov.au/padi/

PADI یک دروازه اطلاعاتی موضوعی به منابع حفاظت و نگهداری رقمی در سطح جهانی بوده و اخبار و مباحث را از طریق فهرست مباحثه تعدیل یافته ارائه می‌کند (انجمن padiforum-1، به وبگاه زیر مراجعه کنید):

www.nla.gov.au/padi/forum/fordetail

این وبگاه شامل صفحاتی در خصوص رویدادها، خط‌مشی‌ها، راهکارها، راهنماها و پروژه‌ها بوده و جزئیاتی را در خصوص سازمان‌ها و وبگاه‌ها، کتابشناسی‌ها، فهرست‌های مباحثه، مجلات، خبرنامه‌ها و واژه‌نامه‌ها ارائه می‌کند؛ همچنین اطلاعاتی را در خصوص عناوین حفاظت رقمی، از قبیل مدیریت قوانین، مستندسازی داده‌ها و استانداردها، رویکردهای ملی، قالب‌ها و رسانه‌ها پیشنهاد می‌کند.

خدمات اطلاعاتی هنر و علوم انسانی (AHDS)^۲

<http://ahds.ac.uk>

AHDS یک مؤسسه خدمات ملی سرمایه‌گذاری شده توسط کمیته سامانه‌های مشترک اطلاعاتی و برد تحقیقاتی هنر و علوم انسانی بوده و هدف آن کمک به ایجاد و حفاظت مجموعه‌های رقمی در کلیه حوزه‌های هنر و علوم انسانی است. در میان محتویات وبگاه اطلاعات مربوط به فرصت‌های مالی، مدیریت مجموعه‌های رقمی و پیوند به مجموعه‌ها و آرشیوهای رقمی موجود است؛ برای مثال موارد زیر را شامل می‌شود: خدمات اطلاعاتی هنرهای تجسمی (VADS)، فراهم‌آوری، حفاظت و ترویج منابع رقمی برای پژوهش، فراگیری و تدریس؛ این نهاد در مؤسسه سوری دانشکده هنر و طراحی مستقر است. کتابچه راهنمای این مؤسسه برای عملکرد مناسب در خصوص ایجاد منابع رقمی هنرهای تجسمی، توسط C.Grout، P.Purdy و J.Rymer تدوین شده و شامل بخشی در خصوص ذخیره‌سازی و حفاظت و نگهداری است.

http://vads.ahds.ac.uk/guides/creatin_guide/contents.html

1. Preserving Access to Digital Information
2. Arts and Humanities Data Service

ائتلاف حفاظت و نگهداری رقمی

www.dpconline.org/graphics/index.html

ائتلاف حفاظت و نگهداری رقمی در سال ۲۰۰۱ به منظور مقابله با چالش‌های اضطراری ایمنی و حفاظت از منابع رقمی، همچنین برای تقویت اقدامات مشترک در جهت تضمین امنیت حافظه جهانی رقمی و پایگاه دانش در کشور انگلستان و در سطح بین‌المللی، تأسیس شد. اطلاعات تکمیلی و تازه‌ها در خصوص ائتلاف از طریق فهرست پست‌الکترونیکی حفاظت رقمی در دسترس است (برای اطلاع از جزئیات به نشانی زیر مراجعه کنید).

www.jiscmail.ac.uk/lists/digital-preservation.html

شبکه حفاظت و نگهداری و دسترسی به منابع الکترونیکی (ERPANET)

www.erpanet.org

یک پروژه سرمایه‌گذاری شده توسط اتحادیه اروپا بوده و با هدف ایجاد مرکز گردآوری و پخش مجازی اطلاعات و پایگاه دانشی برای بررسی وضعیت فعلی پیشرفت در حوزه حفاظت رقمی، در اواخر سال ۲۰۰۱ آغاز به کار کرد. این ابتکار عمل توسط مؤسسه پیشرفته فناوری و اطلاعات علوم انسانی (HATII)، دانشگاه گلاسکو، به همراه شرکای خود، Bundesarchiv Schweizerisches Rijkssarchiefdienst در هلند و مؤسسه علوم آرشیوی و کتابخانه‌ای، دانشگاه degli studi di urbino در ایتالیا، رهبری شده است.

خدمات رقمی‌سازی آموزش عالی (HEDS)^۱

<http://heds.herts.ac.uk>

HEDS توصیه، مشاوره، خدمات کامل تولید رقمی و توسعه کتابخانه رقمی را در داخل و خارج از بخش آموزش عالی، فراهم می‌سازد.

مؤسسه پیشرفته فناوری و اطلاعات علوم انسانی (HATII)، دانشگاه گلاسکو

www.hatii.arts.gla.ac.uk

مأموریت مؤسسه پیشرفته فناوری و اطلاعات علوم انسانی تشویق فعالانه به استفاده از اطلاعات و فناوری ارتباطات، برای افزایش پژوهش و تدریس در زمینه هنر و علوم انسانی، است. در میان مطالب دیگر، وبگاه آن اطلاعاتی را در زمینه پژوهش و پروژه‌ها، رویدادها، کنفرانس‌ها و مدارس رقمی تابستانی ارائه می‌کند.

1. Higher Education
Digitisation Services

www.dlib.org/

مجله D-Lib توسط مؤسسه ملی ابداعات تحقیقاتی (CNIR)^۱ ایالات متحده امریکا تولید شده و از سوی بنیاد ملی علوم امریکا (NSF)^۲ سرمایه آن تأمین می‌شود. این مجله شامل پوشش بین‌المللی مسائل مرتبط با کتابخانه رقمی، مشتمل بر حفاظت و نگهداری و یک منبع سودمند از مقالات و اطلاعاتی در خصوص پیشرفت‌های جاری است.

مدیریت مقابله با سوانح

از اواسط سال ۱۹۹۰ پیشرفت‌های قابل‌توجهی در راهنماهای مرتبط با مدیریت مقابله با سوانح در کتابخانه‌ها و آرشیوها، صورت پذیرفته است. کتابشناسی‌ها و وبگاه‌های بالا جزئیاتی را ارائه کرده و کتابشناسی‌های پراکنده نیز موجب به‌روزرسانی در این خصوص می‌شود، برای مثال به مورد زیر مراجعه کنید:

- Kilzack, D. and Chapman, C. (1999), A Decade of Disaster: a Selected Bibliography of Disaster Literature, Library and Archival Security, 15(1), pp.7-66.

در کشور انگلستان، بررسی عمده‌ای در خصوص اقدامات مدیریت بحران صورت پذیرفته و کتابچه راهنما به همراه گزارش این بررسی انتشار یافت.

- Matthews, G. and Eden, P. (1996), Disaster management in British libraries, Project report for library managers, Library and Information Research Report 109, British Library Research and Development Department, London.

از آن زمان به بعد، فعالیت‌های زیادی در این زمینه با تمرکز روی مسائل خاص از قبیل بیمه، تسهیل دسترسی به اطلاعات و اشتراک تجربیات با استفاده از اینترنت صورت پذیرفته است. برای مثال به منبع زیر مراجعه کنید:

- Graham, R. and Prideaux, A. (2000), Insurance for museums. Guidelines for good Practice, Museums and Galleries Commission, London.

در اینجا به‌عنوان یک مثال سودمند از اقدامات مشترک، می‌توان به گروه مدیریت مقابله با سوانح مربوط به کنسرسیوم M25 کتابخانه‌های آموزش عالی، اشاره کرد (www.m25lib.ac.uk/M25dcp/home_c.htm). وبگاه، طرح برنامه مقابله با سوانح مبتنی بر وب

1. Corporation for
National Research
Initiative
2. National Science
Foundation

و پیوندهایی به سایر وبگاه‌های مفید برای استفاده بیش از ۱۰۰ کتابخانه و آرشیو دانشگاهی در منطقه لندن را فراهم آورده است. همچنین جزئیات برخی از انتشارات مفید و اطلاعات تماس آمده است. روند ظهور راهنماهای مدیریت مقابله با سوانح ادامه دار است، برای مثال به موارد زیر مراجعه کنید:

- Alire, C. (ed.) (2000), Library disaster planning and recovery handbook, Neal-Schuman Publishers, New York.
- Kahn, M. (1998), Disaster response and planning for libraries, American Library Association, Chicago.
- Flowers, D. and Barrett, A. (2002), Business Continuity and Disaster Management in the digital Age. A Guide for Libraries, Archives and Information Centers, London: Facet Publishing.

منبع زیر مبتنی بر تجربه جنبه‌های مختلف مدیریت بحران، از قبیل مدیریت ریسک، تأثیر روانی سوانح و اهمیت برنامه کنترل سوانح در سراسر جهان است.

- Matthews, G. and Feather, J. (eds) (2003), Disaster management for libraries and archives, Ashgate, Aldershot.

یکی از جنبه‌های این موضوع که بعد از وقایع اخیر مورد توجه قرار گرفته است، تأثیر جنگ و ناآرامی‌های مدنی در میراث فرهنگی بوده است (به کمیته بین‌المللی بلوشید (ICBS)^۱ مراجعه کنید www.ifla.org/VI/4/admin/protect.htm؛ بلوشید معادل فرهنگی صلیب سرخ است). نماد بلوشید در کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه برای علامت‌گذاری وبگاه‌های فرهنگی به‌منظور حفاظت از آن‌ها از تهاجمات، به‌هنگام بروز درگیری‌های مسلحانه، تعیین شده است. ICB در سال ۱۹۹۶ راه‌اندازی شده و موزه‌ها، آرشیوها، مکان‌های تاریخی و کتابخانه‌ها را پوشش می‌دهد. مأموریت آن حراست از میراث فرهنگی جهانی با ایجاد هماهنگی برای آمادگی، بازدید و واکنش به‌هنگام وضعیت اضطراری است. کمیته‌های بلوشید در تعدادی از کشورها مشتمل بر بلژیک، ایتالیا و هلند تشکیل یافته است. وبگاه‌های سازمان بلوشید کشورهای انگلستان و ایرلند (UKIRB)، (www.bl.uk/services/preservation/blueshield/content.html) توصیه‌های اساسی در خصوص مقابله با سوانح به‌همراه پیوندهایی به وبگاه و سایر منابع سودمند فراهم می‌سازند. مسائل مرتبط در مجموعه مقالات کنفرانس اخیر در این خصوص نشان داده شده است:

- Sturges, P. and Rosenberg, D. (eds) (1999), Disaster and after: the practicalities

1. International
Committee of the Blue
Shield

of information service in times of war and other catastrophes, proceedings of an international conference sponsored by IGLA (The international Group of the Library Association), 4-6 September 1998, University of Bristol, Taylor Graham, London.

منبع زیر مشتمل بر مرور مناسبی بر رویدادهای قرن اخیر است:

- Valencia, M. (2002), Libraries, nationalism, and armed conflict in the twentieth century, Libri, 52 (1), pp. 1-15.

بر اساس تجربه، تعیین اعتبارهای مربوط به زمان حوادث و پس از آن موجبات ارائه کمک به دیگران را فراهم می‌آورد. از مثال‌های بسیار ویژه می‌توان به *Lessons of recovery* (درس‌هایی در مورد بهبود) در دانشگاه ایالت کلرادو، اشاره کرد.

www.colostate.edu/floodrecovery/Deadlink16December2002

در ماه جولای ۱۹۹۷، سیل مهیبی دانشگاه کلرادو را در بر گرفته، کتابخانه مورگان و کتابفروشی دانشگاه به‌صورت فجیعی تحت تأثیر قرار گرفتند. گردآورندگان وبگاه به‌صورت قابل‌توجهی در مسیر تحقق به اشتراک‌گذاری اطلاعات و افزایش سرعت روند بهبود، حرکت می‌کنند. این وبگاه، حساب‌های شخصی و مشاوره تخصصی ارائه کرده و دارای بخش‌هایی از جمله: درس‌هایی از بررسی علمی یک رویداد، تصاویر پژوهش، نظرات کارکنان و خبرنگارانه دانشکده، انتشار اخبار، راهنمایی‌های یک متخصص بهبود آثار سوانح، واکنش روابط عمومی به بحران، برنامه‌های عملیات اضطراری دانشگاه و گفتگو با متخصصان در خصوص مقابله با سوانح، است. از دیگر موارد قابل‌ذکر می‌توان به آغاز ارزیابی تأثیر حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و انتشار برداشت‌های شخصی اشاره کرد. برای مثال به منبع زیر مراجعه کنید:

- Heritage preservation (2002), Cataclysm and challenge. Impact of September 11, 2001, on Our Nations Cultural Heritage. A report from Heritage Preservation on behalf of the Heritage Emergency National Task Force, Project Director Ruth Hargreaves, Heritage Preservation: Washington, DC.

که در وبگاه زیر قابل‌دسترس است:

www.heritagepreservation.org/NEWS/Cataclysm.htm

این منبع گزارشی از بررسی تأثیر حوادث ۱۱ سپتامبر بر منابع فرهنگی و تاریخی پنتاگون و منهن تن بوده و توصیه‌هایی را ارائه می‌دهد.

- American Library Association (2002), Loss and Recovery: Librarians Bearing Witness to September 11, 2001, produced by American Libraries, the magazine of the American Library Association, in corporation with Library Video Network, Chicago: American Library Association. Towson, Maryland.

مورد فوق مشتمل بر مصاحبه با برخی از کتابداران حاضر در داخل و یا نزدیکی مرکز تجارت جهانی به هنگام وقوع حملات تروریستی بوده و در این مصاحبه‌ها، کتابداران عوارض و آثار رخ داده بر اطلاعات و خدمات کتابخانه‌ای و چگونگی بازیابی و بهبود را به صورت شخصی و حرفه‌ای را بازگو کرده‌اند.

مدیریت مقابله با سوانح جنبه دیگری از مدیریت حفاظت و نگهداری است که کتابخانه‌ها، به منظور عملکرد و همکاری مناسب در این خصوص، با آرشیوها، موزه‌ها و دیگر سازمان‌های میراث فرهنگی در ارتباط هستند. در این زمینه به موارد زیر مراجعه کنید:

- Ashley-Smith. (1999), Risk assessment for object conservation, Butterworth-Heinemann, Oxford.
 - Batchelor, K. (1999), Records management: a guide to disaster prevention and recovery, DISCPD0013:1999, British Standard Institution, London.
 - Doig, J. (1997), Disaster recovery for archives, libraries and records management systems in Australia and New Zealand, Topics in Australasian Library and Information Studies Number 12, Centre for Information Studies, Charles Sturt University, Riverina, Wagga, New South Wales.
 - Dorge, V. and Jones, S. (comps) (1999), Building and emergency plan. A guide for museums and other cultural institutions, Getty Conservation Institute, Los Angeles, CA.
 - East Midlands museums Service (2001), The EMMS Emergency Manual for historic building and collections, East Midlands Museums Service, Nottingham.
- (قابل دسترسی به صورت لوح فشرده محاوره‌ای. برای اطلاعات بیشتر به وبگاه زیر مراجعه کنید: www.emms.org.uk).
- Society of Archivists, Scottish region, Disaster Preparedness Working Group

(1996), Disaster Preparedness: guidelines for archives and libraries, Society of Archivists, London.

ایمنی

به نظر می‌رسد در سال‌های اخیر (در کشور انگلستان)، مطالب اندکی در خصوص ایمنی کتابخانه‌ها منتشر شده باشد. در اینجا ممکن است یافته‌های مربوط به پژوهش مرتبط با سرقت از کتابخانه‌ها جالب‌توجه و شگفت‌انگیز باشد.

- Burrows, J. and Cooper, D. (1992), Theft and loss from UK libraries: a national survey, Police Research Group Crime Preservation Unit Series paper no. 37, Home Office Police Department, London.

اداره ملی حفاظت و نگهداری انگلستان مجموعه‌ای از جزوات در رابطه با مسائل امنیتی را ارائه می‌دهد (www.bl.uk/services/preservation/freeandpaid.html). کمیسیون موزه‌ها و نمایشگاه‌ها نیز به این موضوع پرداخته است:

- Museums and Galleries Commission (1997), Improving museums security, Museums and Galleries Commission, London.

اخیراً به علت عدم پوشش‌دهی مناسب این موضوع در انگلستان، در وبگاه منابع شورای موزه، آرشیو و کتابخانه‌ها به آن پرداخته شده است:

- The council for museums, Archives and libraries (2002), Information, Advice and Guidance: Security.
- www.resource.gov.uk/information/advice/00security.asp.

این صفحات وب، مجموعه‌ای از توصیه‌ها را برای کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌های کشور انگلستان فراهم می‌آورد که مشتمل بر مواردی از قبیل: مشخصات امنیتی، طرح غرامت دولت و راهنمای آموزشی است.

به نظر می‌رسد در ایالات متحده آمریکا فعالیت بیشتری به همراه انتشار یک کتاب راهنما و دستورالعمل صورت پذیرفته باشد:

- Shuman, B.A (1997), Library security and safety handbook, American Library Association, Chicago.
- Cravey, P. (2001), Protecting Library staff, Users, Collections and Facilities: a how-to-do-it Manual, How-To-Do-It Manuals for Libraries, New York, London: Neal-Schuman Publishers

در حوزه کتاب‌های نادر، می‌توان به اثر *Guidelines for the security of rare books, manuscripts, and other special collections* تهیه شده توسط کمیته ایمنی بخش کتاب‌های خطی و نادر در انجمن کتابخانه‌های پژوهشی و دانشگاهی امریکا (ACRL)، اشاره کرد که نسخه نهایی آن در جولای ۱۹۹۹ به تأیید رسید. نسخه اصلی آن در اکتبر ۱۹۹۹ در نشریه *College and Research Libraries News* منتشر شد.

قابل دسترس در: www.ala.org/acrl/guides/raresecu.html

مجله زیر منبع سودمندی از اطلاعات برای کتابداران و پژوهشگران در زمینه برنامه‌ریزی امنیتی، سیاست‌ها، رویه‌ها و راهکارها در کتابخانه‌ها و آرشیوها است.

- Library and archival security, Haworth Press, 1975- (twice yearly)

ارزیابی نیازهای حفاظت و نگهداری

با توجه به لحاظ نقش مؤثر توسعه خط‌مشی‌های حفاظتی در کتابخانه‌های ملی، یا طرح‌های همیاری منطقه‌ای و کشوری، اهمیت کارایی پژوهش‌ها در شناسایی و تعیین نیازهای حفاظتی به میزان بیشتری احساس می‌شود. اطلاعات جمع‌آوری شده از ارزیابی‌ها یا نظرسنجی‌ها را می‌توان برای تعیین اولویت‌ها، طرح‌ریزی برنامه‌های حفاظتی و پیشنهاد بودجه و منابع دیگر برای حفظ و نگهداری مورد استفاده قرار داد. ارزیابی حفاظت و نگهداری و شرایط جاری در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ در ایالات متحده امریکا صورت پذیرفته و به بسته‌هایی از قبیل CALIPR منتهی شده است. برای اطلاعات بیشتر به منبع زیر مراجعه کنید:

- California State Library, Calipr: preservation planning software. (<http://sunsite.berkeley.edu/CALIPR>).

در سال‌های اخیر، در کشور انگلستان پیشرفت‌هایی در پژوهش ارزیابی حفاظت و نگهداری مشاهده شده است. برای مثال:

- Eden, P., Dungworth, N., Bell, N. and Matthews, G. (1998), A model for assessing

preservation needs in libraries, British Library Research and Innovation Report 125, British Library, London.

این مسئله بیشتر مرهون اقدامات زود هنگام در ایالات متحده امریکا (گزارش پروژه حاوی یک کتابشناسی سودمند بوده، جزئیات آن را ارائه می کند)، کشورهای دیگر و سایر حوزه ها بوده است (برای مثال به منابع کتابخانه ملی استرالیا و کمیسیون موزه ها و نمایشگاه ها مراجعه کنید):

- National Library of Australia, Community Heritage Grants Programme (1997), Preservation needs assessment survey, National Library of Australia, Sydney. (www.nla.gov.au/chg/assess.html)
- Museums and Galleries Commission (1998), Levels of collection care. A self-assessment checklist for UK museums, Museums and Galleries Commission, London.

هدف از این پروژه انجام یک بررسی با روش استاندارد است که در آن اطلاعات سودمند به صورت محلی ارائه شده و به هنگام درهم کنش ملی با داده های آرشیوها و کتابخانه های دیگر، کاربر آن قادر به ایجاد تصویری از وضعیت ملی باشد. پژوهش صورت پذیرفته در کشور انگلستان توسط اداره ملی حفاظت و نگهداری توسعه و ترویج یافته و در دو بخش، ارزیابی مجموعه ها و بررسی شرایط، برای استفاده توسط کتابخانه ها و آرشیوها طراحی و ایجاد شده است.

- Walker, A. and Foster, J. (comps) (2001), Preservation Assessment survey for libraries and archives: users guide, National Preservation Office, London.

قابل دسترس به نشانی: npo@bl.uk

اداره ملی حفاظت و نگهداری با انجام مطالعات آزمایشی به دنبال تعیین یک روش استاندارد و ابزار مطالعه قابل استفاده برای آثار هنری غیر چاپی آرشیوها، کتابخانه ها و موزه ها است.

خطامشی حفاظت و نگهداری

از اواسط سال ۱۹۹۰ توسعه قابل توجهی در خطامشی حفاظت ملی انگلستان، به رهبری دفتر حفاظت و نگهداری ملی، وجود داشته است. کتابخانه ها و آرشیوهای پژوهشی دارای نقش پراهمیتی در مسیر توسعه هستند. به منابع زیر مراجعه کنید:

- Feather, J., Matthews, G. and Eden, P. (1996), Preservation management. Policies and practices in British Libraries, Gower, Aldershot.

- Feather, J., Matthews, G. and Eden, P. (1997), National Preservation policy: Policies and practices in archives and record offices, British Library Research and Innovation Centre Report 43, The British Library, London.

در انگلستان، چنین سیاستی در خصوص اهمیت فعالیت‌های تعاونی و مشارکتی اطلاع‌رسانی می‌کند:

- Eden, P. and Gadd, E. (1999), Co-operative preservation activities in libraries and archives: project report with guidelines, British Library Research and Innovation Report 161, The British Library, London.

پس از انتخابات دولت کارگری در سال ۱۹۹۷، وزارت فرهنگ، رسانه‌ها و ورزش (<http://www.culture.gov.uk>) از طریق منابع شورای موزه‌ها، آرشیوها و کتابخانه‌ها (<http://www.resource.gov.uk>)، موجبات پرورش تعامل و همکاری بیشتر بین این سه حوزه را در هر دو مقیاس منطقه‌ای و ملی، فراهم آورد. به‌تازگی یک راهبرد مباشرتی^۱ توسعه مجموعه‌ها و مدیریت حفاظت و نگهداری است. برآیند آن در اوایل سال ۲۰۰۲ با عنوان زیر انتشار یافت:

- *Preserving the past for the future, towards a national framework for collections management*

که در نشانی اینترنتی زیر قابل دسترسی است:

www.resource.gov.uk/action/stewardship/preserv01.asp

اهمیت همکاری و تشریک‌مساعی فقط محدود به کشور انگلستان نیست، برای مثال به منابع زیر مراجعه کنید:

- Banks, P.N and Pilette, R. (eds) (2000), Preservation issues and planning, American Library Association, Chicago.
- Berthon, H. (2001), Preserving together: collaborative library activities in Australia, International preservation News, issue 24, and pp.22-5.
- Lusenet, Y. de (ed.) (1997), chooses to preserve, towards a cooperative strategy for long-term access to the intellectual heritage. Papers of the international conference

organized by the European Commission on Preservation and Access and Die Deutsche Bibliothek, Leipzig/Frankfurt am Main, March 29-30, 1996, European Commission on Preservation and Access, Amsterdam.

اهمیت خطمشی در سطوح منطقه‌ای و مؤسسه‌ای نیز موردشناسایی قرار گرفته و راهنمای کمکی، به منظور توسعه آن، انتشار یافته است:

- Foot, M.M. (2001), Building blocks for a preservation policy, NPO Preservation Guidance Preservation Management series, National Preservation Office, London,
- Pickford, C., Rhys-Lewis, J. and Weber, J. (1997), Preservation and conservation: a guide to policy and practice in the preservation of archives, Best practice Guidelines 4, Society of Archivists, London.

تأمین بودجه برای توسعه فعالیت‌های مدیریت حفاظت و نگهداری آسان نیست؛ یک راهنمای سودمند برای فراهم‌آوری برنامه‌های کاربردی حفاظت و نگهداری در انگلستان، عبارت است از:

- Preparing funding applications for preservation and conservation projects (1999), NPO Preservation Guidance Preservation Management Series, National Preservation Office, London.

کنفرانس‌های مبین نقش خطمشی در توسعه‌های جاری و آتی، منابع سودمندی از مسائل کلیدی و راه‌های مقابله با آن‌ها هستند. برای مثال به منابع زیر مراجعه کنید:

- Preservation and digitization: principles practice and polices. Papers given at the National Preservation Office 1996 Annual Conference, University of York, 3-5 September 1996 (1997), National Preservation Office, London.
- Towards the 21st century Papers given at the national preservation Office Conference, held 28 April 1997 in London (1997), National Preservation Office, London.

پژوهش

جزئیات پروژه‌های پژوهشی تکمیل شده و در حال اجرا و نتایج آن‌ها، در بسیاری از وبگاه‌های ارائه شده فوق، قابل دسترسی هستند؛ برخی از آن‌ها اطلاعات مربوط به منابع تأمین بودجه پژوهش و انجام کار را نیز ارائه می‌کنند. در کشور انگلستان یک منبع بسیار مفید در این رابطه

عبارت است از:

- Lomax, J., Palmar, S., Jefcoate, G. and Kenna, S. (2000), A guide to additional Sources of funding and revenue for libraries and archives, 2nd edn, rev. by Sully, R., British Library Co-operation and Partnership Programme, London.

نویسنده در سال ۱۹۹۶ به سفارش مرکز پژوهش و نوآوری کتابخانه بریتانیا (BLRIC)^۱ به مروری بر پژوهش‌های مربوط به مدیریت حفاظت و نگهداری در کتابخانه‌ها و آرشیوها، پرداخته است. هدف از این بررسی اطلاع‌رسانی در خصوص توسعه برنامه‌های تحقیقاتی این حوزه بوده و بر فراهم‌آوری زمینه مطالعات موردی در خصوص پژوهش‌های مدیریت حفاظت و نگهداری (از سال ۱۹۸۴) در کتابخانه‌ها و آرشیوهای انگلستان، تمرکز دارد. علاوه بر انگلستان، پژوهش‌های صورت‌پذیرفته در کشورهای دیگر (برای مثال، استرالیا، اروپا و ایالات متحده آمریکا) نیز قابل‌توجه بوده است. پروژه زیر شکاف‌های موجود در میان پژوهش‌ها را مورد‌شناسایی قرار داده و توصیه‌هایی را در خصوص چگونگی پردازش و رفع آن‌ها ارائه می‌کند.

- Matthews, G. (1996), Research in preservation management, British Library Research and Innovation Report 30, British Library Research and Innovation Centre, London.

کمیسیون کتابخانه و اطلاع‌رسانی (LIC)^۲ مدت کوتاهی پس از تأسیس، نقش پژوهشی BLRIC را عهده‌دار شده و یک برنامه پژوهشی را برای این حوزه ایجاد کرد (<http://www.lic.gov.uk/research/preservation/index.html>).

در سال ۲۰۰۰ یک سازمان دولتی مربوط به شورای موزه‌ها، آرشیوها و کتابخانه‌ها با عنوان Resource جایگزین LIC شد (www.resource.gov.uk/home.asp).

از آن زمان، این سازمان موجب توسعه خط‌مشی‌ها و راهبردها را با ملاحظات نیازهای زیرساختی به پژوهش، فراهم ساخته است. جزئیات پروژه‌های پشتیبانی‌شده توسط این سازمان در وبگاه آن موجود است. برای مثال:

- Hughes, S. (2001), Preserving library and archive collections in historic building, Library and Information Commission Report 118, Resource, London.

وبگاه برنامه همکاری و مشارکت کتابخانه بریتانیا با عنوان *Concord* نیز منبع سودمندی

1. British Library Research and Innovation Centre
2. Library and Information Commission

برای مشاوره در خصوص جزئیات پروژه‌های مشارکتی مرتبط با حفاظت و نگهداری است. برای مثال به منبع زیر مراجعه کنید:

- Rhys-Lewis, J. (2001), The enemy within! Acid deterioration of our written heritage. A report to the British Library Co-operation and Partnership Programme on behalf of the Project Steering Committee. Results of a feasibility study to investigate and make recommendations for a collaborative approach to mass deacidification as part of the national preservation strategy for the cultural written heritage, The British Library Board, 2001. (www.bl.uk/concord/pdf_files/massdreport.pdf).

کمیسیون منابع اطلاعاتی و کتابخانه، مطالعه موردی اخیر را برای افراد علاقمند به پیگیری تنگاتنگ پیشرفت‌های مربوط به پژوهش‌های حفاظت و نگهداری، ارائه می‌کند:

- Porck, H.J. and Teygeler, R. (2000), An overview of recent developments in research on the conservation of selected analog library and audiovisual materials, Commission on Library and Information Resources, Washington, DC.

تعلیم و آموزش

بسیاری از وبگاه‌های فوق، جزئیات برنامه‌های آموزشی، سمینارها، کارگاه‌های آموزشی و سایر رویدادهای مرتبط با توسعه تخصصی را فراهم می‌آورند. جزئیات دوره‌های آموزشی مرتبط با حفاظت و نگهداری را می‌توان در منبع و وبگاه زیر جستجو کرد:

- World list departments and schools of information studies, information management, information systems, etc. maintained by T.D. Wilson (<http://information.net/wl/index.html/>)

به‌تازگی وضعیت تدریس حفاظت و نگهداری در مدارس و یا بخش‌های مطالعات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی کشور انگلستان، به‌صورت غیررسمی، مورد مطالعه قرار گرفته است:

- Feather, J., The role of the library and archive schools, in Thebridge, S. (ed.), Training for preservation management: the next step. Proceedings of the National Preservation Office Annual Seminar held on 26th October 1999 at the British Library.
- Thebridge, S. and Matthews, G., Review of preservation management training in

the UK and abroad. The main findings of the Library and Information Commission Research Report 48 2000, London: national Preservation Office, 2000, pp. 19-23.

همانگونه که در مقالات دیگر همین سمینار نشان داده شده است، وضعیت مربوط به آموزش متغیرتر است. برای داشتن چشم اندازی وسیع تر از کشور انگلستان به منابع زیر مراجعه کنید:

- Cloonan, M.V. (1994), Global perspective on preservation education, IFLA publication 69, K.G. Saur, Munich, and Lusenet, Y. de (1998), The case of the Dutch hamster: Promoting awareness and Preservation management training in Europe, Liber Quarterly, 8, pp. 458-71.

منبع زیر مقاله جالبی در خصوص چگونگی ارزیابی اثربخشی آموزش حفاظت و نگهداری است:

- Wiseman, C. and Darby, S. (2001), Preservation workshop evaluation, Library Resources and Technical Services, 45, pp. 95-103.

آینده آموزش حفظ و نگهداری ناگزیر از هماهنگی با طرح های آموزش ملی و همکاری نزدیک تر میان حوزه های آرشیو، کتابخانه و موزه است. این روش یک یافته کلیدی از مرور آموزش مدیریت حفاظت و نگهداری در کتابخانه ها، آرشیوها و موزه ها است.

- Thebridge, S. and Matthews, G. (2000), Review of current Preservation Management Training in the UK and Abroad, Library and Information Commission Research Report 48, 2000.

علی رغم توجه آن به حوزه های مرتبط، به منظور عملکرد مناسب، تمرکز آن بر کتابخانه ها معطوف بوده است، برای مثال:

- Museums and Galleries Commission (1997), Developing and Training Staff in Museums and Galleries, MGC Guidelines for Good Practice, MGC, London.

یک مثال خوب از آموزش مبتنی بر وب و نقش این منابع در تعلیم و آموزش مدیریت حفاظت و نگهداری، در زیر آمده است:

- Council on Library and Information Resources and Cornell University (2002), Library preservation and conservation. Southeast Asia tutorial. (www.librarypreservation.org)

بودجه مرکز آموزش جنوب شرقی آسیا توسط بنیاد Henry luse تأمین شده و هدف آن آموزش در کتابخانه‌ها و آرشیوهای جنوب شرقی آسیا است. این مرکز پوشش حفاظتی گسترده‌ای را ارائه می‌دهد و دارای بخش‌های مجزا برای جنبه‌های مختلف از جمله: امنیت و مدیریت مقابله با سوانح، ارائه مشاوره گام به گام، منابع بیشتر (چاپی و مبتنی بر وب) و مواردی برای بحث و بررسی است.

سخن پایانی

فناوری‌های رقمی فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای مدیریت حفاظت و نگهداری فراهم آورده است. امروزه پروژه‌های تحقیق و توسعه، در حال بررسی و پیاده‌سازی روش‌های مؤثر حفاظت از منابع رقمی‌زاد بوده و رقمی‌سازی امکان‌پذیری گزینه‌های آتی را برای جایگزینی منابع چاپی ارائه می‌دهد. افزایش میزان آگاهی از مسائل مدیریت حفاظت و نگهداری در طول دهه گذشته موجبات تکامل تحولات عملی، به‌ویژه برای منابع رقمی را فراهم آورده است. علاقه و فعالیت جهانی در این خصوص وجود داشته و به لطف پیشرفت‌های فناورانه در این حوزه، به‌ویژه توسعه‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات، افراد و گروه‌ها قادر به یافتن و به‌اشتراک‌گذاری اطلاعات و تجربه‌های خود در سطح جهانی و به‌میزان بسیار بالاتری از دهه گذشته هستند. این فصل در واقع مبین تصاویر لحظه‌ای منتخب از منابع در حال تدوین (اواخر سال ۲۰۰۲) و دسته‌ای از ویگاه‌ها بوده و مشتمل بر مباحثاتی برای کسب اطلاعات جدید در خصوص منابع الکترونیکی و چاپی است.

معرفی سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس

«نگهداری اسناد، پردازش اسناد، تدوین اسناد، این‌ها خیلی مهم است، اینها [مسئولین امر] نبایستی بگذارند از دست برود، [باید] در اختیار محققین قرار بگیرد».

«اسنادی که از جنگ مانده را حفظ کنید، ورق‌ورق این نوشته‌های دستی، قطعه‌های نوار صوتی، شاید میلیون‌ها ورق کاغذ از آن وقت مانده، بعضی در مراکز مجتمع است و بعضی هم در مراکز خود این لشکرها و ... اینها را حفظ کنید، مغتنم بشمارید».

از بیانات فرمانده کل قوا امام خامنه‌ای (حفظه‌الله)

سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس یکی از مهم‌ترین مراکز اسنادی کشور در حوزه اسناد مربوط به هشت سال دفاع مقدس است که زمینه‌های تشکیل آن به سال‌های اول انقلاب اسلامی ایران و جنگ تحمیلی عراق برمی‌گردد.

ستاد تبلیغات جبهه و جنگ هم‌زمان با آغاز جنگ تحمیلی از سوی دولت عراق و هم‌چنین در طول دوران دفاع مقدس در سال ۱۳۵۹ در دو بخش اسناد داخلی و خارجی با بهره‌مندی از خبرگزاری‌ها، رسانه‌های جمعی، اخبار و اطلاعات، بولتن‌ها و سازمان‌های وابسته به نیروهای مسلح ارتش، سپاه، ژاندارمری، جهاد سازندگی، بنیاد شهید و سازمان‌های بین‌المللی آغاز به کار و تا پایان دوران دفاع مقدس به مأموریت خود ادامه داده است و در کنار سایر مراکز اسنادی کشور حماسه

هشت سال دفاع مقدس را ثبت و ضبط کردند.

در سال ۱۳۸۴ ذخیره سازی رایانه ای اسناد دفاع مقدس در دستور کار مدیریت اسناد قرار گرفت و دستور تشکیل آرشیو ملی جنگ از ستاد کل نیروهای مسلح که بر اساس نامه وزارت امور خارجه به دبیر شورای امنیت ملی وقت صادر شده بود، انگیزه و گستره این کار را چند برابر کرد و پس از یک سری مکاتبات و تدابیر اصلاحی نهایتاً دستور تشکیل «مرکز ملی اسناد دفاع مقدس» از ستاد کل نیروهای مسلح ج.ا.ا. به بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس ابلاغ و زمینه تحقق این آرمان ملی برای ایجاد مرکزیتی ملی جهت دستیابی متمرکز، بهینه و موثق به اطلاعات مرتبط به حماسه هشت سال دفاع مقدس را فراهم ساخت. در سال ۱۳۹۳ با ابلاغ ریاست محترم ستاد کل نیروهای مسلح سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس تشکیل شد.

این مرکز پس از دفاع مقدس با رویکرد و مأموریتی جدید به جمع آوری، نگهداری و مستندسازی اسناد به جای مانده از آن دوران تحت عنوان مرکز اسناد در معاونت تحقیقات بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس پرداخته و برابر اوامر سردار ریاست محترم ستاد کل نیروهای مسلح در هامش گردشکار ۳۱ / ۴۱۳۴ / ط مورخ ۱۳۸۹/۱۱/۱۹ کلیه اسناد و مدارک کمیسیون های اسرا و مفقودین از سال ۱۳۹۲ از دفتر عمومی حفاظت اطلاعات ف.م.ک.ق به سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس منتقل شد.

در سال ۱۳۹۳ سازمان اسناد به استناد بند الف از ماده ۳ اساسنامه بنیاد به منظور جلوگیری از موازی کاری بین دستگاه های دولتی و نیروهای مسلح با هدف دستیابی سریع و دقیق به اطلاعات و اسناد دوران دفاع مقدس شروع به کار کرد و از مورخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۴ بنابه حکم مسئولیت شماره ۱۴۷۷ / ۱۲ / ۱ / ۷۵۰۱۰ مورخ ۱۳۹۴/۴/۱ سردار ریاست ستاد کل نیروهای مسلح جدول سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس را تصویب و رسماً به بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس ابلاغ شد.

سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس در طول دوره کاری خود، تحولات و تغییرات ساختاری زیر را داشته است:

- ستاد تبلیغات جنگ / معاونت تحقیقات / مرکز اسناد
- بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس / معاونت تحقیقات / مرکز اسناد
- بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس / پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس / مرکز ملی اسناد و کتابخانه دفاع مقدس
- بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس / سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس

هدف از تشکیل این مرکز اسنادی در حقیقت، تحقیق، شناسایی، جمع آوری و تدوین آثار

مکتوب و غیرمکتوب فرهنگی، تاریخی، هنری و علمی دوران دفاع مقدس و بعد از آن در داخل و خارج از کشور با استفاده از فناوری های نوین و بهره برداری از تجارب ارزشمند سایر سازمان ها در جلوگیری از نابودی، تخریب و تحریف دستاوردهای دفاع مقدس تعریف شده است. این سازمان دواير تابعه ای هم دارد مانند:

- دایره جمع آوری اسناد: گردآوری، تجميع، سازماندهی، ساماندهی و نگهداری اسناد و مدارک دفاع مقدس.
- مرکز گنجینه ملی و کتابخانه دفاع مقدس: فراهم آوری کتاب و منابع کتابخانه ای و سازماندهی و فهرست نویسی منابع دایره تأمین محتوی رقمی و اطلاع رسانی: جمع آوری اسناد و مدارک رقمی، تبدیل اسناد فیزیکی به رقمی، ارائه اسناد رقمی به مراجعه کنندگان
- دایره ترمیم و حفاظت اسناد و مدارک: مرمت و بازسازی اسناد و مدارک در راستای سند مادر.
- دایره تاریخ شفاهی: تعیین خط مشی و سیاست های تاریخ شفاهی - هدایت، کنترل و نظارت بر انجام فعالیت های تاریخ شفاهی دفاع مقدس.

- دایره پژوهش، آموزش و فناوری اطلاعات: تعیین خط‌مشی و سیاست آموزش و پژوهشی اسناد، تدوین کتب مرجع اسنادی دفاع مقدس، برگزاری کارگاه‌های آموزشی و پژوهشی اسناد.
- دایره اداری مالی: مشاور ریاست سازمان در امور اداری، کارکنان جمعی و امور بودجه و اعتبارات و نیازمندی‌های سازمان.

این سازمان یکی از مراکز اسناد دفاع مقدس با آثاری منحصر به فرد می‌باشد که اطلاعات خود را در ۱۷ بانک اطلاعاتی دسته‌بندی و به شرح زیر آماده ارائه به محققان کرده است:

- بانک کتب فارسی.
- بانک کتب لاتین.
- بانک پایان‌نامه‌ها.
- بانک لوح فشرده.
- بانک تصاویر و نگاتیو.
- بانک خبرگزاری‌ها.
- بانک اسناد سازمانی.
- بانک گزیده اسناد.
- بانک جراید داخلی در دوران دفاع مقدس.
- بانک نشریات.
- بانک جراید خارجی در دوران دفاع مقدس.
- بانک مقالات فارسی.
- بانک بولتن‌های سازمانی.
- بانک جزوات.
- بانک اسناد و مدارک آزادگان.
- بانک اسناد و مدارک اسرای عراقی.
- بانک اسناد و مدارک مفقودین جنگ تحمیلی

از دیگر فعالیت‌های این سازمان که برای تحقیقات پژوهشگران بسیار ضروری است می‌توان از عملکرد در ساماندهی و ارائه خدمات زیر نام برد:

- ساماندهی ۳۹۰/۰۰۰ رکورد اسناد مکتوب از جمع ۳/۱۵۰/۰۰۰ برگ.
- ساماندهی ۸۰/۰۰۰ فرم عکس و نگاتیو از جمع ۳۵۰/۰۰۰ فرم.
- ساماندهی ۲۵/۰۰۰ دقیقه فیلم از جمع ۳۶/۰۰۰ دقیقه.

- ساماندهی ۱۴۰/۰۰۰ دقیقه صوت از جمع ۱۸۵/۰۰۰ دقیقه.
- تدوین ۲۱ عنوان کتاب تاریخ شفاهی در ۴۲۰۰۰ جلد چاپ و توزیع و ۱۰ عنوان آماده چاپ و ۲۳۰۰ ساعت فیلم و صوت تاریخ شفاهی دفاع مقدس و حدود ۶۷۰۲۹ برگ مصاحبه تاریخ شفاهی دفاع مقدس.

از دیگر اقدامات صورت گرفته در سازمان، جهت تحقق فرامین مقام معظم فرماندهی کل قوا در خصوص جمع آوری اسناد و مدارک دیداری، شنیداری اسراء عراقی و آزادگان ایرانی نیز به شرح زیر است:

- جمع آوری، تفکیک و ساماندهی بیش از ۵ میلیون برگ از اسناد و مدارک مربوط به اسرای عراقی و آزادگان سرافراز ایرانی.
- جمع آوری، تفکیک و ساماندهی ۷۰۰۰۰ قطعه عکس‌های مربوط به اردوگاه‌های اسرای ایرانی و عراقی.
- جمع آوری، تفکیک و ساماندهی تعداد ۴۵۰۰ حلقه نوارهای کاست در مورد اسرای ایرانی و عراقی.
- جمع آوری، تفکیک و ساماندهی تعداد ۳۹۴ حلقه فیلم‌های ویدیویی مرتبط با اسراء.
- جمع آوری، تفکیک و ساماندهی تعداد ۶۳۶ حلقه فیلم‌های سینمایی مورد استفاده در اردوگاه‌های اسرای عراقی.
- جمع آوری، تفکیک و ساماندهی تعداد ۷۰۰ دی‌وی‌دی فیلم‌های مصاحبه با بیش از هزار نفر از آزادگان سرافراز ایرانی.
- جمع آوری ۲۰۰ فیلم سینمایی ایرانی و خارجی با موضوع اسراء و جنگ.
- جمع آوری ۳۸۸۵ فایل صوتی از مصاحبه با بیش از ۲۰۰۰ آزاده سرافراز.
- جمع آوری بیش از ۴۰۰ عنوان کتاب در مورد اسراء ایرانی (خاطرات آزادگان سرافراز) و عراقی .
- جمع آوری بریده‌های جراید از سال ۱۳۵۹ تا سال ۱۳۸۲ در مورد اسراء و مقفودین ایران و عراق.
- جمع آوری نشریات داخلی و خارجی در مورد اسراء و مقفودین هر دو کشور.

هم‌چنین می‌توان از راهبردها و برنامه‌های پنج‌ساله سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس از سال ۱۳۹۴ موارد زیر را نام برد:

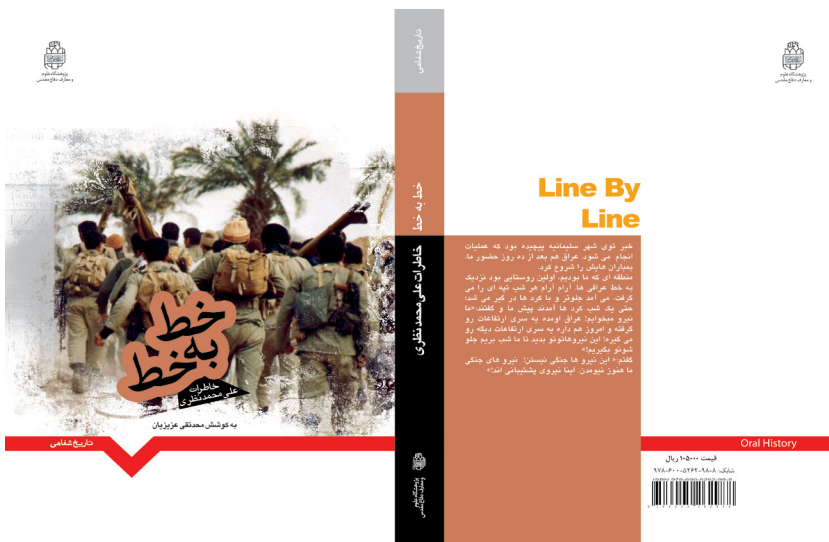
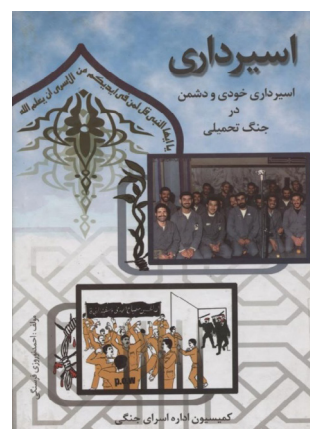
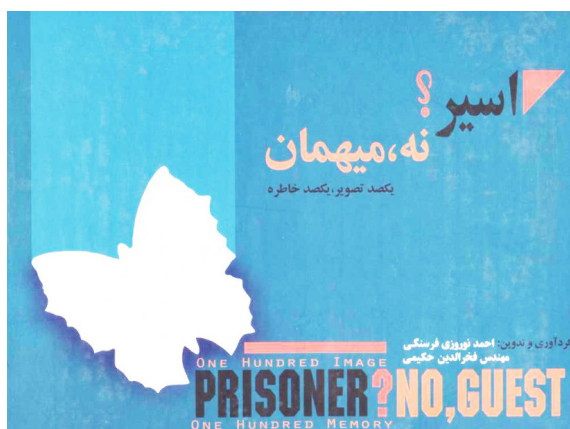
۱. کسب مرجعیت در حوزه اسناد و مدارک دفاع مقدس.
- ایجاد بسترهای مناسب زیر ساخت‌ها.
- جمع آوری اسناد و مدارک مکتوب و غیرمکتوب در داخل و خارج.

- ساماندهی اسناد و مدارک.
- ثبت تاریخ شفاهی ایثارگران.
- ۲. ارائه خدمات اسناد دفاع مقدس.
- ایجاد شبکه و وبگاه اطلاع رسانی.
- ایجاد کتابخانه گنجینه جامع دفاع مقدس.
- برپایی و مشارکت در تشکیل نمایشگاههای اسنادی.
- ۳. تولید و نشر اسنادی دفاع مقدس.
- تهیه و تدوین کتب مرجع اسنادی دفاع مقدس.
- تهیه و انتشار نقشه‌های مرجع دفاع مقدس.

سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس در چشم‌انداز پنج‌ساله خود نهادی برخاسته از دفاع مقدس با ویژگی‌های زیر بوده و اهداف، سیاست‌ها، راهبردها و برنامه‌های آن با نگاه به این چشم‌انداز تنظیم خواهد شد:

- برخورداری از سازمان دانش‌بنیان، کارآمد و پویا با نیروی انسانی متعهد و متخصص و دارای فرهنگ سازمانی مبتنی بر تعامل، هم‌افزایی و هم‌آهنگی با نهادها و سازمان‌های هم‌سنگ.
 - دارای جایگاه معتبر در پژوهش، آموزش و فناوری اطلاعات گسترش تاریخ شفاهی دفاع مقدس.
 - دارای جایگاه مرجعیت در حوزه اسناد و منابع معتبر دفاع مقدس.
 - برخورداری از گنجینه کامل و صحیح از آثار دفاع مقدس.
 - برخورداری از سامانه توانمند در مدیریت عرصه‌های مجازی در حوزه‌های اسناد و تاریخ شفاهی مرتبط با دفاع مقدس جهت اشاعه فرهنگ غنی دفاع مقدس و بهره‌برداری محققان از این گنجینه عظیم.
 - برخورداری از سامانه توانمند، معتبر و پویا در برقراری ارتباط منظم و مستمر با پیشکسوتان و نخبگان دفاع مقدس به‌منظور ثبت ناگفته‌های جنگ در قالب تاریخ شفاهی.
 - برخورداری از مرکز گنجینه‌ملی و کتابخانه دفاع مقدس.
- نمونه انتشارات سازمان

شهر وند
اسمان

تاریخ شفاهی

قیمت ۱۲۰۰۰ ریال

هنوز فرمانده مایی

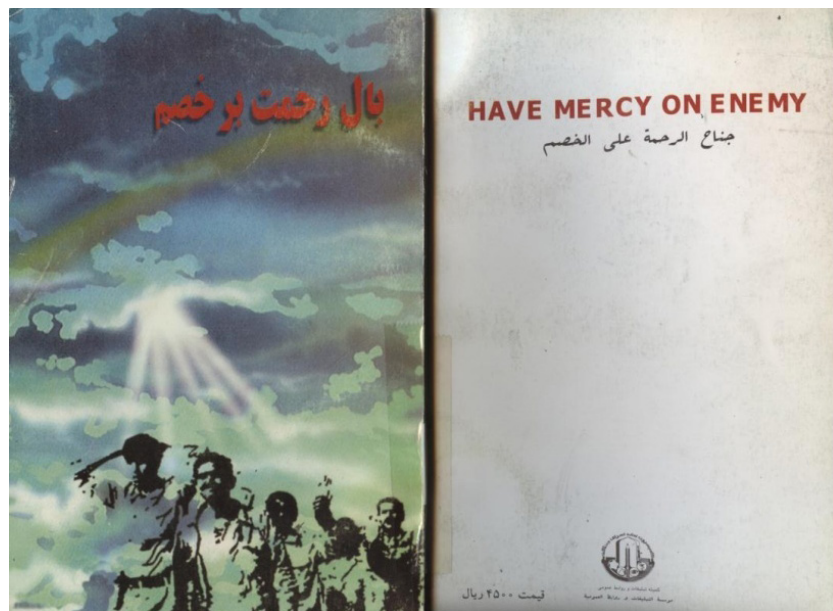
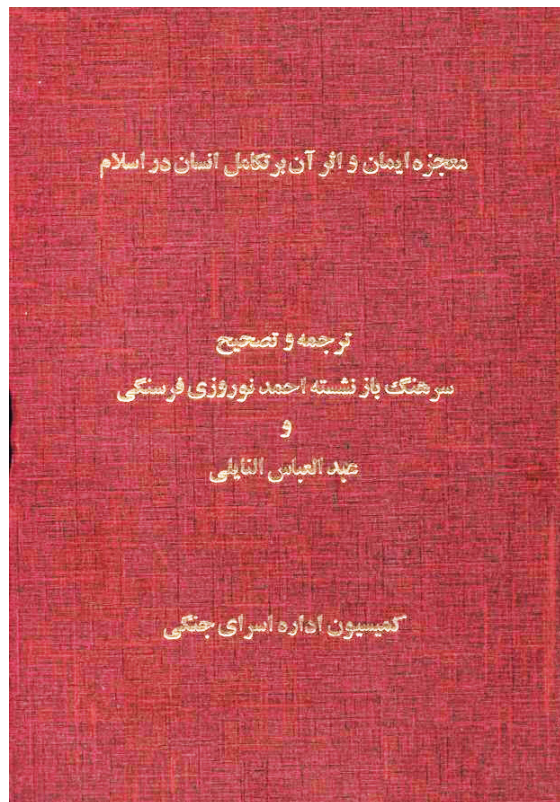
— 100 —

کتاب: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۶۲-۹۹-۵

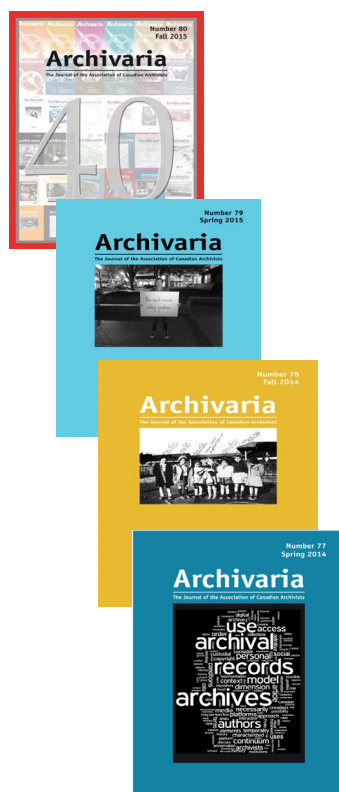
تسیر

تحت إشراف
٩٧٨-٩-٠٠-٥٢٤٢-٩٧٠
٩ ٧٨ ٩ ٠ ٠ ٥ ٢ ٤ ٢ ٩ ٧ ٠

معرفی مجله آرشیواریا (مجله انجمن آرشیوداران کانادا)^۱

زهرا ضرغامی^۲

مجله آرشیواریا که هر شش ماه یکبار چاپ می‌شود، به پژوهش‌های علمی درباره آرشیو در کشور کانادا و پژوهش‌های بین‌المللی در این زمینه اختصاص دارد. رشته آرشیو به ارزشیابی، حفاظت و نگهداری و دسترس‌پذیری پیوسته به اسنادی تعلق دارد که دارای ارزش دائمی برای نگهداری هستند. برای دستیابی به این اهداف، در پژوهش‌های آرشیوی از رشته‌هایی مانند تاریخ، علم اطلاعات، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، حقوق، مردم‌شناسی، تاریخ هنر، جغرافیا، علوم ارتباطات و مطالعات رسانه نیز استفاده می‌شود.

اندیشمندان علوم آرشیوی، هم کسانی که به‌صورت تجربی کار می‌کنند و هم افرادی که در این رشته تحصیلات دانشگاهی دارند، مقالات و دست‌آوردهای علمی خود را در مجله آرشیواریا، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین محافل علمی انگلیسی‌زبان در زمینه علوم آرشیوی، به انتشار می‌رسانند. آرشیواریا یکی از معتبرترین نشریات علمی در کانادا بوده و در

1. Archivaria: The Journal of Canadian Archivists

۲. کارشناسی‌ارشد زبان انگلیسی،

پژوهشگر پژوهشکده اسناد،

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

zarghami_z@yahoo.com

سطح جهانی نیز به عنوان یکی از نشریات پیشرو در حیطه علوم آرشیو به شمار می‌رود.

اهداف مجله

مجله آرشیواریا به عنوان پل رابط بین آرشیوداران و همچنین بین آرشیوداران و کاربران آرشیو، عمل می‌کند. مجله آرشیواریا به زبان انگلیسی چاپ شده و فقط قسمت چکیده مقالات به هر دو زبان رسمی انگلیسی و فرانسوی به چاپ می‌رسد.

مجله آرشیواریا، مقالات علمی به زبان‌های غیرانگلیسی (برای مثال آلمانی، فرانسوی یا هلندی) را نیز به زبان انگلیسی ترجمه کرده و در اختیار کاربران انگلیسی‌زبان قرار می‌دهد.

اعضای هیئت تحریریه

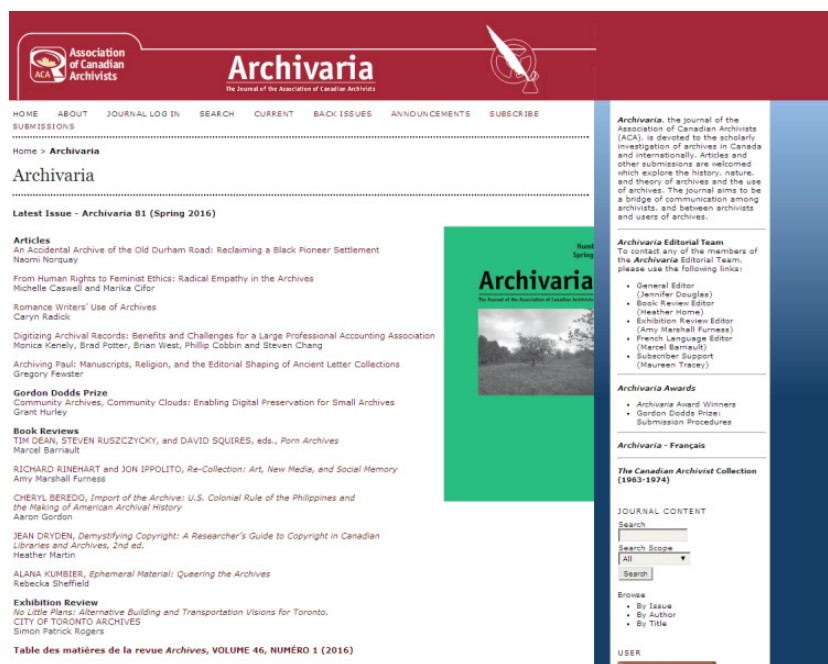
اعضای هیئت تحریریه با پیشنهاد سردبیر انتخاب می‌شوند. مدت تصدی پست سردبیری در این مجله، دو سال است. مسئولیت حقوقی مطالب چاپ‌شده در مجله و محتوای فکری آن به عهده سردبیر است. فردی که به عنوان جانشین یا معاون سردبیر در مجله مشغول به فعالیت است، پس از دو سال، جایگزین سردبیر فعلی می‌شود. سایر پست‌های هیئت تحریریه عبارتند از: ویراستار زبان فرانسه، ویراستار بررسی کتاب، ویراستار مطالب مربوط به نمایشگاه و شش تا هشت نفر عضو هیئت تحریریه. دبیر اجرایی نیز مسئولیت انجام امور اداری مرتبط با مجله را بر عهده دارد. مدیر اجرایی انجمن آرشیوداران کانادا و معاون اداری او نیز، مسئول ارائه پشتیبانی‌های مدیریتی و اداری از مجله هستند. مسئول هماهنگی انتشار نیز عهده‌دار امور مربوط به چاپ و انتشار مجله است.

ارسال مقالات

در این مجله از نویسندگان آینده‌دار دعوت شده تا مقالات خود را به یکی از زبان‌های رسمی کانادا (انگلیسی یا فرانسه) برای چاپ به این مجله ارسال کنند. مطالب ارسال شده برای چاپ باید مطلب دست‌اول و نوشته خود نویسنده باشد و مطالبی که به هر شکل مراحل چاپ یا ارائه در سایر نشریات یا همایش‌ها را می‌گذراند، پذیرفته نخواهند شد.

هر کدام از مقالات ارسال شده برای مجله به صورت جداگانه فرایند داوری را طی خواهند کرد. افرادی کار داوری مقالات را انجام می‌دهند که از نظر علمی و فنی، صلاحیت‌های لازم و مورد تأیید مجله را دارا باشند. هر مقاله پیش از چاپ حداقل دو بار داوری می‌شود. هرگونه اصلاحات مورد نیاز، پیش از چاپ به اطلاع نویسنده خواهد رسید.

برای هر کدام از نویسندگان مقالات، معرفی کتاب یا گزارش‌ها، یک رونوشت از شماره‌ای

که مطلب او در آن به چاپ رسیده است، ارسال خواهد شد. در صورت درخواست نویسندگان، فایل پی‌دی‌اف مجله نیز برای آن‌ها ارسال می‌شود.

ماهیت مقالات پذیرفته‌شده

سردبیر و هیئت تحریریه مجله، از اندیشمندان و صاحب‌نظران علوم آرشیوی در سراسر جهان دعوت می‌کنند تا مقالات و دست‌آوردهای علمی خود در زمینه علوم آرشیوی را در اختیار علاقه‌مندان به این رشته قرار دهند. آرشیواریا در طول سال‌های متمادی، درباره موضوعات مختلفی بحث کرده است اما مهم‌ترین بحث موردنظر این مجله، مقالاتی درباره موضوعات مرتبط با آرشیو، مخصوصاً مسائل بین‌المللی است. سال‌های متمادی است که آرشیواریا مجله محبوب نویسندگان مبتدی و حرفه‌ای در حیطه علوم آرشیوی است که تمایل دارند چشم‌اندازهای جدیدی درباره نظریه‌ها و فعالیت‌های آرشیوی که با کار آن‌ها در ارتباط است و همچنین جایگاه این مباحث در جامعه حرفه‌ای خود را ارائه دهند. درحالی‌که برخی از مقالات چاپ‌شده در این مجله برگرفته از مقالات ارائه‌شده در همایش سالیانه انجمن آرشیوداران کانادا هستند، اما بیشتر مقالات را پژوهشگرانی ارسال می‌کنند که از ارزش علمی و اعتبار این مجله در سطح دنیا، آگاهی دارند. تعداد دیگری از مقالات، نوشته اعضای هیئت تحریریه مجله هستند. این مقالات نیز تمام مراحل داوری را طی می‌کنند. اگرچه بیشتر مقالاتی

که در مجله آرشیواریا به چاپ می‌رسد، نوشته اندیشمندان کانادایی است، اما با افزایش آگاهی پژوهشگران بین‌المللی از اعتبار این مجله، تعداد مقالات ارسال شده برای چاپ از سوی پژوهشگران غیر کانادایی، روبه‌افزایش است.

صفحه اصلی وبگاه مجله آرشیواریا به نشانی:

<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/index>

بخش‌های مختلف مجله

مجله آرشیواریا شامل بخش‌های مختلفی است که حیطه گسترده‌ای از مطالب ارسال شده را پوشش می‌دهد:

سخن سردبیر: پاسخ کوتاه به مطالبی که پیش از این منتشر شده و ارائه اطلاعات جدید درباره مجله، اصلاحات و انتقادات و مطالبی در این قالب.

مقالات: مطالب نظری یا بررسی علمی مسائل مرتبط با آرشیو بر اساس موضوع پژوهش. **معرفی و بررسی سند:** مقالات علمی کوتاه درباره اسناد و مدارک آرشیوی یا مجموعه‌ای از مدارک از جمله اصل و منشأ سند (زمینه ایجاد)، عملکردها (اصلی، جاری، آتی)، ساختار، محتوا و غیره.

مباحث جدید: مطالب مهیج و چالش‌برانگیز، معرفی بحث‌ها یا نظرات جدید، پاسخ به مقالات پیشین و غیره.

اطلاع‌رسانی: مقالاتی که درباره پیشرفت‌های آرشیوی یا رویدادهای آرشیوی، اطلاعات فنی، یا توصیف ساز و کارها یا اقدامات موردعلاقه خوانندگان مجله در کانادا و در سطح جهان، اطلاع‌رسانی می‌کند.

معرفی و نقد کتاب: معرفی، نقد و بررسی کتاب‌های جدید و مرتبط با موضوع مقالات چاپ شده در مجله.

معرفی نمایشگاه‌ها: بررسی و نقد اهداف، موضوعات، آماده‌سازی، نمایش و ارزش آموزشی نمایشگاه‌های فیزیکی یا مجازی مرتبط با اسناد و مدارک آرشیوی.

بزرگداشت‌ها: زندگینامه‌های کوتاه برای بزرگداشت افرادی که نقش مهمی در جامعه آرشیوی کانادا ایفا کرده‌اند.

قالب مقالات و شیوه نگارش

هدف از انتشار مجله آرشیواریا، تحصیل، کشف و تهیج افراد از طریق اطلاع‌رسانی درباره

ایده‌ها و اطلاعات جدید است؛ بنابراین، نگارش مقالات باید روان، آشکار، صحیح و ساده باشد. در حقیقت، هر چه ایده‌های مطرح‌شده در مقالات پیچیده‌تر و انتزاعی‌تر باشد، نیاز به متن روان و قابل‌فهم برای خواننده، بیشتر می‌شود. از اختصارات باید با دقت استفاده شود؛ واژگان و اصطلاحات فنی باید به‌سادگی تعریف شوند و در هر صورت باید از به‌کار بردن عبارتهای غیرمصطلح و نامفهوم اجتناب شود. استفاده از عبارتهای و کلمات نژادپرستانه یا مسائل دینی- مذهبی، مطالب مربوط به جنسیت افراد، تبعیض نژادی و تبعیض جنسیتی، ممنوع است. منابع استفاده‌شده برای نگارش مطالب باید به‌صورت پانویس و با پیروی از شیوه نگارش شیکاگو، ذکر شوند. مجله آرشیواریا برای نویسندگان، راهنمای نگارش مخصوصی را تدوین کرده است که در وبگاه مجله در دسترس است.

فرایند ارسال مقالات

مقالات: مقالات باید در قالب الکترونیکی و به‌شکل ضمیمه پست الکترونیکی در قالب MS Word یا Rich Text Format ارسال شوند.

کل متن و پانویس‌ها باید با دوخط فاصله از هم نوشته شوند. حجم کلی مقاله شامل جداول، پانویس‌ها و ضمیمه‌های آن، باید بین ۸ تا ۱۰ هزار کلمه باشد. مقالاتی که تعداد کلمات آن بیش از محدوده مجاز باشد، بازنگری شده و طول آن‌ها کوتاه‌تر خواهد شد.

چکیده و زندگینامه: نویسندگان مقالات باید همراه با مقاله خود، چکیده مقاله (بین ۱۵۰ تا ۲۵۰ کلمه) و زندگینامه کوتاهی از خود (کمتر از ۲۵۰ کلمه) ارسال کنند. زندگینامه نویسنده باید به‌طور خلاصه موقعیت قبلی و فعلی نویسنده در زمینه آرشیو، پیشینه تحصیلی و فعالیت‌های آرشیوی او و همچنین کتاب‌ها و مقالات منتشرشده از نویسنده را شرح دهد. **تصاویر:** توصیه می‌شود نویسندگان برای روشن‌شدن مطالب مطرح‌شده در مقاله خود از منابع تصویری مانند عکس‌ها و نقشه‌ها، استفاده کنند. در هنگام ارسال مقاله، باید رونوشت رقمی این تصاویر نیز به‌شکل فایل ضمیمه همراه در قالب پست الکترونیکی برای مجله ارسال شود.

چک‌لیست تصاویر: نویسندگان در زمان ارسال مقاله باید چک‌لیست نویسنده برای استفاده از تصاویر ارسال‌شده در مجله آرشیواریا را نیز ارسال کنند. این چک‌لیست، فهرستی از منابع تصویری که نویسنده در مقاله از آن‌ها استفاده خواهد کرد، به‌همراه مجوزهای استفاده از این تصاویر در مجله را ارائه می‌دهد.

الزامات فنی تصاویر: تصاویری که برای انتشار در مجله آرشیواریا ارسال می‌شوند الزاماً

باید دارای شرایط فنی زیر باشد:

JEPG, 300 dpi or 1800 × 1500 pixel

در صورت امکان، تصاویر از روی نسخه اصلی مدارک اسکن شوند تا با بهترین کیفیت ممکن در مجله به چاپ برسند.

حقوق و مجوزها: مسئولیت مطابقت با قوانین حق مؤلف (کپی‌رایت) و الزامات حقوق مالکیت معنوی آثار (از جمله رعایت حق نویسنده در نقل قول‌ها)، بر عهده نویسنده است. مسئولیت صحت منابع نقل شده در متن و مطابقت با روش صحیح ارجاع مطالب نیز بر عهده نویسنده است.

فرایند داوری مقاله

مجله آرشیواریا یکی از پرارجاع‌ترین مجلات در حیطه آرشیو است. تمام مقالات ارائه شده به این مجله برای چاپ، ابتدا از سوی ویراستار مجله مورد بررسی قرار می‌گیرند تا ارزش علمی و مطابقت آن‌ها با قوانین مجله، تأیید شود. سپس داورانی از هیئت تحریریه که نماینده طیف گسترده‌ای از تخصص‌های حرفه‌ای در این رشته بوده یا از مراجع ذی صلاح شناخته شده در حیطه مقاله ارائه شده در سطح ملی یا بین‌المللی هستند، مقالات را بررسی می‌کنند. برای تصمیم‌گیری درباره پذیرش یا عدم پذیرش یک مقاله برای چاپ، هر مقاله حداقل دو بار ارزیابی می‌شود؛ اما ممکن است سردبیر مجله، در مورد مقالاتی که بحث‌برانگیز هستند، تشخیص دهد بیش از دو بار ارزیابی ضروری است. سردبیر، توصیه‌های لازم برای انجام اصلاحات را به نویسندگانی که مقاله آن‌ها به صورت مشروط پذیرفته شده، ارائه می‌دهد. تمام مقالات پذیرفته شده، مراحل اصلاح و بازبینی را طی می‌کنند. برخی از داوران، نقدهای خود درباره مقاله و پیشنهاداتی درباره رفع مشکلات یا ارتقاء کیفی مطالب مطرح شده در مقاله را برای نویسندگان ارسال می‌کنند. مهم‌ترین اقداماتی که در مرحله داوری روی مقالات صورت می‌گیرد عبارت است از: ۱- دریافت مقاله؛ ۲- بررسی مقاله از سوی سردبیر به منظور حصول اطمینان از ارزش علمی و مطابقت مقاله با اصول و قوانین مجله؛ ۳- در صورت تأیید اولیه مقاله از سوی سردبیر، انتخاب داور مناسب برای مقاله و درخواست از داور برای پذیرش داوری و ارسال نظرات خود در چارچوب زمانی تعیین شده؛ ۴- ارسال مقاله برای داور و درخواست از داور برای پاسخ‌دهی ظرف ۶ هفته؛ ۷- در این مرحله، سه حالت اتفاق می‌افتد: پذیرش مقاله برای چاپ، پذیرش مشروط یا رد مقاله؛ ۸- اطلاع‌رسانی به نویسنده درباره تصمیم اخذ شده (در صورت پذیرش مشروط مقاله، سردبیر، اصلاحات لازم را نیز به اطلاع نویسنده رسانده و از او

می‌خواهد ظرف ۶ هفته، مقاله اصلاح‌شده را مجدداً ارسال کند؛ ۹- دریافت مقاله اصلاح‌شده؛
۱۰- تأیید دریافت و تکمیل مراحل داوری.

آخرین شماره چاپ‌شده مجله

آخرین شماره مجله آرشیواریا در بهار سال ۲۰۱۶ با مطالب زیر منتشر شده است.

مقالات:

- آرشیو تصادفی جاده قدیم دورهام: احیاء یکی از توافقی‌های اولیه سیاه‌پوستان
- از حقوق بشر تا رفتارهای نژادپرستانه فمینیست‌ها: همدلی افراطی در آرشیوها
- استفادهٔ رمانتیک نویسندگان از آرشیوها
- رقمی‌سازی اسناد آرشیوی: مزایا و چالش‌های انجمن حساب‌رسان حرفه‌ای
- آرشیو پائول: نسخ خطی، مذهب و شکل‌گیری مجموعه نامه‌های باستانی

جایزه گلدن دوز:

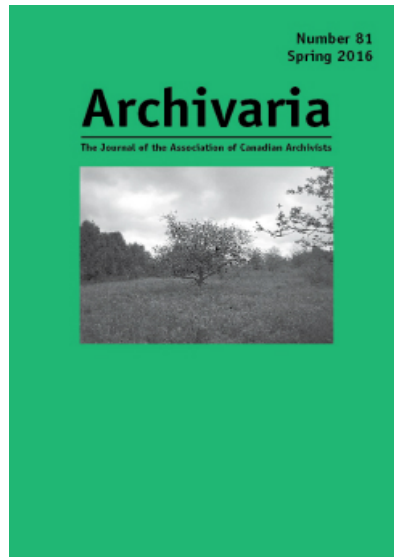
- آرشیوهای جمعی، ابرهای جمعی: امکان‌پذیر ساختن حفاظت و نگهداری رقمی در آرشیوهای کوچک

معرفی و نقد کتاب:

- آرشیو
- جمع‌آوری مجدد: حافظه هنری، رسانه‌ای و اجتماعی
- صدور آرشیو: قوانین مستعمراتی ایالات متحده برای فیلیپین و تدوین تاریخ آرشیوی آمریکا
- منابع زودگذر: مختل کردن آرشیوها

معرفی نمایشگاه:

بدون کوچک‌ترین طرحی: دورنمای ساخت‌وساز و حمل‌ونقل جایگزین در تورنتو

گزارشی از نمایشگاه‌های سیار برگزار شده اداره کل اطلاع رسانی و ارتباطات (گروه ارتباطات آرشیوی) در بهار ۱۳۹۵

اکبر فلاحی^۱ و فریبا امیری^۲

از سالیان گذشته و به منظور معرفی اسناد و گسترش جامعه مخاطبان عام و خاص، برگزاری نمایشگاه‌های اسناد در فرهنگسراها، مکان‌های پرتردد و دانشگاه‌ها شکل گرفته است. برای انجام این مهم پوشه‌های آماده‌سازی شده اسناد، برای شعبه‌های سازمان و سازمان‌ها و نهادهای درخواست‌کننده داخلی و خارجی ارسال می‌شود.

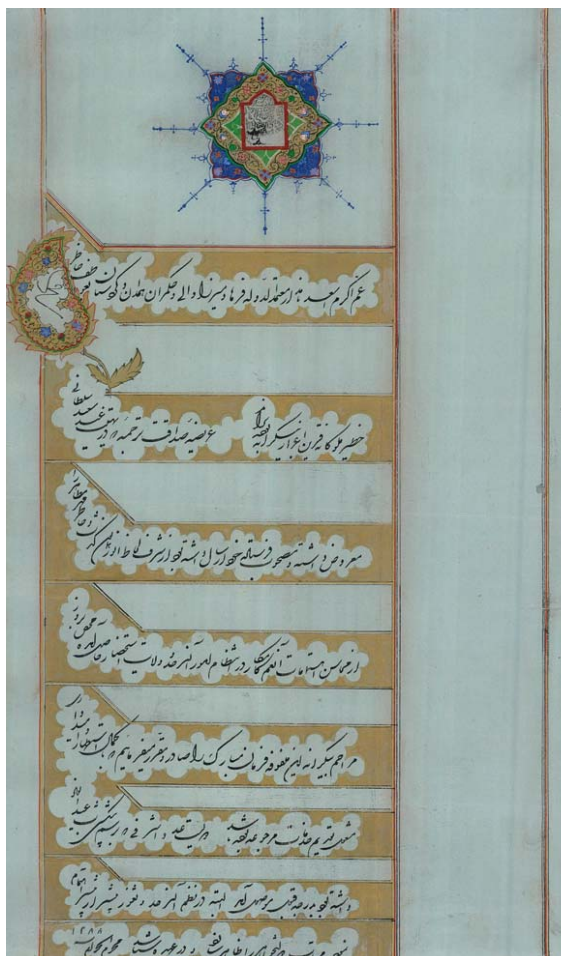
نمایشگاه نوروز

این نمایشگاه به مناسبت فرا رسیدن نوروز ۱۳۹۵، در قالب ۲۲ عنوان و معرفی ۲۷ برگ سند آماده‌سازی و برای برگزاری نمایشگاه به روابط عمومی سازمان و ۱۱ نمایندگی استانی و منطقه‌ای ارسال شد. گفتنی است قدیمی‌ترین سند آن مربوط به دوره ناصری (۱۲۳۹ ش.) با عنوان فرمان ناصرالدین شاه، مبنی بر اعطای خلعت به میرزا عبدالله خان مستوفی دیوان و وزیر قزوین به مناسبت عید نوروز، بود. اسناد دیگری که در این نمایشگاه معرفی شده عبارتند از: دستور شاه به مستوفی‌الممالک درخصوص تخصیص قسمتی از رسومات نوروز برای کمک به فقرا و الزام دوائر دولتی و عموم طبقات به شرکت در این امر در ایام منتهی به نوروز؛ تشریفات و مقدمات برگزاری سلام عام روز اول فروردین در اداره ایالتی شیراز شامل؛ اعلام روز و ساعت حضور و جایگاه هر صاحب‌منصب؛ پیام تبریک انجمن ناصری کرمان به وزارت داخله به مناسبت عید نوروز و متن تشکر آن وزارت‌خانه از انجمن مذکور؛ مکاتبه اداره تفتیش با وزیر داخله درباره تعیین ایام تعطیلی ادارات تابعه آن وزارت‌خانه در ایام نوروز و دستور وزیر در این

۱. دانشجوی دکتری تاریخ علم دوره
اسلامی، رئیس گروه ارتباطات آرشیوی،
falahi1354@yahoo.com
۲. کارشناس برنامه‌ریزی و بررسی اسناد
و مدارک
amirifariba42@yahoo.com

زمینه؛ دستور استانداری مازندران به فرمانداری بابل در مورد برافراشتن پرچم سه رنگ ایران بر سردر اداره‌ها و مؤسسات دولتی و ملی آن شهر در ایام نوروز و تأمین رفاه مسافران؛ دستور وزارت داخله در خصوص انعقاد مراسم سلام عید نوروز در ولایات؛ اعلام روزهای تعطیلی مدارس به مناسبت عید نوروز از سوی وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه؛ لزوم حضور یکی از کارکنان ادارات وزارت فرهنگ، در روزهای تعطیل عید نوروز در اداره به صورت کشیک طبق دستور وزیر و پیام‌های تبریک ارسال شده به مناسبت فرا رسیدن عید نوروز است.

فرمان ناصرالدین شاه به فرهاد میرزا معتمدالدوله، حکمران همدان و کردستان در خصوص دریافت عریضه تهیت عید نوروز، اظهار رضایت از پیشکشی ارسالی و تأکید بر انتظام بیشتر امور ولایات و ثغور تحت حکمرانی وی؛ محرم ۱۲۸۸ ق./فروردین ۱۲۵۰ ش. شناسه سند: ۲۳۹۱۸-۲۹۶۰ منشأ: آرشیو ملی ایران

نمایشگاه «اسناد انقلاب مشروطه» به مناسبت ۱۹ اردیبهشت، روز اسناد ملی و میراث مکتوب؛

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی (معاونت اسناد ملی) به مناسبت ۱۹ اردیبهشت، روز اسناد ملی و میراث مکتوب و در راستای اشاعه و گسترش اطلاعات، نمایشگاهی با عنوان «اسناد انقلاب مشروطه»، شامل ۹۴ برگ سند و ۵۰ قطعه عکس ارائه کرد. اسناد و عکس‌های نمایشگاه ضمن معرفی نقش و جایگاه رجال، بیانگر گوشه‌ای از رویدادها، حوادث و پیامدهای انقلاب مشروطه بود. از جمله مهم‌ترین عناوین اسناد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

درخواست پرداخت ده روز مخارج متحصنین در حرم حضرت عبدالعظیم(ع)؛ سواد دستخط محمدعلی‌شاه، مبنی بر حمایت از مشروطیت و قانون اساسی و تأکید بر انتخاب نمایندگان مشروطه‌خواه و انتشار نظامنامه انتخابات؛ نظامنامه انتخاباتی مجلس شورای ملی؛ گزارش درگیری بین نیروهای دولتی و مشروطه‌خواهان و دستگیری عده‌ای از طرفداران مشروطه و نمایندگان مجلس؛ سواد فرمان محمدعلی‌شاه به سعدالدوله، رئیس‌الوزراء، مبنی بر چاپ نظامنامه انتخابات و تهیه لوازم برگزاری انتخابات در تهران و سایر شهرها؛ مکتوب تلگراف محمد علی‌شاه قاجار مبنی بر استقرار مشروطیت و پایبندی به قانون اساسی؛ اعلام نظر و مواضع آیات عظام عبدالله مازندرانی و محمدکاظم خراسانی در مورد مشروطه و توصیه‌های آن‌ها به ملت و منتخبان آن؛ تلگراف سپهدار اعظم به عضدالملک و تقاضای توقف در پارلمان به منظور انتخاب حکام ولایات در راستای اجرای قانون مشروطیت و پاسخ عضدالملک به وی؛ تبعید چند تن از مشروطه‌خواهان از تهران به اصفهان؛ متنی درباره اوضاع نامناسب اقتصادی و اجتماعی کشور بعد از انقلاب مشروطه؛ گزارش ورود سارقین در نیم فرسخی لاسجرد و اشغال سمنان توسط آن‌ها و درخواست کمک از حکومت؛ گزارشی از هرج و مرج، ناامنی و اغتشاش ادارات دولتی، قتل و غارت و چپاول مردم به نام مشروطه در ارومیه؛ مقاله‌ای از روزنامه حبل‌المتین، در خصوص اوضاع سیاسی ایران و نگرانی نویسنده از ایجاد حکومت ملوک‌الطوایفی، تبدیل سلطنت از خاندانی به خاندان دیگر، ایجاد هرج و مرج در کشور و ارائه راهکارهایی در این زمینه؛ گزارش‌های سفیر ایران در لندن از بازتاب حوادث و رویدادهای استبداد صغیر در روزنامه‌های انگلیس؛ سیاهه هزینه‌های اردوی مجاهدان بختیاری و پروتکل وزیران ایران، سفیران روس و انگلیس، درباره خروج محمدعلی‌میرزای مخلوع از کشور و حل مسائل مالی وی.

نمایندگان تهران در مجلس اول؛ شناسه سند: ۹۹۸۰۰۰۱۲۰؛ منشأ: آرشیو ملی ایران

برگزاری نمایشگاه «فرامین و عقدنامه‌ها»، به مناسبت روز جهانی موزه و میراث فرهنگی

در نشست‌ای که روز پنج‌شنبه مورخ ۹۵/۲/۳۰ به مناسبت روز جهانی موزه و میراث فرهنگی، در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی برگزار شد، تعدادی از فرامین و عقدنامه‌های دوره صفویه به نمایش درآمد. در این میزگرد که با سخنرانی آقایان دکتر احمد محیط طباطبایی مشاور رییس پژوهشگاه میراث فرهنگی، دکتر عبدالرسول وطن‌دوست، دکتر اسماعیل طلوع و دکتر رضا وحیدزاده از اعضای هیئت علمی دانشکده مرمت همراه بود مباحثی در خصوص موزه و اهمیت و نقش آن در دنیای کنونی مطرح و در ادامه آن نیز نمایشگاه اسناد متعلق به دوره صفویه که با همکاری اداره کل اطلاع‌رسانی (گروه ارتباطات آرشیوی) و ارتباطات و اداره کل حفاظت و نگهداری معاونت اسناد ملی و همچنین گروه مرمت دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی برقرار شده بود، افتتاح شد.

جشن گشایش نخستین مجلس شورای ملی؛ [مهر ۱۲۸۵ ش.]; شناسه سند: ۱-۱۲۰۰۹۹۸۰۰؛ منشأ:
آرشیو ملی ایران

در آستانه افتتاح نمایشگاه، محمد حدادی سرپرست اداره کل حفاظت و نگهداری اسناد ملی به اهمیت اسناد به عنوان سندی دست اول و معتبر در پژوهش‌های محققان اشاره کرد و تأکید داشت که به اسناد نباید فقط به عنوان یک شیء تزئینی، هنری و تاریخی نگاه کرد بلکه باید از نکات و اطلاعات گوناگونی که در آن وجود دارد استفاده بهینه را کرد. گفتنی است بسیاری از اساتید و دانشجویان این دانشگاه ضمن بازدید از نمایشگاه اسناد، از برگزاری این نمایشگاه ابراز خرسندی کرده و خواستار برگزاری نمایشگاه اسنادی با موضوعات مرتبط در حوزه کاری خود شدند.

خرمشهر در جنگ

خرمشهر در جنگ، نمایشگاه دیگری بود که گروه ارتباطات آرشیوی به مناسبت ۳ خرداد ۱۳۶۱، روز آزادسازی خرمشهر آماده کرد. در این نمایشگاه، تعداد ۲۶ قطعه عکس مربوط به گوشه‌ای از حماسه و مقاومت مردم خرمشهر در معرض دید همگان قرار گرفت.

